

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN (s) KRİZ YÖNETİM ANLAYIŞI

Huzeyfe KİTAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Murat KAYA

Bingöl – 2026

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN (s) KRİZ YÖNETİM ANLAYIŞI

Huzeyfe KİTAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Murat KAYA

Bingöl – 2026

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Literatür Taraması	3
2. Kavramsal Çerçeve	8
2.1. Kriz Kavramının Sözlük, Terim ve Şer‘î Anlamı	8
2.1.1. Sözlük Anlamı.....	8
2.1.2. Terim Anlamı	10
2.1.3. Şer‘î Anlamı	11
2.2. Yönetim Kavramının Sözlük, Terim ve Şer‘î Anlamı	14
2.2.1. Sözlük Anlamı.....	14
2.2.2. Terim Anlamı	15
2.2.3. Şer‘î Anlamı	17
3. Kriz Yönetimi Kavramının Mahiyeti	18
3.1. Kriz Türleri.....	19
3.1.1. İnanç Krizi.....	19
3.1.2. Sosyal Kriz.....	20
3.1.3. İktisadî Kriz.....	21
3.1.4. Siyasi Kriz.....	21
3.1.5. Askerî Kriz	22

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER’İN KRİZ YÖNETİM MODELİ: İLKELER, AŞAMALAR VE YÖNETSEL BOYUTLAR

1.1. Nebevî Kriz Yönetiminin Temel İlkeleri	24
1.1.1. Tesebbüt	24
1.1.2. İstişare	27
1.1.3. Sabır	28
1.1.4. Kararlılık	29

1.1.5. Cesaret	30
1.1.6. Merhamet	31
1.1.7. Yardımlaşma	32
1.1.8. Dua	32
1.1.9. Değerlendirme.....	34
1.2. Nebevî Kriz Yönetiminin Genel Aşamaları.....	35
1.2.1. Kriz Öncesi Aşama (Öngörü, Önleme ve Hazırlık Yapma)	35
1.2.2. Kriz Esnası Aşama (Yüzleşme ve Kontrol Altında Tutma).....	37
1.2.3. Kriz Sonrası Aşama (Değerlendirme ve Yeniden İnşa Etme)	38
1.2.4. Değerlendirme.....	39
1.3. Nebevî Kriz Yönetiminin Stratejik ve Yönetimsel Boyutları	40
1.3.1. Nebevî Kriz Yönetiminde Hedefin Belirginliği ve Stratejik Vizyon.....	40
1.3.2. Nebevî Kriz Yönetiminde Yetkin Ekip Oluşturma ve Liyakat Esaslı Görevlendirme	42
1.3.3. Nebevî Kriz Yönetiminde Verilerin İzlenmesi, Bilgi Yönetimi ve Durum Analizi	43

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KRİZ YÖNETİMİ: UYGULAMALAR VE TARİHİ MODELLER

2.1. Siyasi Krizlerin Yönetimi	45
2.1.1. Habeşistan Hicreti Sürecindeki Kriz Yönetimi.....	46
2.1.1.1. Kriz Öncesi Aşama	47
2.1.1.2. Kriz Esnası Aşama	48
2.1.1.3. Kriz Sonrası Aşama.....	50
2.1.2. Mekke'den Medine'ye Hicret Sürecindeki Kriz Yönetimi.....	51
2.1.2.1. Kriz Öncesi Aşama	51
2.1.2.2. Kriz Esnası Aşama	54
2.1.2.3. Kriz Sonrası Aşama.....	56
2.1.3. Hudeybiye Antlaşması Sürecindeki Kriz Yönetimi.....	58
2.1.3.1. Kriz Öncesi Aşama	58
2.1.3.2. Kriz Esnası Aşama	59
2.1.3.3. Kriz Sonrası Aşama.....	61
2.2. Askeri Krizlerin Yönetimi	64

2.2.1. Bedir Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi	64
2.2.1.1. Kriz Öncesi Aşama	64
2.2.1.2. Kriz Esnası Aşama	65
2.2.1.3. Kriz Sonrası Aşama.....	65
2.2.2. Uhud Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi	67
2.2.2.1. Kriz Öncesi Aşama	67
2.2.2.2. Kriz Esnası Aşama	68
2.2.2.3. Kriz Sonrası Aşama.....	69
2.2.3. Hendek (Ahzâb) Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi	70
2.2.3.1. Kriz Öncesi Aşama	71
2.2.3.2. Kriz Esnası Aşama	71
2.2.3.3. Kriz Sonrası Aşama.....	73
2.2.4. Huneyn Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi	74
2.2.4.1. Kriz Öncesi Aşama	74
2.2.4.2. Kriz Esnası Aşama	75
2.2.4.3. Kriz Sonrası Aşama.....	76
2.3. Sosyal Krizlerin Yönetimi	77
2.3.1. İfk Krizinin Yönetimi.....	77
2.3.1.1. Kriz Öncesi Aşama	77
2.3.1.2. Kriz Esnası Aşama	79
2.3.1.3. Kriz Sonrası Aşama.....	80
2.3.2. Müstalikoğulları Hadisesinde Evs ve Hazreç Arasındaki Anlaşmazlık Krizinin Yönetimi	83
2.3.2.1. Kriz Öncesi Aşama	83
2.3.2.2. Kriz Esnası Aşama	84
2.3.2.3. Kriz Sonrası Aşama.....	86
2.3.3. Mescid-i Dırâr'ın İnşası Krizinin Yönetimi	88
2.3.3.1. Kriz Öncesi Aşama	88
2.3.3.2. Kriz Esnası Aşama	89
2.3.3.3. Kriz Sonrası Aşama.....	90
2.4. Ekonomik Krizlerin Yönetimi	92
2.4.1. Şi'b-i Ebû Tâlib Boykotu: Kuşatma Altında Dayanıklılık ve Sosyo-Ekonomik Kriz Yönetimi	92

2.4.1.1. Kriz Öncesi Aşama	93
2.4.1.2. Kriz Esnası Aşama	95
2.4.1.3. Kriz Sonrası Aşama.....	98
2.4.2. Hicret Sonrası Medine’de Muhacirlerin Ekonomik Kaynak Kaybı Krizinin Yönetimi	102
2.4.2.1. Kriz Öncesi Aşama	102
2.4.2.2. Kriz Esnası Aşama	104
2.4.2.3. Kriz Sonrası Aşama.....	105
2.4.3. Ceyşü’l-Usre’nin Donatılmasında Kaynak Krizinin Yönetimi.....	107
2.4.3.1. Kriz Öncesi Aşama	107
2.4.3.2. Kriz Esnası Aşama	108
2.4.3.3. Kriz Sonrası Aşama.....	110
2.5. Genel Değerlendirme	111
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ.....	123

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Hız. Peygamber’in (s) Kriz Yönetim Anlayışı*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyân ederim.

27 / 09 / 2026

Huzeyfe KİTAZ

TEZ KABUL VE ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Huzeyfe KİTAZ tarafından hazırlanan “*Hız. Peygamber’in (s) Kriz Yönetim Anlayışı*” başlıklı bu çalışma, 13/08/2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Ali ÇELİK	İmza:
Danışman : Doç. Dr. Murat KAYA	İmza:
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Reşat Ahmet AĞAOĞLU	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../202.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Emrah AKYÜZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Krizler; zaman ve mekân sınırı tanımayan, bireylerin ve toplumların hayatında kaçınılmaz olarak yer alan olgulardır. Krizlerin zararlarını en aza indirmek de ancak zamanında ve kararlı tedbirler almakla mümkündür. Bu bağlamda kriz yönetimi; toplumların ve kurumların karşılaştıkları beklenmedik ve zorlu durumlarla etkili biçimde başa çıkmalarını, değişen şartlara uyum sağlamalarını ve kriz sürecinde ortaya çıkan farklı değişkenleri etkin bir şekilde yönetmelerini sağlayan stratejik bir alan olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber'in sîreti, zorlu süreçler ve değişen şartlar karşısında ortaya koyduğu tutum ve uygulamalar bakımından liderlik ve hikmet açısından örnek teşkil etmektedir. Onun hayatında sebat, feraset ve merhamet gibi erdemler belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu yönüyle nebevî sîret, bireysel ve toplumsal hayatın yanı sıra olağanüstü durumlarla başa çıkma konusunda da önemli ilkeler ve tecrübeler barındıran zengin bir kaynak niteliğindedir. Araştırma öncelikle kriz, yönetim ve kriz yönetimi kavramları açıklanmakta; ardından teşebbüt, istişare, sabır, kararlılık, cesaret, merhamet, yardımlaşma, dua ve değerlendirme gibi nebevî kriz yönetiminin temel ilkeleri ele alınmaktadır. Araştırmanın uygulama bölümünde ise Siyasî krizler bağlamında Habeşistan hicreti, Mekke'den Medine'ye hicret ve Hudeybiye Antlaşması; askerî krizler çerçevesinde Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gazveleri; sosyal krizler kapsamında İfk hadisesi, Müstalikoğulları hadisesi ve Mescid-i Dırâr; ekonomik krizler bakımından ise Şi'b-i Ebî Tâlib kuşatması, muhacirlerin ekonomik kaynak kaybı ve Ceyşü'l-Usre'nin donatılması ele alınmaktadır. Bu örneklerin karşılaştırmalı analiziyle Hz. Peygamber'in krizlere yaklaşımında öne çıkan yöntem, ilke ve uygulamalar belirlenmekte; böylece farklı tarihî olayları ortak bir kavramsal çerçevede buluşturan bütüncül nebevî kriz yönetimi anlayışının unsurları ortaya konulmaktadır. Bu araştırmanın hazırlanış sürecinin tüm aşamalarında sunduğu bilimsel rehberlik, takibi ve gösterdiği engin hoşgörüden ötürü danışman hocam Doç. Dr. Murat KAYA'ya en içten teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca sürekli destek ve teşvikleriyle yanımda olan aileme; çalışmamın başarıyla tamamlanmasında emeği geçen, tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen, bilimsel kaynak ve referanslara ulaşmamda kolaylık sağlayan herkese sonsuz minnetlerimi sunarım.

24/09/2026

Huzeyfe KİTAZ

ÖZET

Tezin Başlığı: Hz. Peygamber'in (s) Kriz Yönetim Anlayışı
Tezin Yazarı: Huzeyfe KİTAZ
Danışman: Doç. Dr. Murat KAYA
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı: Hadis
Kabul Tarihi: 13.08.2026
Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 124 (tez)
Krizler, birey ve toplumların düzenini tehdit eden, belirsizlik ve risk içeren olağan dışı durumlardır. Siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkabilen krizlerin etkili biçimde yönetilmesi; önceden tedbir alınmasını, kriz sırasında doğru ve zamanında karar verilmesini ve kriz sonrasında gerekli değerlendirme ve düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in (s) hayatı incelendiğinde, farklı nitelikteki krizlerle karşılaştığı ve bunları yönetirken belirli ilke ve yöntemleri esas aldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in kriz yönetim anlayışını temel ilkeler, kriz aşamaları ve yönetsel boyutları bakımından ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kriz, yönetim ve kriz yönetimi kavramları ele alınmakta; tessebbüt, istişare, sabır, kararlılık, cesaret, merhamet, yardımlaşma, dua ve değerlendirme gibi temel ilkeler incelenmektedir. Uygulama bölümünde siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik krizlere ilişkin tarihî örnekler kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası aşamalar çerçevesinde analiz edilmektedir. Farklı kriz örneklerinin ortak bir kavramsal çerçevede değerlendirilmesiyle Hz. Peygamber'in kriz yönetim anlayışının temel unsurları belirlenmekte ve bütüncül bir nebevî kriz yönetimi modeli ortaya konulmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Kriz Yönetimi, Nebevî Yönetim, Nebevî Liderlik.

ABSTRACT

Title of the Thesis: The Prophet Muhammad's Approach to Crisis Management
Author: Huzeyfe KİTAZ
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA
Department: Fundamental Islamic Sciences
Sub-field: Hadith
Date: 13.08.2026
Page: VI (preliminary pages) + 124 (thesis)
Crises are extraordinary situations that threaten the stability of individuals and societies and involve uncertainty and risk. The effective management of crises that may arise in political, military, social, and economic contexts requires taking preventive measures in advance, making appropriate and timely decisions during the crisis, and undertaking the necessary evaluations and adjustments in its aftermath. An examination of the life of the Prophet Muhammad reveals that he encountered crises of various kinds and adopted specific principles and methods in managing them. The aim of this study is to examine the Prophet's approach to crisis management in terms of its fundamental principles, stages of crisis management, and managerial dimensions. Accordingly, the concepts of crisis, management, and crisis management are examined, along with key principles such as <i>tasabbût</i>, consultation, patience, determination, courage, compassion, mutual assistance, supplication, and evaluation. In the practical section, historical examples of political, military, social, and economic crises are analyzed within the framework of the pre-crisis, crisis, and post-crisis stages. By evaluating different crisis cases within a common conceptual framework, the study identifies the fundamental elements of the Prophet's approach to crisis management and proposes a comprehensive Prophetic model of crisis management.
Keywords: Hadith, Prophet Muhammad, Crisis Management, Prophetic Leadership, Prophetic Leadership.

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi selam
b.	bin, ibni
Çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
r.a.	radıyallahu anh
r.anhâ	radıyallahu anha
ö.	Ölüm tarihi
s.	sayfa
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik
thrc.	Tahric
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Hayatın doğal bir parçası olan krizler, bireylerin, toplulukların ve devletlerin karşı karşıya kaldıkları olağan dışı durumları ifade etmektedir. Krizler; siyasi, askerî, sosyal, ekonomik ve inanç alanlarında ortaya çıkabildiği gibi çoğu zaman birden fazla alanı aynı anda etkileyebilmekte ve mevcut düzenin ciddi biçimde sarsılmasına yol açabilmektedir. Kriz zamanlarında alınan kararların isabeti; sevk ve idareden sorumlu kişilerin ilmî müktesebat ve tecrübelerinin yanı sıra olguları basiret üzere okuma, muhtemel risklere karşı tedbir alma (ihtiyat), istişare mekanizmasını çalıştırma, kaynakların sevkinde maslahatı esas alma, insan unsurunu merkeze koyma ve kriz sonrası çıktıkları dirayetle değerlendirme becerisine tabidir. Bu yönüyle kriz yönetimi, yalnızca kriz anında ortaya çıkan sorunlara müdahale etmekten ibaret olmayıp kriz öncesinde hazırlık yapmayı, kriz sırasında doğru ve zamanında kararlar almayı ve kriz sonrasında meydana gelen sonuçları değerlendirerek yeniden yapılanmayı kapsayan çok boyutlu bir süreçtir.

Hız. Peygamber'in, nübüvvet görevinin yanı sıra Müslüman toplumun rehberi ve yöneticisi olarak karşı karşıya kaldığı olaylar incelendiğinde, onun farklı nitelikteki krizleri yönetme konusunda dikkat çekici bir tecrübe ortaya koyduğu görülmektedir. Mekke döneminde Müslümanlara yönelik baskı ve işkenceler, Habeşistan hicreti, Mekke'den Medine'ye hicret süreci, Medine'de farklı toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan gerilimler, savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve Medine toplumunun güvenliğini tehdit eden gelişmeler, Hız. Peygamber'in farklı kriz türleriyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte onun krizlere yaklaşımı yalnızca kriz ortaya çıktığında verilen tepkilerden ibaret değildir. Krizlerin oluşumunu önlemeye yönelik tedbirler alması, gelişmeleri yakından takip etmesi, bilgi toplaması, istişarede bulunması, uygun kişileri uygun görevlerde değerlendirmesi, alternatif çözüm yolları geliştirmesi ve kriz sonrasında ortaya çıkan sonuçları dikkate alarak yeni düzenlemeler yapması, onun kriz yönetim anlayışının sistematik bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.¹

¹ Hız. Peygamber'in kriz yönetimi stratejileri (önleyici tedbirler alması, istişareye başvurusu, liyakat esasına göre görevlendirme yapması ve kriz sonrası durum değerlendirmesi) hakkında kapsamlı bir analiz için bkz. Muammer Bayraktutar, *Hız. Peygamber'in Kriz Yönetimi* (Ankara: Otto Yayınları, 2023), 45-50.

Hız. Peygamber'in kriz yönetim tecrübesinin incelenmesi, yalnızca tarihî bir olaylar dizisinin ortaya konulması bakımından değil, onun yönetim anlayışının temel esaslarının belirlenmesi bakımından da önem taşımaktadır. Nitekim siyer ve hadis kaynaklarında yer alan çok sayıda olay, farklı çalışmalar içerisinde müstakil olarak ele alınmış olmakla birlikte, bu olayların kriz yönetimi kavramı etrafında bütüncül ve sistematik bir model içerisinde değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu ihtiyacın karşılanmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Hız. Peygamber'in (s) kriz yönetim anlayışını kavramsal, ilkesel ve uygulamalı boyutlarıyla ortaya koymaktır. Bu çerçevede öncelikle kriz, yönetim ve kriz yönetimi kavramlarının sözlük, terim ve şer'î anlamları ele alınacak; ardından kriz yönetiminin mahiyeti ve başlıca kriz türleri üzerinde durulacaktır. Böylece araştırmanın sonraki bölümlerinde incelenecek nebevî uygulamalar için kavramsal bir zemin oluşturulacaktır. Daha sonra Hız. Peygamber'in kriz yönetim modelinin temel ilkeleri tespit edilmeye çalışılacak; tesebbüt, istişare, sabır, kararlılık, cesaret, merhamet, yardımlaşma ve dua gibi ilkelerin kriz süreçlerindeki işlevleri ortaya konulacaktır. Bunun yanında kriz yönetiminin kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası şeklindeki aşamaları esas alınarak nebevî uygulamaların süreç boyutu incelenecektir. Hedefin belirginliği, stratejik vizyon, liyakat esaslı görevlendirme, bilgi yönetimi, verilerin izlenmesi ve durum analizi gibi yönetsel unsurların ayrıca ele alınmasıyla Hız. Peygamber'in kriz yönetim anlayışının stratejik ve yönetsel boyutlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Araştırmanın ikinci temel amacı ise belirlenen ilke ve aşamaların tarihî olaylar üzerindeki yansımalarını incelemektir. Bu doğrultuda siyasi krizler kapsamında Habeşistan hicreti, Mekke'den Medine'ye hicret ve Hudeybiye Antlaşması süreçleri; askerî krizler kapsamında Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gazveleri; sosyal krizler kapsamında İfk hadisesi, Müstalikoğulları hadisesinde Evs ve Hazreç arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve Mescid-i Dırâr hadisesi; ekonomik krizler kapsamında ise Ebû Tâlib Şi'bi'ndeki ekonomik kuşatma, hicret sonrasında muhacirlerin karşılaştığı ekonomik kaynak kaybı ve Ceyşü'l-Usre'nin donatılması sürecinde yaşanan kaynak sıkıntısı incelenecektir.

Çalışmanın önemi, Hız. Peygamber'in kriz yönetimine ilişkin uygulamalarını münferit olaylar şeklinde ele almak yerine, bunlar arasındaki ortak yönetim ilkelerini ve yöntemsel sürekliliği ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın,

nebevî yönetim anlayışının bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacağı ve günümüz krizlerin aşılmasına da destek sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın kapsamı, Hz. Peygamber'in (s) nübüvvet dönemi içerisinde karşılaştığı ve kriz niteliği taşıdığı değerlendirilen belirli olaylarla sınırlandırılmıştır. Çalışmada bütün tarihî olayların kriz kategorisine dâhil edilmesi yerine, toplumun güvenliği, siyasal istikrarı, askerî varlığı, sosyal bütünlüğü veya ekonomik imkânları bakımından ciddi tehdit ve belirsizlik meydana getiren olaylar tercih edilmiştir. Bu doğrultuda krizler inanç, sosyal, ekonomik, siyasi ve askerî olmak üzere temel kategoriler altında tasnif edilmiş ilgili krizlere ilişkin seçilmiş örnekler ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Araştırmanın temel kaynaklarını Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber'in söz, fiil ve uygulamalarını aktaran güvenilir hadis kaynakları oluşturmaktadır. Bunun yanında başta erken dönem siyer ve megâzî eserleri olmak üzere İslâm tarihi, tabakât ve terâcim kaynaklarından yararlanılmıştır. İlmî malzemenin ana kaynaklardan derlenmesinde tümevarım (istikrâ) yöntemi, olayların incelenmesi ile bunlardaki kriz yönetimine dair ilke ve esasların tespitinde ise analitik (tahlilî) yöntem kullanılmıştır. Kriz, yönetim ve kriz yönetimi kavramlarının anlam alanlarının belirlenmesi amacıyla da klasik Arap dili ve sözlük kaynakları ile çağdaş yönetim literatüründen istifade edilmiştir.

1. Literatür Taraması

Hz. Peygamber'in kriz yönetimi anlayışı farklı açılardan ele alınmış olmakla birlikte, mevcut çalışmaların önemli bir kısmı belirli kriz türleri veya münferit siyer olayları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konuyla ilgili tez ve makaleler şu şekilde özetlenebilir:

A. Tezler

1. Settâr Sâcit Mercân'ın, *el-Menhecû'n-Nebevî fî İdâreti'l-Ezemâti fî'l-Kütübi't-Tis'a* başlıklı doktora tezi (Bağdat Üniversitesi, 2024). Dokuz hadis kitabındaki rivayetlerden hareketle sosyal, siyasi ve ekonomik krizlerde uygulanan nebevî yöntemler incelenmektedir. Araştırmamız, hadis merkezli bir yapıya sahip olan söz konusu çalışmadan kaynak ve yöntem bakımından ayrılmaktadır. Nitekim çalışmamızda yalnızca hadis verileriyle yetinilmeyip siyer kaynaklarındaki tarihî olaylardan da yararlanılmaktadır.

2. Nâile Abdurrahman Ebû Uveyda'nın, *İdâretü'l-Ezemâti's-Siyâsiyye ve'l-Askeriyye fî Dav'i's-Sünneti'n-Nebeviyye* başlıklı yüksek lisans tezi (Âl-i Beyt Üniversitesi, 2011). Çalışma; siyasi ve askerî krizlerin yönetimini hadisler üzerinden ele almaktadır. Habeşistan'a ve Medine'ye hicret, Hudeybiye Antlaşması ile Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn ve Tebük savaşları çalışmanın başlıca örnekleridir. Hadislerin tahriri, isnadlarının incelenmesi ve sıhhat değerlendirmesi çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmamız; siyer kaynaklarındaki verileri de içermesi, ayrıca siyasi ve askerî kriz türlerini kapsamlı biçimde ele alması yönüyle farklılaşmaktadır.

3. Süheyr Abdurrahman Selmân'ın, *İdâretü'l-Ezemâti fî's-Sîreti'n-Nebeviyye ve Tatbikâtuhâ fî'l-İdâreti't-Terbiyye* başlıklı yüksek lisans tezi (Amman Arap Üniversitesi, 2022). Çalışma kriz yönetimini Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi üzerinden ele almakta ve ulaşılan ilkeleri eğitim yönetimi alanındaki uygulamalarla ilişkilendirmektedir. Bu yönüyle çalışma, mevcut araştırmadan hem örneklem hem de amaç bakımından ayrılmaktadır.

4. Sadîka Muhammed Süleyman el-Cemel'in *el-Hedyü'n-Nebevî fî İdâreti'l-Ezemâti'l-İctimâ'îyyeti'l-Âmme* başlıklı yüksek lisans tezi (Ürdün Üniversitesi, 2008). Araştırma nebevî dönemde yaşanan sosyal krizleri ve bu krizlerin yönetiminde izlenen ilkeleri incelemektedir. Çalışma sosyal krizlerle sınırlı olması bakımından araştırmamızdan ayrılmaktadır.

B. Kitap

1. Muammer Bayraktutar'ın *Hiz. Peygamber'in Kriz Yönetimi* adlı kitabı, Ankara'da Otto Yayınları tarafından 2023 yılında yayımlanmış olup 480 sayfadan oluşmaktadır. Eser, Hiz. Peygamber'in krizlerle karşılaşma ve bunları yönetme biçimini siyer ve sünnet kaynakları üzerinden incelemekte; kriz yönetiminde ortaya çıkan ilke, yöntem ve stratejileri sistematik biçimde ele almaktadır. Kitapta kriz kavramı ve İslam'daki algılanışı incelendikten sonra, nebevî dönemdeki bazı krizler ele alınmakta ve kriz yönetiminde kullanılan ilke ve yöntemler maddi ve stratejik, dinî ve ruhî, psikolojik, idarî, siyasi ve sosyal, hukuki, ahlaki ve ekonomik boyutlarıyla sınıflandırılmaktadır.

Bu eser, konusu ve başlığı bakımından mevcut araştırmaya en yakın çalışmalardan biridir. Her iki araştırmada da Hiz. Peygamber'in kriz yönetimi anlayışı siyer ve sünnet ışığında ele alınmakta ve nebevî uygulamalardan kriz yönetimine ilişkin ilke ve yöntemler ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte, Bayraktutar'ın

çalışmasında ilke, yöntem ve stratejilerin sınıflandırılması ve açıklanması ön plana çıkarken, mevcut araştırmada nebevî dönemde meydana gelen krizler tarihî olaylar ve kriz süreçleri temelinde analitik olarak incelenmektedir.

Araştırmamızda siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik krizlere ilişkin farklı örnekler ele alınmakta; krizlerin sebepleri, gelişim süreçleri, kriz sırasında alınan tedbirler ve kriz sonrasında gerçekleştirilen uygulamalar birlikte değerlendirilmektedir. Ayrıca kriz yönetimi, kriz öncesi hazırlık ve önleme, kriz sırasında müdahale ve kontrol, kriz sonrası toparlanma ve değerlendirme aşamaları çerçevesinde incelenmekte; istişare, tesebbüt, bilgi toplama, planlama, hazırlık, kararlılık, esneklik, tedbir ve iş birliği gibi ilkelerin farklı krizlerdeki yansımaları analiz edilmektedir.

Dolayısıyla, başlık ve genel konu bakımından önemli bir kesişme bulunmakla birlikte, mevcut araştırma farklı kriz türlerini tarihî bağlamları içerisinde ele alarak Hz. Peygamber'in kriz yönetimindeki ortak ilkeleri, aşamaları ve uygulama biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, Bayraktutar'ın eserinden farklı olarak tarihî olayların çok yönlü analizi ve farklı kriz türlerinin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesine odaklanmaktadır.

C. Makaleler

1. Muhammed Muslih Muhammed ez-Zu'bî'nin "*İdâretü'l-Ezemât fî Dav'i's-Sünneti'n-Nebeviyye: Hâdisetü'l-İfk Ünmûzecen*" başlıklı makalesi (2014), İfk hadisesini nebevî kriz yönetiminin uygulamalı bir örneği olarak incelemektedir. Krizin aşamaları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) krize yaklaşımı ve krizin toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın tek bir sosyal kriz örneğine odaklanması, mevcut araştırmadan temel ayrışma noktasıdır.

2. Ömer Ahmed el-Mustafa Hayâtî ve Abdülkadir Muhammed Ahmed Def'ullah'ın "*el-Menhecü'n-Nebevî fî İdâreti'l-Ezemât: Sahîfetü Kureyş li-Mukâta'ati Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib Ünmûzecen*" başlıklı makalesi (2015), Mekke dönemindeki boykot hadisesini kriz yönetimi açısından değerlendirmekte; kriz öncesi, kriz sırası ve kriz sonrası süreçleri ele almaktadır. Çalışma, tek bir kriz örneğiyle sınırlı olması bakımından mevcut araştırmadan ayrılmaktadır.

3. Ahmed Süleyman Avad er-Rukab'ın "*İdâretü'r-Resûl (s.a.v.) li'l-Ezemâti'l-İktisâdiyye: Nemâzic Tatbikiyye*" başlıklı makalesi (2017), Mekke ve Medine dönemlerinde karşılaşılan ekonomik sorunları ve bunların çözümünde kullanılan

nebevî yöntemleri incelemektedir. Çalışma ekonomik krizlere yoğunlaşırken mevcut araştırma ekonomik krizleri siyasi, askerî ve sosyal krizlerle birlikte ele almaktadır.

4. Süheyr Abdurrahman Selmân'ın çalışmasından hareketle 2023 yılında yayımlanan ve “*İdâretü'l-Ezemât fi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve Tatbîkâtühâ fi'l-İdâreti't-Terbeviyye: Sulhu'l-Hudeybiye ve Fethu Mekke Ünmûzecen*” açısından inceleyen makale de konuyla ilgili araştırmalar arasında değerlendirilebilir. Bu çalışma, Hudeybiye örneği üzerinden kriz yönetimi ilkelerini ortaya koyması bakımından mevcut araştırmayla kesişmekle birlikte, tek bir olay ve eğitim yönetimi perspektifiyle sınırlıdır.

5. Abdurrahim Yeşilmen'in “Hadislerde Kriz ve Afet Yönetimi Anlayışı: Hz. Peygamber'in Uygulamalarının Günümüz Kriz Yönetimine Katkısı” başlıklı bildirisi, hadis metinleri üzerinden kriz ve özellikle afet yönetimi konusunu ele almakta ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının günümüz kriz yönetimine sağlayabileceği katkılar üzerinde durmaktadır. Bu çalışma, daha çok afet yönetimi ve nebevî uygulamaların günümüz kriz yönetimine yansımaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.² Araştırmamız ise krizleri yalnızca afet boyutuyla sınırlı tutmayarak siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla tarihsel siyer bağlamında ele almakta; ayrıca kriz yönetimini kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası olmak üzere aşamalı bir süreç içerisinde incelemektedir. Bu yönüyle mevcut araştırma, kapsamı ve ele aldığı kriz türleri bakımından söz konusu çalışmadan ayrılmaktadır.

6. Mustafa Soycan'ın “Uhud Savaşı Özelinde Hz. Peygamber'in Kriz Yönetimi” başlıklı makalesi, Hz. Peygamber'in kriz yönetimi anlayışını Uhud Gazvesi özelinde ele almaktadır. Çalışmada Uhud Savaşı öncesinde krizlere karşı hazırlık, savaş sırasında krizin yönetimi ve savaş sonrasında normale dönüş, değerlendirme ve krizden öğrenme süreçleri incelenmektedir.³ Araştırmamız ise kriz yönetimini yalnızca Uhud Gazvesi ile sınırlandırmamakta; Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn ve diğer askerî olayların yanı sıra siyasî, sosyal ve ekonomik nitelikteki krizleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla mevcut çalışma, farklı kriz türlerini ve farklı tarihî olayları

² Abdurrahim Yeşilmen, “Hadislerde Kriz ve Afet Yönetimi Anlayışı: Hz. Peygamber'in Uygulamalarının Günümüz Kriz Yönetimine Katkısı”, *Dil, Din, Düşünce Ve Yorum Sempozyumu II Bildiriler Özet Kitabı* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2025), s. 82.

³ Mustafa Soycan, “Uhud Savaşı Özelinde Hz. Peygamber'in Kriz Yönetimi”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2025), ss. 349-372.

bir arada değerlendirerek Hz. Peygamber'in krizlere yaklaşımını daha geniş bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

7. Muammer Bayraktutar'ın "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri" başlıklı makalesi, Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların karşılaştığı göç sorununu kriz yönetimi perspektifinden ele almakta ve nebevî yaklaşımın günümüzdeki göç sorunlarının çözümüne sağlayabileceği katkıları değerlendirmektedir.⁴ Araştırmamızda ise hicret, siyasî krizler bağlamında ele alınmakla birlikte araştırmanın kapsamı göç olgusuyla sınırlandırılmamaktadır. Çalışmamızda siyasî krizlerin yanında askerî, sosyal ve ekonomik krizler de incelenmekte ve Hz. Peygamber'in farklı kriz türleri karşısındaki uygulamalarından hareketle daha kapsamlı bir kriz yönetimi anlayışı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaların önemli bir kısmının belirli bir kriz türüne, tekil bir olaya veya belirli bir kaynak grubuna odaklandığı görülmektedir. Sosyal krizleri, siyasî ve askerî krizleri veya ekonomik krizleri müstakil olarak ele alan çalışmaların yanı sıra İfk hadisesi, Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib boykotu, Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi gibi belirli olayları inceleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Ayrıca bazı çalışmalar hadis merkezli, bazıları ise eğitim yönetimi gibi belirli disiplinlerin perspektifinden konuyu değerlendirmiştir.

Mevcut araştırma ise nebevî dönemdeki farklı kriz türlerini birlikte ele alması ve bunların yönetiminde ortaya çıkan ortak ilke ve yöntemleri tespit etmeye çalışması bakımından önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmada siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik krizlerden çeşitli örnekler incelenmekte; kriz yönetiminin hazırlık ve önleme, krizle mücadele ve kontrol, kriz sonrası toparlanma ve değerlendirme aşamaları dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede istişare, tesebbüt, bilgi toplama, planlama, hazırlık, kararlılık, esneklik ve tedbir gibi nebevî kriz yönetiminin temel ilkeleri farklı olaylar üzerinden analiz edilmektedir.

Dolayısıyla araştırmamızın amacı yalnızca belirli krizlerin nasıl yönetildiğini ortaya koymak değil, farklı kriz örneklerinden hareketle nebevî kriz yönetiminin bütüncül yapısını, ortak ilkelerini ve krizlerin niteliğine göre değişen uygulama biçimlerini ortaya koymaktır. Bu yönüyle çalışma, önceki araştırmaların ortaya

⁴ Muammer Bayraktutar, "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri", *İlahiyat Akademisi* 4 (2016), ss. 99-128.

koyduğu kısmi verileri daha geniş bir tarihî ve analitik çerçevede bir araya getirmeyi hedeflemektedir.

Bu yönüyle araştırmanın, Hz. Peygamber'in (s) kriz yönetim anlayışının temel ilkelerini, aşamalarını ve yönetsel unsurlarını sistematik bir bütünlük içerisinde ortaya koymaktadır. Çalışmanın nihai hedefi, modern kriz yönetimi teorilerini doğrudan Hz. Peygamber'in uygulamalarına taşımak veya tarihî olayları çağdaş yönetim modellerine zorla uyarlamak değil; nebevî uygulamalarda mevcut olan yönetim ve kriz yönetimi unsurlarını kendi tarihî, dinî ve toplumsal bağlamı içerisinde tespit etmek ve bunlar arasındaki ortak ilkeleri analitik bir yöntemle görünür hâle getirmektir. Böylece araştırma, Hz. Peygamber'in krizler karşısındaki tutumunu tarihî bir tecrübe olmanın ötesinde, krizlerin önlenmesi, yönetilmesi ve kriz sonrasında yeniden yapılanmanın sağlanmasına ilişkin ilkeler bütünü olarak değerlendirmeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kriz Kavramının Sözlük, Terim ve Şer'î Anlamı

2.1.1. Sözlük Anlamı

“Kriz” kavramı sözlüklerde farklı şekillerde açıklanmakla birlikte, bu tanımları ortak bir anlam çerçevesinde özetlemek mümkündür. Arapça (أزم) kökünden türeyen bu kelime, klasik sözlüklerde esas itibarıyla şiddet, sıkışma ve daralma gibi anlamlara gelmektedir. Tutmak, alıkoymak ve engellemek anlamına gelen "الأزم عن الدواء" ifadesi, “bir ilacı kullanmaktan kaçınmak veya perhiz yapmak” anlamında kullanılmaktadır.⁵ Bu kök aynı zamanda baskı ve kuvvet anlamı da taşımaktadır. Nitekim “şiddetli ısırma” anlamı, kişinin ağzını açamayacak derecede kuvvetli bir sıkımayı ifade etmektedir. Yine son derece çirkin ve hoş karşılanmayan bir durum için kullanılan "الأزموم" kelimesi de kişinin üzerinde baskı oluşturan ağır ve rahatsız edici bir durumu ifade etmektedir.⁶

⁵ Ahmed b. Fâris, *Mücmelü'l-Luğa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 1/95.

⁶ Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1389-1392/1969-1972), 1/97-98.

Kavramın çevresel ve toplumsal şartlarla ilişkili kullanımına bakıldığında ise Arapların kriz (الأزمة) kelimesini darlık, sıkıntı ve şiddetli zorluk anlamında kullandıkları görülmektedir. Nitekim "أزمت السنة" ifadesi, kuraklığın şiddetlendiği ve yağmurun kesildiği yıllar için kullanılmaktadır.⁷ Benzer şekilde savaş alanlarının dar, sıkışık ve çetin yapısı sebebiyle bu tür yerlere "مأزم" adı verilmiştir.

"Kriz" kelimesinin Türkçe sözlüklerdeki anlamına bakıldığında, Fransızca "crise" kelimesinden Türkçeye geçtiği görülmektedir. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "kriz"; "bir şeye, bir duruma birdenbire yakalanma, tutulma, buhran" şeklinde tanımlanmakta; mecaz anlamıyla ise "toplum yaşamında, devlet yönetiminde veya ekonomide aniden ortaya çıkan tehlikeli durum, çöküntü" olarak açıklanmaktadır.⁸ Bu tanımdan hareketle kriz kavramının, ani biçimde ortaya çıkan ve birey, toplum, devlet veya ekonomik düzen üzerinde tehdit ve bozulmaya yol açabilen olağanüstü durumları ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte kavramın İslâm tarihi ve siyer bağlamındaki karşılığı olan Arapça "el-ezme" (الآزمة) kelimesinin kökenine inildiğinde; bu lafzın yalnızca sözlük anlamındaki maddî darlık ve şiddeti değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal düzeni derinden sarsan çok boyutlu olağanüstü durumları ifade ettiği görülmektedir.

Bütün bu açıklamalar göstermektedir ki Arap dilinde "kriz" kavramı; güçlü bir şekilde tutma, sıkıştırma, daraltma ve kuşatma anlamlarıyla yakından ilişkilidir. Bu anlamlar ise insanı hareket alanının daraldığı, baskının arttığı ve olağan yöntemlerin yetersiz kaldığı bir durumu çağrıştırmaktadır. Bu çerçevede, kelimenin modern dönemde kritik durum, çıkmaz, olağanüstü hâl veya kriz anlamlarında kullanılmaya başlanması da doğal bir gelişmedir. Zira günümüzdeki terim anlamı, sözlük anlamından bütünüyle farklı olmayıp, onun ifade ettiği şiddet, daralma ve sıkışmışlık olgusunu çeşitli alanlara taşımış bulunmaktadır.

⁷ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1075.

⁸ Türk Dil Kurumu, "Kriz", *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim 19 Eylül 2026, <https://sozluk.gov.tr>

2.1.2. Terim Anlamı

Yönetim literatüründe kriz kavramı, farklı teorik yaklaşımlar ve bakış açıları doğrultusunda çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bununla birlikte bu tanımların büyük ölçüde ortaklaştığı nokta, krizin kurum veya toplumun istikrarını tehdit eden olağanüstü bir durum olması ve etkilerinin sınırlandırılabilmesi için hızlı ve isabetli müdahaleyi zorunlu kılmasıdır.

Bu kapsamda Hıdır Kâzım Hammûd krizi; “örgütün temel hedeflerini tehdit eden, görevlerini yerine getirme kapasitesini sınırlandıran ve belirsizlik ile zaman baskısının hâkim olduğu şartlarda hızlı karar alınmasını gerektiren ani bir olay” şeklinde tanımlamaktadır.⁹ Bu tanım, krizin temel unsurlarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre kriz; beklenmedik şekilde ortaya çıkması, temel hedefleri tehdit etmesi, zaman baskısı oluşturmaya ve belirsizlik ortamında acil kararlar alınmasını zorunlu kılması gibi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

İncelenen diğer tanımlara bakıldığında ise bunların üç temel yaklaşım etrafında toplandığı görülmektedir. Birinci yaklaşım, krizi kurumun veya toplumun varlığını tehdit eden kritik bir durum olarak değerlendirmekte ve karar vericiyi sınırlı seçenekler arasında hayati tercihler yapmaya zorlayan bir süreç şeklinde ele almaktadır. İkinci yaklaşım ise krizin yönetim sistemi üzerindeki etkilerine odaklanmakta; onu işleyişin aksamasına, kurumsal dengenin bozulmasına ve olağan faaliyetlerin kesintiye uğramasına yol açan bir düzensizlik hâli olarak tanımlamaktadır. Üçüncü yaklaşım ise krizi, beklenmedik şekilde ortaya çıkan, zaman baskısı altında gelişen ve bilgi ile imkânların sınırlı olduğu şartlarda hızlı tepki verilmesini zorunlu kılan bir olay olarak görmekte; zamanında ve doğru müdahalede bulunulmadığı takdirde kayıpların giderek artabileceğine dikkat çekmektedir.

Bu yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, aralarında bir çelişkiden ziyade birbirini tamamlayan bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her biri krizin farklı bir yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bazı tanımlar krizin sonuçlarını, bazıları ortaya çıkış sebeplerini veya temel özelliklerini, bazıları ise etkin kriz yönetiminin gerekliliklerini vurgulamaktadır. Bu durum ise kriz kavramının daha kapsamlı ve bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

⁹ Hıdır Kâzım Hammûd, *İdâretü'l-Ezemât* (Amman: Dârü'l-Mesîre li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Tıbbâ'a, 2006), 29.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle kriz; hayati menfaat ve hedefleri tehdit eden, normal işleyişi bozan, belirsizlik ve zaman baskısının hâkim olduğu ani ve olağanüstü bir durum olup, etkilerinin en aza indirilebilmesi ve mümkün olduğunda gelişim fırsatına dönüştürülebilmesi için bilinçli bir yönetim anlayışını, hızlı karar almayı ve etkin müdahaleyi gerekli kılan bir süreç şeklinde tanımlanabilir.

Bu tanım, araştırmanın amacıyla daha uyumlu görünmektedir. Zira kriz olgusunun hem temel özelliklerini hem de etkili kriz yönetiminin gerektirdiği unsurları bir araya getirmekte; böylece Hz. Peygamber'in hayatındaki uygulamaların incelenmesine teorik bir zemin hazırlamaktadır. Nitekim siyerde karşılaşılan krizler, Resûlullah'ın hikmetli liderliği, isabetli kararları ve üstün yönetim kabiliyeti sayesinde yalnızca bertaraf edilmemiş, aynı zamanda toplumun güçlenmesine ve kurumsallaşmasına katkı sağlayan önemli fırsatlara dönüştürülmüştür.

Kriz kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında, aslının Grekçe “krinein” sözcüğüne dayandığı ve “akıl yürütmek, karar vermek, ayırmak” gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Latince ise kriz, karar anlamının yanı sıra badire, buhran, bunalım, bunaltı ve sıkıntı kelimelerine karşılık gelmektedir. Zamanla kullanım alanı genişleyen bu kelime, 1500'lü yıllarda tıp alanında; bir hastalıkta ateşin birdenbire düşmesini veya yükselmesini, hastalığın nöbetleşe olarak artmaya başladığı anı ve ilerleyerek ulaştığı doruk noktasını ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca tıp alanında nöbet ve atak kelimeleri ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Kelimenin farklı dillerdeki ve disiplinlerdeki bu etimolojik serüveni, kavramın derinliğini ortaya koymaktadır.¹⁰ Bu tarihsel ve etimolojik arka plandan sonra, kriz kavramının İslâmî perspektifteki ve Şer'î literatürdeki karşılığını tespit etmek önem arz etmektedir.

2.1.3. Şer'î Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler incelendiğinde, kriz kavramının farklı anlam ve çağrışımlarla ele alındığı görülmektedir. Bu kullanım, yalnızca maddî sıkıntı ve darlığı ifade etmekle sınırlı kalmayıp, insanı dinî ve ahlâkî sorumluluklarıyla yüzleştiren daha kapsamlı bir anlam çerçevesi sunmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kriz olgusuna en yakın kavramlardan biri musibet (المصيبة) olup, bu kavram çeşitli bağlamlarda

¹⁰ Bayraktutar, *Hz. Peygamber'in Kriz Yönetimi*, 24-25.

zikredilmiştir. Bunlardan biri şu ayet-i Kerîmedir: “Onlar, kendilerine bir musibet isabet ettiğinde, ‘Şüphesiz biz Allah’a aidiz ve yine O’na döneceğiz.’ derler.”¹¹ Bu ayet dikkate alındığında, musibet kavramının İslâmî perspektifte yalnızca beklenmedik bir olay veya maddî bir engel olarak değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Aksine musibet, insanın psikolojik direncini, imanını ve tevekkülünü sınavan bir imtihan sürecini ifade etmektedir. Ayette yer alan (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) ifadesi ise, kriz karşısında sergilenmesi gereken ilk psikolojik tutumu ortaya koymaktadır.

Zira yaşanan geçici olayın mutlak kudret sahibi Allah’a nispet edilmesi, insanın sükûnetini korumasına, olayları daha sağlıklı değerlendirmesine ve isabetli kararlar almasına katkı sağlamaktadır.

Kriz kavramının sözlük anlamına yakın biçimde kullanıldığı örneklerden biri de Hz. Ali’nin çocukluk dönemine ilişkin rivayettir. Ebü’l-Haccâc’ın naklettiğine göre: “Yüce Allah’ın Ali b. Ebû Tâlib’e lütfettiği nimetlerden biri de Kureyş’in şiddetli bir kriz (أزمة) yaşadığı dönemde gerçekleşmiştir...”¹² Bu rivayette kriz, Mekke toplumunu

etkisi altına alan ağır ekonomik sıkıntıyı ve kıtlığı ifade etmektedir. Kureyş kabilesinin geçim kaynaklarının daralması ve ekonomik imkânlarının büyük ölçüde azalması, kelimenin sözlük anlamında ifade edilen “şiddetli darlık” ve “sıkışmışlık” ile örtüşmektedir. Bununla birlikte burada dikkat çeken husus, söz konusu krizin yalnızca bir ekonomik bunalım olarak değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin yeniden şekillenmesine vesile olan ilâhî bir süreç olarak sunulmasıdır. Nitekim bu dönemde Hz. Peygamber’in Hz. Ali’nin himayesini üstlenmesi,¹³ krizin toplumsal dayanışmayı güçlendiren sonuçlarından biri olmuştur. Bu durum, İslâm düşüncesinde krizin yalnızca bir musibet değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğun ve dayanışmanın güçlenmesine imkân sağlayan bir dönüşüm süreci olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda “kriz” kavramının, toplumun karşı karşıya kaldığı ekonomik ve sosyal sıkıntıyı ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu

¹¹ el-Bakara 2/156.

¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 3/666.

¹³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/246. Ayrıca bk. Ebü’l-Kâsım es-Süheyli, *er-Ravzü’l-ünfî şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bn Hişâm* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1412), 2/162.

olağanüstü durum, toplumun içinde bulunduğu darboğazın aşılabilmesi amacıyla sosyal dayanışmayı esas alan yönetsel tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır.

Başka bir rivayette Saîd b. Yesâr şöyle demektedir: “Cüheyne kabilesinden, şimdiye kadar kendisinden daha iri ve uzun boylu bir kimse görmediğim bir adam gördüm. O şöyle dedi: ‘İnsanların şiddetli bir kriz (أزمة) veya kıtlık (لحمة) yaşadığı sırada Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına geldim. Resûlullah (s.a.v.) ashabına: “Onları aranızda paylaşırım.” buyurdu...”¹⁴

Bu rivayette kriz (الأزمة) kelimesinin lezbe (اللزبة) kelimesiyle birlikte kullanılması, kavramın anlamını daha belirgin hâle getirmektedir. Nitekim klasik sözlüklerde lezbe, şiddetli kuraklık, kıtlık ve yağmurun kesilmesi şeklinde açıklanmaktadır.¹⁵ Buna göre burada kriz, insanların temel hayat ihtiyaçlarını tehdit eden ağır ekonomik ve sosyal bunalımı ifade etmektedir. Bu olağanüstü durum karşısında Hz. Peygamber, insanları aileler arasında paylaştırarak yükün toplum geneline dağıtılmasını sağlamış; böylece sosyal dayanışmayı esas alan etkili bir kriz yönetimi modeli ortaya koymuştur.

Hadiste kriz kavramıyla anlam bakımından örtüşen bir diğer kavram ise fitne (الفتنة) dir. Nitekim kudsî bir hadiste Yüce Allah'ın şöyle buyurduğu rivayet olunmaktadır. “...Kendilerini mi, yoksa beni mi aldatıyorlar? İzzetime yemin ederim ki onlara öyle bir fitne göndereceğim ki, onun içinde en ağırbaşlı ve basiretli kimseler bile şaşkınlığa düşecektir.”¹⁶ Bu rivayet, fitne kavramının krizle ortak yönlerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Zira fitne, insanın zihinsel ve psikolojik dengesini sarsan, en basiretli kişileri dahi kararsızlığa sürükleyen ağır bir imtihanı ifade etmektedir. Bu yönüyle fitne, yönetim literatüründe krizin “karar alma süreçlerini olumsuz etkileyen, belirsizlik ve karmaşa oluşturan olağanüstü durum” şeklindeki tanımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda fitne, yerleşik düzeni sarsan ve yeni şartlar karşısında hikmetli bir yönetim anlayışını zorunlu kılan ağır bir sınav niteliği taşımaktadır.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dârü'r-Râye, 1411/1991), "Kitâbü'r-Ricâl", 5/351.

¹⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “lzb” md., 1/738.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), "Mukaddime", 1/340.

Yukarıdaki deliller birlikte değerlendirildiğinde, İslâm'ın kriz anlayışının krizi yalnızca rastlantısal veya sebepsiz gelişen bir olay olarak görmediği anlaşılmaktadır. Aksine kriz, ilâhî takdir çerçevesinde gerçekleşen bir imtihan veya temhîs (arınma ve olgunlaşma) vesilesi olup, insanın maddî ve manevî hayatını etkileyen, psikolojik dengeyi sarsan ve mevcut şartları değiştiren olağanüstü bir durumdur.

Bununla birlikte krizin Allah'ın takdiriyle meydana gelmesi, insanın iradesini ve sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Bilakis bu durum, insanın tedbir alma, plan yapma, gerekli sebeplere başvurma ve isabetli karar verme yükümlülüğünü başlatmaktadır. Bu yönüyle kriz ilâhî takdirin bir sonucu; ona karşı alınacak tedbirler ise kulluğun ve yeryüzündeki halifelik sorumluluğunun bir gereğidir.

Bu değerlendirmeler ışığında kriz, şer'î açıdan “Allah'ın takdiriyle meydana gelen; insanın maddî ve manevî istikrarını sarsarak onu ağır bir imtihanla karşı karşıya bırakan; buna karşılık tevekkül, sabır ve hikmetli yönetim anlayışıyla birlikte gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılan olağanüstü bir durum” şeklinde tanımlanabilir.

2.2. Yönetim Kavramının Sözlük, Terim ve Şer'î Anlamı

2.2.1. Sözlük Anlamı

Terimlerin sözlük kökenlerinin incelenmesi, onların terim anlamlarının doğru biçimde anlaşılması açısından temel bir başlangıç noktasıdır. Zira terimler, ilmî bir kavrama dönüşürken çoğu zaman sözlük anlamlarının önemli bir kısmını muhafaza ederler. “Yönetim” (الإدارة) kelimesi Arapçada (د و ر) kökünden türemiş olup bu kök; dönmek, dolaşmak, çevirmek, yönlendirmek ve bir şeyi idare edip tasarrufta bulunmak gibi geniş anlamlar taşımaktadır. Nitekim *Lisânü'l-'Arab*'da “دار الشيء يدور دورًا ودورًا” ifadesiyle bir şeyin dönmesi ve hareket etmesi açıklanmış; “أدار الشيء” ise bir şeyi döndürmek veya bir durumdan başka bir duruma yönlendirmek anlamında kullanılmıştır.¹⁷ Bu kullanım aynı zamanda işleri yürütme ve devlet işlerini idare etme anlamlarını da kapsamaktadır.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ‘dvr’ md.

Sözlük âlimleri de bu anlamı teyit etmektedir. *el-Kâmûsü'l-Muhîr*'te “أدار الأمر”

ifadesi, “iş düzenledi, yönetti ve idare etti” şeklinde açıklanırken; “أدار العمل” ise “işin düzenlenmesini ve sevk ve idaresini üstlendi” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ Bu açıklamalar göstermektedir ki yönetim kavramının sözlük anlamı yalnızca fiziksel hareketi ifade etmemekte; bilinçli planlama, düzenleme ve belirli bir amaca yönelik sistemli tasarruf anlamlarını da kapsamaktadır.

İbn Fâris de (د و ج) kökünün temel anlamının “geri dönmek, çevirmek ve bir hâlden başka bir hâle geçmek” olduğunu belirtmektedir. Bu anlamlar ise değişen şartlarla uyum içinde hareket etmeyi, işleri sürekli takip etmeyi ve hedeflenen faydayı gerçekleştirecek şekilde yönetmeyi ifade etmektedir.¹⁹ Dolayısıyla bu yaklaşım, idari faaliyetlerin vazgeçilmez özelliklerinden olan esneklik ve sürekliliği de ortaya koymaktadır.

Bütün bu açıklamalar ışığında yönetim kavramının sözlük anlamının; planlama, düzenleme, yönlendirme ve işleri en uygun şekilde yürütme anlamları etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu anlamlar, modern yönetim anlayışında geliştirilen terimsel tanımın da temelini oluşturmuş; zamanla buna daha uzmanlaşmış idari görev ve yöntemler ilave edilmiştir.

2.2.2. Terim Anlamı

Yönetim kavramı, farklı düşünce ekolleri ve bilimsel yaklaşımların etkisiyle çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bununla birlikte bütün tanımların ortak noktası, yönetimin mevcut kaynakları en verimli biçimde kullanarak belirli hedeflere ulaşmayı amaçlayan sistemli bir süreç olmasıdır. Bu kapsamda yapılan çağdaş tanımlardan bazıları şunlardır:

Henri Fayol yönetimi; “öngörme, planlama, örgütleme, emir verme, koordinasyon ve denetim” faaliyetlerinden oluşan bir süreç olarak tanımlamaktadır.²⁰ Genel olarak yönetim; yönetim kavramının kapsamını genişleterek, kurum içerisindeki

¹⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, ‘dvr’ md.

¹⁹ Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, ‘d-v-r’ md.

²⁰ Henri Fayol, *General and Industrial Management*, çev. Constance Storrs (London: Pitman Publishing, 1949), 5-6.

faaliyetlerin belirli politikalar doğrultusunda düzenlenmesi ve koordine edilmesi ile açıkça belirlenmiş hedeflere ulaşılmasına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, farklı faaliyetler arasındaki koordinasyonun ve bunların belirlenen amaçlara yönelik olarak yönlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.²¹ Ayrıca yönetim; İslâm devletinin hedeflerini şer'î hükümler çerçevesinde gerçekleştirmek amacıyla insan gücünü düzenleme ve sevk etme süreci olarak da tanımlanmıştır.²²

Söz konusu tanımlar birlikte değerlendirildiğinde, farklı teorik yaklaşımlardan beslenmelerine rağmen, yönetimi ortak bir amaç doğrultusunda mevcut kaynakların etkili ve verimli biçimde kullanılmasını esas alan planlı bir süreç olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu çerçevede Henri Fayol, yönetimi öngörme, planlama, örgütleme, emir verme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarından oluşan bütüncül bir yapı olarak ele almış; böylece yönetimin birbirini tamamlayan temel işlevler vasıtasıyla yürütülen sistematik bir faaliyet olduğunu ortaya koymuştur. İkinci tanım ise yönetim kavramının kapsamını genişleterek, kurum içerisindeki faaliyetlerin belirli politikalar doğrultusunda düzenlenmesi ve koordine edilmesi ile açıkça belirlenmiş hedeflere ulaşılmasına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, farklı faaliyetler arasındaki koordinasyonun ve bunların belirlenen amaçlara yönelik olarak yönlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Üçüncü tanım ise yönetim kavramına İslâm düşüncesinden beslenen ahlâkî ve değer odaklı bir boyut kazandırmaktadır. Bu yaklaşıma göre yönetim, insan kaynağını şer'î ilke ve esaslar doğrultusunda sevk ve idare etme süreci olarak değerlendirilmekte; böylece idari etkinlik ile dinî ve ahlâkî sorumluluk arasında güçlü bir ilişki kurulmaktadır.

Neticede yönetim, planlama, örgütleme, yönlendirme ve denetim faaliyetlerini kapsayan; insan, maddî, mali ve bilgi kaynaklarını etkin biçimde kullanmayı, uygun kararlar almayı ve çeşitli faaliyetler arasında koordinasyonu sağlamayı hedefleyen; bütün bunları belirlenen amaçlara en yüksek verimlilik düzeyinde ulaştırırken belirli değer ve ilkeler çerçevesinde gerçekleştiren bütüncül bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu tanım, daha kapsayıcıdır. Çünkü bir taraftan modern yönetim anlayışını, diğer taraftan İslâm'ın değer merkezli yaklaşımını bir araya getirmekte; böylece Hz. Peygamber'in hayatında kriz yönetiminin daha sağlıklı anlaşılmasına zemin

²¹ Abdullah Muhammad Al-Faqih, *Kriz Yönetimi* (Sana'a: University of Science and Technology, 2011), 34.

²² Fevzî Kemâl Edhem, *el-İdâretü'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1428/2007), 24.

hazırlamaktadır. Nitekim Nebvî uygulamalarda yönetim, yalnızca idari görevlerin yerine getirilmesi değil; kaynakların isabetli kullanılması, doğru kararların alınması, krizlerin etkili biçimde yönetilmesi ve karşılaşılan güçlüklerin toplumun inşası ve istikrarı için fırsata dönüştürülmesini sağlayan hikmetli bir liderlik anlayışıdır.

2.2.3. Şer‘î Anlamı

Araştırmalar, yönetim/idare kavramının modern literatürdeki güncel ve sistematik terim anlamıyla şer‘î kaynaklarda müstakil bir kavram olarak yer almadığını göstermektedir. Bununla birlikte, modern anlamdaki yönetim anlayışının temelini oluşturan gözetim, sorumluluk, emanet, adalet, şûra (istişare), ehliyet ve liyakat esasına dayalı görevlendirme ve toplum işlerinin maslahat doğrultusunda sevk ve idaresi gibi temel ilke ve unsurların Kur‘ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebvî‘de açık biçimde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla kavramın modern terminolojideki şekliyle bulunmaması, onun içerdiği temel ilke ve değerlerin İslâmî kaynaklarda mevcut olmadığı anlamına gelmemektedir.

Bu kavram, kökenini birtakım şer‘î nasslardan almaktadır. Şûraya dayalı yönetimin esaslarından biri, Yüce Allah‘ın şu buyruğudur: “İş konusunda onlarla müşavere et (istişare et).”²³ Nitekim Kur‘ân; sorumlulukları üstlenme ve yerine getirme konusunda emanet ile adaleti bir arada zikrederek şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”²⁴ Ayrıca, iş ve sorumluluk üstlenecek kişilerin seçiminde liyakat (güç/yeterlilik) ile emanetin birleştirilmesinin önemine şu ayet-i Kerîmede işaret edilmiştir: “Çünkü çalıştırdığın kimselerin en hayırlısı güçlü ve güvenilir olandır.”²⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) şu sözüyle sorumluluk ilkesini net bir şekilde ortaya koymuştur: “Hepiniz birer çobansınız (gözeticisiniz) ve hepiniz maiyetinizdekilerden (yönetiminiz altındakilerden) sorumlusunuz”²⁶ Ardından Hz. Peygamber (s.a.v.), yetki sahibi her bireyin kendisine tevdi edilen işlerden sorumlu olduğunu açıklayarak,

²³ Âl-i İmrân 3/159.

²⁴ en-Nisâ 4/58.

²⁵ el-Kasas 28/26.

²⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, thk. Şu‘ayb el-Arna‘ût vd. (Dimaşk: Dâru‘r-Risâleti‘l-‘Âlemiyye, 1432/2011), “Ahkâm”, 1.

sorumlulukların dağıtılması ve bunların hesabının sorulması (hesap verilebilirlik) ilkesini temellendirmiştir.

Bu doğrultuda İslâmî perspektifte yönetim; verimlilik göz önünde bulundurularak, emanete, adalete, şûraya ve sorumluluk üstlenmeye bağlı kalmak kaydıyla; meşru maslahatları gerçekleştirmek üzere işlerin ve kaynakların İslâm şeriatının hüküm ve maksatlarına uygun olarak düzenlenmesi, diğerlerinin yönlendirilmesi ve çabalarının koordine edilmesidir.

Böylelikle anlaşılmaktadır ki; İslâmî anlayışta yönetim, yalnızca hedeflere ulaşmak ve imkânları en iyi şekilde değerlendirmekle sınırlı değildir. Aksine, yönetsel sorumluluğu sahibinin hesap vereceği bir emanet haline getiren ve iyi yönetimi İslâm şeriatının hükümleri ile maksatları çerçevesinde maslahatların sağlanması ve mefsetlerin (zararların) defedilmesiyle ilişkilendiren bir değerler ve şer'î esaslar silsilesine bağlıdır.

3. Kriz Yönetimi Kavramının Mahiyeti

Kriz yönetiminin tanımına ilişkin kavramlar çeşitlilik göstermekte; kriz durumlarıyla mücadelede işlevsel yahut stratejik boyuta yapılan vurguya göre farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede söz konusu tanımlar, kriz yönetimi kavramının özünü ortaya koyma noktasında kesişen üç ana yaklaşım altında sınıflandırılabilir. İlk yaklaşım usulî (pratik) boyuta odaklanır. Bu yaklaşım kriz yönetimini; kriz henüz ortaya çıkmadan önce öngörülerek erken uyarı sinyallerinin izlenmesiyle başlayan, ardından duruma hâkim olmak amacıyla kaynakların seferber edilmesi ve bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla devam eden, böylelikle krizin derinleşmesini engellemeyi ve olumsuz etkilerini olabildiğince azaltmayı hedefleyen kesintisiz bir idari süreç olarak değerlendirir. İkinci yaklaşım ise stratejik bir perspektifi benimser.²⁷ Bu bakış açısına göre kriz yönetimi; kriz durumları ve acil hallerle özel tedbirler silsilesi aracılığıyla başa çıkma yeteneğidir. Bu tedbirler yalnızca krize doğrudan müdahale etmekle sınırlı kalmayıp, krizin istikrarı tehdit eden ani sınamaları karşısında temel hedeflerin korunmasını ve kurumun ya da toplumun varlığının güvence altına alınmasını da kapsar.²⁸ Üçüncü yaklaşım ise hızlı müdahale

²⁷ Ahmed Mâhir, *İdâretü'l-ezemat* (İskenderiye: ed-Dârü'l-Câmiyye, 2006), 15.

²⁸ Cebail Rızkullah, *İdâretü'l-ezemat: el-Fennü's-sa'b 'inde vukû'i'l-kârisa* (Beyrut: Dârü'r-Râtibi'l-Câmiyye, 1998), 24.

ile doğru değerlendirmeyi bir araya getirir. Bu yaklaşım kriz yönetimini; belirsizlik ve zaman darlığı durumuna karmaşa hâinden denge hâline getirmek ve kriz esnasında ortaya çıkabilecek fırsatlardan yararlanmak amacıyla etkili kararlar alma sürecine dayandırır.²⁹

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında, kriz yönetiminin bütüncül anlamının yalnızca teknik araçların kullanımından ibaret olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Aksine kriz yönetimi, önceden hazırlıklı olma ile kriz anındaki basiretli yönetim arasındaki bütünlüşmeye dayanır. Bu anlayış, Nebvî Siyret'teki yönetim usulüyle de tam bir uyum arz eder; nitekim bu usul, Allah'a tevekkül etmek ile sebeplere sarılmayı birleştirerek krizlerin her türlü tezahürü karşısında yardımlaşma ve organizasyonun önemini vurgulamaktadır.

3.1. Kriz Türleri

Krizler, meydana geldikleri alanlarda yarattıkları etkiye bağlı olarak farklılık gösterir. Dolayısıyla krizlerin, ortaya çıktıkları sahaların çokluğu sebebiyle belirli bir sayıyla sınırlandırılmayacağını söylemek mümkündür; nitekim kriz türleri, gerçekleştikleri alanların çeşitliliğine paralel olarak çeşitlilik arz eder.

Bu durum, en yaygın kriz türlerini ve burada ele alacağımız ana başlıkları zikretmemize engel değildir. Bunlar: İnanç Krizi, Toplumsal Kriz, İktisadî Kriz, Siyasi Kriz ve son olarak Askerî Krizdir. Aşağıda her birinin kısa bir tanımı açıklanacaktır:

3.1.1. İnanç Krizi

İnanç krizi, inanç esaslarıyla ilgili meseleler etrafında ortaya çıkan anlaşmazlık veya istikrarsızlık hâlidir.³⁰ Bu durum, ilmî görüş ayrılığının ötesine geçerek toplumun birlik ve bütünlüğünü, düşünsel ve sosyal istikrarını etkileyen bir çatışmaya dönüşebilmekte ve etkileri hayatın çeşitli alanlarını kapsayacak şekilde genişleyebilmektedir.

Bu krizin hatları, Nebvî Siyret'te Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gizli davet safhasından aleni davet safhasına geçişinde net bir şekilde gözlemlenebilir.³¹ Nitekim

²⁹ Abbas Rüşdî el-Verdî, *İdâretü'l-ezemât: el-Vâki' ve't-tamûh* (Amman: Dârü's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002), 41.

³⁰ Hâlid Kebîr Allâl, *el-Ezmetü'l-'akadiyye beyne'l-Eş'âire ve ehli'l-hadîs* (Cezayir: Dârü'l-İmâm Mâlik, 2005), 4.

³¹ Safiyyürrahmân el-Mubârekfûrî, *er-Rahîku'l-mahtûm* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002), 70.

bu aleni dönüşüm, Mekke’de tevhit ile şirk arasında büyük bir inanç krizine yol açmıştır.

Söz konusu krizin mahiyeti, kendisini bir "değerler çatışması krizi" olarak hissettirir. Zira durum yalnızca yeni bir dini fikrin ortaya konulmasından ibaret kalmamış; Kureyş’te hâkim olan "değerler ve toplum düzeni" açısından doğrudan bir tehdit oluşturmuştur. Davetin aleni hâle gelmesi, yerleşik güç dengelerini sarsmış; yeni davetin atalardan kalma değerlere ve putlarla ilintili iktisadî ve siyasi çıkarlara dokunması sebebiyle Mekke toplumunu bir "belirsizlik" ve çalkantı içine sürüklemiştir. Bu durum, krizin "olağan akışın dışına çıkan, varoluşsal bir sınama dayatan ve emsalsiz bir mücadeleyi gerektiren durum" şeklindeki tanımıyla tamamen örtüşmektedir.

İnanç alanını etkileyen bir kriz, meydana geldiği çevrede genel bir huzursuzluğa yol açarak fitratın bozulmasına, toplumsal düzen ve ilişkilerde yerleşik normların dışına çıkılmasına ve sonu hayırlı olmayan kınanmış ihtilafların baş göstermesine sebep olur.

3.1.2. Sosyal Kriz

Cenâb-ı Hak her toplumu; tarihsel, kültürel ve değerler boyutundaki etkileşimler neticesinde çağlar boyunca şekillenen ve zamanla toplumun kimliği ile sosyal yapısının bir parçası hâline gelen özgün nitelik ve meziyetlerle mücehhez kılmıştır. Bu bağlamda toplumsal kriz şu şekilde tanımlanabilir: "Bir topluluğun veya toplumun yerleşik örf ve adetlerinde meydana gelen, öngörülen düzenlerin sarsılmasına ve alışlagelmiş rollerin aksamasına yol açan, genel dengede bir sarsıntı yaratan bir bozulma veya aksaklıktır. Bu durumda; dengeyi yeniden tesis edecek yahut toplumun gerçekliğine ve karşı karşıya kaldığı sınamalara uygun yeni davranış kalıpları şekillendirecek, bilinçli, ölçülü ve hızlı bir müdahaleye ihtiyaç duyulur."³²

Bu kavram uygulamada en somut şekliyle Sahâbe-i Kirâm’ın -Allah hepsinden razı olsun- "Hudeybiye Antlaşması" günündeki tutumlarında tecelli etmiştir. Umre yapmadan geri dönmeyi öngören antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Müslümanlar, beklentileri ile yeni durum arasındaki şok edici fark nedeniyle "genel dengede bir sarsıntı" yaşamışlar; bu durum, derhal itaat etme şeklindeki "alışlagelmiş rollerin

³² es-Sayyid Alîve, *İdâretü’l-ezemât ve’l-kevâris* (Kahire: Sicillü’l-Arab, 1997), 5.

aksamasına" yol açmıştır. İşte bu noktada Nebevî yönetimin basireti, Hz. Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) (ö. 59/678) tavsiyesi doğrultusunda ameli örneklige dayanan "bilinçli bir müdahale" ile kendisini göstermiş;³³ toplumda dengeyi yeniden kuran ve krizin getirdiği siyasi zorluklara uygun yeni bir tepki kalıbı oluşturan hızlı bir davranışsal dönüşüm sağlanmıştır.

Toplumsal kriz arkasında birtakım olumsuz sonuçlar bırakır; bunların en belirginleri, alışılacelmış ve yerleşik olandan örfen kınanan ve arzu edilmeyen durumlara sapma gösterilmesi, ayrıca bireyler arasındaki köklü ilişkilerin ve sarsılmaz bağların zedelenmesidir. Bu durum toplumsal dokuyu zayıflatmakta, kısa ve uzun vadede toplumun istikrarını tehdit etmektedir.

3.1.3. İktisadî Kriz

İktisadî kriz, olağandışı ekonomik koşullara bağlı olarak gelişen bir durumdur. Kısaca şöyle tanımlanabilir: " herhangi bir ülkenin veya birkaç ülkenin ekonomik dengesinde meydana gelen ani bir bozulma olarak tanımlanmaktadır. Özellikle üretim ile tüketim arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklanan ekonomik düzensizlikleri ifade etmekte olup, üretimde ve büyüme oranında ciddi bir düşüş ve işsizlik oranında artışla karakterize edilmektedir."³⁴

İktisadî kriz aynı zamanda şu şekilde de tanımlanır: "Ekonomik büyüme sürecinde yaşanan bir kesinti veya tıkanıklıktır; üretimde düşüş ve genel performans göstergelerinde gerileme ile kendisini açıkça hissettirir. ³⁵ Zira üretimin düşmesi, ekonominin kriz safhasına girdiğini gösteren en belirgin emarelerden biridir ve dengenin yeniden sağlanıp büyümenin teşvik edilmesi için reformist bir müdahaleyi gerektirir.

3.1.4. Siyasi Kriz

Siyasi kriz, iktidar sisteminin yapısı ve toplumla olan ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olması sebebiyle en tehlikeli kriz türlerinden biri kabul edilir. Siyasi çevre doğası gereği hassastır; burada meydana gelecek herhangi bir aksaklık, özellikle de

³³ Buhârî, "Şürût", 15.

³⁴ Ömer Kaman - Saîdî b. Şehre, "Pozitivist Düşünce ile İslâmî Düşünce Arasında Ekonomik Krizlerin Yönetimi: 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi Örneği", *Şuâ' Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mart 2019), 38.

³⁵ Muhammed Abdülganî Hilâl, *Mahâretü idâreti'l-ezemât* (Heliopolis: Merkezü Tatvîri'l-Edâ' ve't-Tenmiye, ts.), 51.

vatandaşların seçme hakkı, ifade özgürlüğü, kararlara katılım ve kamu işleriyle ilgili diğer hakları gibi siyasi haklarını ilgilendiriyorsa, geniş çaplı huzursuzluklara yol açabilir.

Buna dayanarak siyasi krizi şöyle tanımlayabiliriz: "Siyasi sistem boyutları kazanan, sunduğu sınamayla mücadele etmek adına karar almayı gerektiren, ancak bu sınamalara verilen rutin kurumsal tepkilerin yetersiz kaldığı durum veya sorundur. Şayet yönetici elit konumunu feda etmek istemiyor ve toplum varlığını sürdürmek istiyorsa, söz konusu sorun hükümet ve kurum düzeyinde yenilikleri gerektiren bir krize dönüşür.³⁶

Aynı paralelde siyasi kriz şu şekilde de tanımlanabilir: "Siyasi güç dengesinde aniden meydana gelen, devletin ali menfaatlerini tehdit eden ve kurumlarının etkinliğini aksatan bir bozulmadır.³⁷ Bu durum, düzenleyici kuralların yeniden biçimlendirilmesi ve siyasi varlığın çöküşten korunması adına stratejik müdahaleyi zorunlu kılar.

Bu kriz türü Nebvî Siyret'te "antlaşmaların bozulması krizi" üzerinden belirginleşir (Kureyş'in Hudeybiye Antlaşması'nı ihlal etmesi³⁸ veya Benî Kurayza Yahudilerinin ahdi nakzetmesi gibi³⁹ söz konusu hadiseler Medine'nin siyasi ve güvenlik dengelerinde çalkantıya yol açmış, siyasi otoriteyi yeniden tesis etmek ve İslâm toplumunu siyasi çöküşten korumak amacıyla Nebvî yönetimi kararlı stratejik kararlar almaya (Mekke'nin Fethi gibi) sevk etmiştir.

3.1.5. Askerî Kriz

Askerî krizler hedeflerine ve bağlamlarına göre farklılık gösterir. Nitekim krizler; "yönetim sistemini değiştirmeyi veya tadil etmeyi hedefleyen bir darbe girişimi gibi iç kaynaklı olabileceği gibi, iki devlet arasında geniş çaplı bir çatışmaya veya tırmanan bir savaşa dönüşebilecek askerî bir sürtüşme şeklinde dış kaynaklı da olabilir. Ayrıca askerî kriz, bizzat çatışma süreçlerinin devam ettiği esnada, örneğin ordulardan birinin saflarında meydana gelen ani bir yarılma/sızma neticesinde

³⁶ Alîve, *İdâretü'l-ezemât ve'l-kevâris*, 5.

³⁷ Ahmet Nebîl Yahyâ, *İdâretü'l-ezemâti's-siyâsiyye: Manzûr stâtîcî* (Kahire: Dârü'l-Fecr, 2008), 32.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/389.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/233.

dengeinin kaybolması ve sevk idarenin karmaşaya düşmesiyle de baş gösterebilir.⁴⁰ Burada kriz, komuta boyutunda belirginleşir; durum, aksaklığın kontrolden çıkmadan önce giderilmesi adına hızlı ve kararlı bir kararı gerektirir. Zira krize müdahalede gecikilmesi, durumun kontrol altına alınmasını daha da zorlaştırır.

Buna göre askerî kriz şöyle tanımlanabilir: "Devletin milli güvenliğine doğrudan dokunan yahut toprak bütünlüğü ile müttefiklerinin emniyetini tehdit eden, askerî güç kullanım ihtimalinin tırmandığı; siyasi ve askerî karar alıcıların durumu değerlendirmek, devletin varlığını korumak ve sahadaki durumun kötüleşmesini önlemek adına caydırıcı tedbirler almak için kısıtlı zamana sahip olduğu şiddetli bir gerilim ve ani tehdit hâlidir."⁴¹

Askerî kriz, siyasi kriz ile yakın bir ilişki içerisinde; nitekim ilki sıklıkla ikincisinin bir uzantısı veya doğrudan bir sonucudur. Zira siyasi karar, gerek sıcak temasın fitilini ateşlemek gerekse gerilimi yatıştırıp çatışmaya kayılmasını önlemek bakımından askerî süreç üzerinde son derece belirleyici bir etkiye sahiptir.⁴² Dolayısıyla isabetli bir siyasi değerlendirme, askerî krizin doğmasını önlemede yahut tırmanmasını engellemede kritik bir unsur teşkil eder.

Bu türlerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere kriz yönetimi, günümüz askerî ve siyasi bilimleri içerisinde kendi başına müstakil bir bilim dalı hâline gelmiştir. İhtisas enstitülerinde ve kurumlarında öğretilmekte; hükümetler, geçmiş tecrübelerden elde edilen pratik birikimler, sonuçlar ve tavsiyeler ışığında bundan faydalanmaktadır.

Türü ne olursa olsun herhangi bir krizle doğru müdahale; olası senaryoların zihinde canlandırılması, her an gerçekleşebileceklerinin öngörülmesi ve bunlarla başa çıkabilecek esnek planların oluşturulması suretiyle sakinleşme ve önceden hazırlıklı olma esasına dayanır. Hazırlık ne kadar erken, vizyon ne kadar berrak, kararlar ne kadar hızlı ve isabetli olursa, krizden doğacak zararın boyutu o kadar azalır ve kriz derinleşmeden kontrol altına alınması o kadar kolaylaşır.

⁴⁰ Muhammed Nasr Mühennâ, *İdâretü'l-ezemât fî muvâceheti ezemâti'l-idâre* (İskenderiye: el-Mektebü'l-Câmiyyi'l-Hadîs, 2007), 253.

⁴¹ Muhammed Halef er-Rakkâd, *İdâretü'l-ezemâti'l-askeriyye: el-Mefhûm ve'n-nazariyye* (Amman: Dâru Yâfâ el-İlmiyye, 2011), 53.

⁴² Sıddîka Muhammed Süleymân el-Cemel, *el-Hedyü'n-nebevî fî idâreti'l-ezemâti'l-ictimâ'îyyeti'l-âmmeh* (Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2008), 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KRİZ YÖNETİM MODELİ: İLKELER, AŞAMALAR VE YÖNETSEL BOYUTLAR

1.1. Nebvî Kriz Yönetiminin Temel İlkeleri

Hiz. Peygamber'in hayatını analitik bir bakışla inceleyen kişi, O'nun krizlere anlık tepkilerle yaklaşmadığını fark edecektir. Onun kriz yönetimi köklü ilkeler sistemine dayanmaktadır. Bu ilkelerin en belirgin olanları şunlardır: "Tesebbüt (araştırma/doğrulama)", "istişare", "sabır", "cesaret", "dua", "kararlılık" ve "merhamettir". Söz konusu bu ilkeler, uygulamada birbirinden bağımsız değil; maddî sebeplere başvurmak ile Allah Teâlâ'ya tevekkül etmek arasında denge kuran, akıl ve imanı bir araya getiren bütüncül bir yaklaşımın parçaları olarak hayata geçirilmiştir.

1.1.1. Tesebbüt

Tesebbüt, Arapça kökenli bir Osmanlıca kelimedir. Sözlük anlamı olarak sebat etme, direnme, bir işi yaparken acele etmeyip ağırkanlı, temkinli ve inceden inceye düşünerek hareket etme (teenni) demektir. Dinî ilimlerde ve hadis usulünde ise bir bilginin veya haberin doğruluğunu şüpheyi yer bırakmayacak şekilde araştırıp kesinleştirmek anlamına gelen önemli bir terimdir. Genel olarak tesebbüt, kararın üzerine inşa edildiği verilerin doğruluğu ve güvenilirliği ile ilgilidir. Arapça sözlükte "se-be-te" (ث-ب-ت) kökünden türemiş olup; anlamı istikrar, süreklilik, doğruluk ve kesinlik etrafında şekillenmektedir. Nitekim "bir iş sabit oldu ve kesinleşti" denildiğinde o işin yerleştiği ve doğrulandığı kastedilir. "Bir işte ve hükümde tesebbüt etti" ifadesi ise; o konuda acele etmediği, temkinli davrandığı ve hakikat kendisine apaçık belli olana dek duraksadığı anlamına gelir. Dolayısıyla tesebbüt, aceleciliğin ve zevalin zıddıdır.⁴³ Terim olarak ise tesebbüt: "Hüküm vermede acele etmeksizin; doğrusu yanlışından, gerçeği yalanından ayrılana kadar bir işte temkinli davranmaktır."

Kur'ân-ı Kerîm bu ilkeyi şu şekilde ortaya koymuştur: *"Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan*

⁴³ Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 62.

çıkmanın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”⁴⁴ Böylece âyet, haberlerin incelenmeksizin kabul edilmesini yasaklamıştır.

Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyice araştırın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek ‘Sen mümin değilsin’ demeyin.”⁴⁵ Bu ayet, teyakkuz ve doğrulama ilkesini askerî ve güvenlik bağlamında karar alma süreciyle ilişkilendirmekte ve sonuçları telafi edilemeyecek durumlarda aceleyle hüküm vermenin doğurabileceği tehlikelere dikkat çekmektedir.

Yine Yüce Allah, Hüdhüd’ün Hz. Süleyman’a Sebe melikesi hakkında haber vermesi üzerine, Hz. Süleyman’ın bu haberi yalnızca işitmiş olmakla nihai kararını vermediğini, aksine “Dedi ki: ‘Doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz.’”⁴⁶ buyurmaktadır. Burada peygamberlerin, haberleri doğruluğunu araştırmadan kabul etmemek ve söylentilerin peşinden sürüklenmemek konusunda bu ilkeye riayet ettikleri görülmektedir.

Sünnette de bu ilkenin önemine işaret eden birçok hadis bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ebû Hüreyre’den (r.a.) (ö. 58/678) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurmasıdır: “Kişinin, işittiği her şeyi anlatması, yalan olarak kendisine yeter.”⁴⁷

“Tesebbüt” ve “tebeyyün” kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da aralarında anlam bakımından ince bir fark bulunmaktadır. Bu nedenle, iki kavram arasındaki ayrımın ortaya konulması yerinde olacaktır. “Tesebbüt, “duraksamak, acele etmemek ve ihtiyatlı davranmak” anlamına gelir. Bu kavram, araştırmacının veya karar vericinin kendisine ulaşan bir haber karşısında hemen hüküm vermemesini ve aceleci bir tepki göstermeyerek gerekli temkini göstermesini ifade eden ilk aşamayı temsil eder. “Tebeyyün” ise, “gerçeği kesin delillerle ortaya çıkarmak ve açıklığa kavuşturmak amacıyla fiilen araştırma ve inceleme yapmak” anlamına gelir.”⁴⁸

⁴⁴ el-Hucurât 49/6.

⁴⁵ en-Nisâ, 4/94.

⁴⁶ en-Neml, 27/27

⁴⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955), “Mukaddime”, 3.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dârü's-Şâmiyye, 1412), 157-171.

Dolayısıyla tebeyyün, tesebbüt aşamasında gösterilen ihtiyatın ardından haberin doğruluğunu araştırma ve hakikati ortaya çıkarma sürecini ifade eden ikinci aşamadır.

Kriz süreçlerinde bilgi yönetimi bağlamında ele alınan "tesebbüt" (تثبت) kavramı, etimolojik ve ıstilahî açıdan "tebayün" (تبين) ve "teharri" (تحري) kavramlarıyla derin bir anlam ortaklığına sahiptir. Nitekim İslâmî literatürde haberin doğruluğunu araştırmak ve aceleci kararlardan kaçınmak kastedildiğinde bu kavramlar birbirinin yerine kullanılabilir. Bu kavramsal geçişkenliğin en güçlü delili Hucurât Sûresi 6. ayetinde yer alan kıraat farklılığıdır. Haberin doğruluğunu araştırmayı emreden ayetteki ilgili lafız, meşhur kıraatte "fe-tebeyyenû" (فتبينوا) şeklinde okunurken; Hamza, Kisâi ve Halef gibi meşhur kurrânın mütevatir kıraatinde aynı lafız "fe-tesebbetû" (فتثبتوا) şeklinde okunmuştur. Bu durum, tesebbüt ve tebayün kavramlarının kriz anında verilerin doğrulanması sürecinde aynı amaca hizmet ettiğini göstermektedir.⁴⁹ Dolayısıyla araştırmamızda tebayün ve teharri gayesi taşıyan nebevî uygulamalar, kavramın bu geniş anlam yelpazesine istinaden "tesebbüt" başlığı altında değerlendirilmiştir.

Hiz. Peygamber iç ve dış krizlerde bu ilkeye bağlı kalmış; haberin doğruluğunu teyit etmeden ve bağlamını anlamadan asla hüküm vermeye veya tutum sergilemeye kalkışmamıştır. O'nun uygulamasında tesebbüt, sadece şekilsel bir temkinlilik değil; kaynağın doğrulanmasını, arka plandaki niyetlerin incelenmesini ve olası sonuçların değerlendirilmesini kapsayan bilinçli bir süreç olmuştur.⁵⁰

Kriz dönemlerinde bu ilkenin önemi daha da belirgin hâle gelmektedir. Zira bu tür dönemlerde söylenti ve asılsız haberler hızla yayılmakta, korku ve endişe ise sağlıklı muhakeme ve ayırt etme kabiliyetini zayıflatmaktadır. Bu bakımdan tesebbüt, toplumun fitne ve ayrışmadan korunmasına katkı sağlarken, telafisi güç sonuçlar doğurabilecek aceleci kararların alınmasını da engellemektedir. Nitekim nebevî

⁴⁹ Hucurât 49/6. Ayetteki فتبينوا (fe-tebeyyenû) lafzının Hamza, Kisâi ve Halef tarafından فتثبتوا (fe-tesebbetû) şeklinde okunduğuna dair kıraat bilgisi ve tefsiri için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 19/341.

⁵⁰ Misfir b. Atik el-Gâmdî, *el-Menhecû'n-Nebevî fî idâreti'l-azmâti'l-askeriyye ve's-siyâsiyye* (Mekke: Dâru Taybeti'l-Hadrâ, 2018), 112-114.

liderlik, hakkı savunmadaki kararlılığı hüküm vermedeki temkinle birleştirmiş; ne güvenlikten taviz vermiş ne de duygusal baskıların etkisiyle aceleci kararlar almıştır.

1.1.2. İstişare

İstişareyi şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Belirli bir amaç doğrultusunda farklı görüşleri değerlendirmek, bunları müzakere etmek ve ileri sürülen delilleri inceleyerek en isabetli sonuca ulaşmak amacıyla bir konu etrafında fikir alışverişinde bulunmaktır.”⁵¹

Kur’ân-ı Kerîm’de şûra ilkesinin vazedilmesi, Yüce Allah’ın şu buyruklarıyla sabit olmuştur: “Onların işleri aralarında şûra (istişare) ile yürür”,⁵² “İş konusunda onlarla müşavere et (istişare et)”⁵³ ve “Onlar ki, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri aralarında şûra (istişare) iledir ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar.”⁵⁴ Bu deliller; şûranın yalnızca tercihe bağlı idari bir seçenek olmadığını, aksine kamu yönetiminde metodolojik bir esas olduğunu göstermektedir.

Bu ilke, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatında, özellikle toplumu ilgilendiren hayati meselelerde açıkça tecelli etmiştir. Resûlullah (s.a.v.), içtihadî konularda kararları tek başına almamış; aksine ashabıyla istişare ederek bakış açısını genişletmiştir. Bu tutum; başta bakış açılarının mütekamilleşmesi, güvenin pekişmesi ve ortak sorumluluğun üstlenilmesi olmak üzere birçok ilahi maksadı gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber’in istişareye verdiği önemin en belirgin örnekleri arasında, olayların seyri değişerek Kureyş ile karşılaşma ihtimali ortaya çıktığında Bedir Gazvesi öncesinde ashâbıyla istişare etmesi,⁵⁵ Uhud Gazvesi’nde düşmanın Medine dışında mı yoksa şehir içinde mi karşılanacağı konusunda onların görüşlerine başvurusu⁵⁶ ve Ahzâb (Müttefikler) ordusunun Medine’yi kuşatmak üzere toplandığı sırada Selmân-ı Fârisî’nin (r.a.) (ö. 36/656) hendek kazılması yönündeki önerisini

⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, md. "ş-v-r", 470.

⁵² *eş-Şûrâ* 42/38.

⁵³ *Âl-i İmrân*, 3/159.

⁵⁴ *eş-Şûrâ* 42/38.

⁵⁵ Müslim, "Kitâbü'l-Cihâd ve's-siyer", 30.

⁵⁶ Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Fıkhü's-sîreti'n-nebeviyye ma'a mücezin li-târîhi'l-hilâfeti'r-Râşide* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005), 173.

kabul etmesi⁵⁷ yer almaktadır. Tüm bu tutumlar; şûranın, kriz anlarında durum değerlendirmesi yapma ve en uygun kararı seçmede pratik bir araç olarak varlığını ortaya koymaktadır.

Kriz dönemlerinde ise istişarenin önemi daha da belirgin hâle gelmektedir. Zira bu tür durumlarda karar alma süreci yüksek riskler taşımakta, duygu ve heyecanlar sağlıklı muhakemenin önüne geçebilmektedir. İstişare, bu olumsuz etkileri dengeleyerek nihai karar verilmeden önce mümkün olan en kapsamlı bilginin elde edilmesine ve farklı bakış açılarının değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu yaklaşım, bireysel kanaatten ziyade ortak aklı önceleyen, istişareye dayalı ve kurumsal bir liderlik anlayışını yansıtmaktadır.

1.1.3. Sabır

Sabır, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) krizlerle mücadeledeki metodolojisinin dayandığı en temel ilkelerden biri kabul edilir. Kelime kökeni itibarıyla “tutmak ve engellemek” anlamına gelen sabır, Râgıb el-İsfahânî tarafından “nefsi aklın ve şeriatın gerektirdiği şey üzerinde tutmak” veya “bu ikisinin engellemeyi gerektirdiği şeylerden nefsi menetmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸ Sabrın etkisi; nefsin kontrol edilmesinde, zorluklar karşısında metanet göstermekte, felaket ve çalkantılara teslim olmamakta kendini gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm bu anlamı pek çok ayette vurgulamıştır: “*Ey iman edenler! Sabredin, sabır yarışında üstün gelin, dirençli ve hazırlıklı olun (rabıta kurun) ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁵⁹, “*Sabret! Senin sabretmen ancak Allah'ın yardımıyla. Onlar için üzülmeye ve kurdukları tuzaklardan dolayı sıkıntıya düşme*”⁶⁰ Yüce Allah, sabrı düşman karşısındaki sebat ile de ilişkilendirerek şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz.*”⁶¹

Bu ilke, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyerinde farklı evrelerde pratik olarak tecelli etmiştir: Tâif'te maruz kaldığı ağır eziyetlere rağmen sebat göstermiştir.⁶² Uhud

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/ 224.

⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, "ş-b-r" md., 474.

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/200.

⁶⁰ *en-Nahl* 16/127.

⁶¹ *el-Enfâl* 8/45.

⁶² Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1409/1989), 209.

Gazvesi'nde kendisinin yaralanması, çok sayıda sahabenin şehit olması ve Müslüman saflarında yaşanan sarsıntı esnasında sabır ve metaneti net bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁶³ Ahzâb (Hendek) Gazvesi'nde kuşatma, korku ve açlık şiddetlendiğinde de bu sabrı göstermiş,⁶⁴ kriz çözülünceye kadar Müslümanları sevk ve idare etmeye devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz durumlarında sabrı bir yöntem olarak benimsemesi; pasif bir bekleyiş veya çaresizlik değil, aksine stratejik bir basiret ve yüksek düzeyde bir kriz yönetimi tercihidir. Kriz anlarında fevri kararların toplumları yıkıma sürüklenme riskine karşı sabır; duygusal tepkileri dizginleyen, stratejik akli devreye sokan ve krizin yıkıcı etkilerini en aza indiren dönüştürücü bir mekanizma işlevi görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.), sabrı tercih ederek hem iç bünyedeki toplumsal bütünlüğün hezimete veya paniğe uğramasını engellemiş hem de şartların olgunlaşması ve uygun çözüm alanlarının doğması için zaman kazanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'de (s.a.v.) sabır; kriz anındaki karmaşanın liderlik zihniyetini teslim almasına izin vermeyen, bilginin doğrulunmasını ve istişare süreçlerinin sağlıklı işlemesini sağlayan ve nihayetinde ilahi desteğin tecellisine zemin hazırlayan bilinçli ve aktif bir sebat olgusudur.

1.1.4. Kararlılık

Nebevî liderlik anlayışında kriz yönetimi, zamanı doğru değerlendirmeyi ve istişare sürecinin ardından alınan kararları vakit kaybetmeden uygulamaya koymayı gerektirir. Kararların uygulanmasında gösterilecek tereddüt veya gecikme, krizin derinleşmesine ve yönetilemez hâle gelmesine yol açabilir. Bu sebeple nebevî yöntemde kararlılık, acelecilik anlamına gelmemekte; aksine, sağlıklı değerlendirme ve istişare sürecinin ardından, kriz üreten unsurlar güç kazanmadan önce gerekli adımların kararlılıkla atılmasını ifade etmektedir.⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm bu ilkeyi, “...karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever..”⁶⁶ buyruğuyla pekiştirmekte ve istişarenin karar almayı

⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/ 79-80.

⁶⁴ Buhârî, “Megâzî”, 29.

⁶⁵ Seyyid el-Hevvârî, *İdâretü'l-azmât: el-Mefhûm, el-esbâb, el-vesâil ve'l-hulûl* (Kahire: Mektebetü Ayn Şems, 2002), 142-145.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/159.

geciktiren bir sürece dönüşmesini engellemektedir.⁶⁷ Burada gerekli değerlendirmeler tamamlandıktan sonra kesin irade ortaya koyma ve alınan kararı vakit kaybetmeden uygulama ifade edilmektedir.

Nebevî kriz yönetiminde kararlılığın en dikkat çekici örneklerinden biri Hudeybiye Antlaşması sonrasında yaşanmıştır. Antlaşmanın görünürde Müslümanların aleyhine olan ağır şartları sebebiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşayan ashâb, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kalkın, kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun!" şeklindeki emrini yerine getirmekte tereddüt etmiş, bir sessizlik ve eylemsizlik krizi baş göstermiştir. Bu kritik eşikte Hz. Peygamber (s.a.v.), eşi Ümmü Seleme (r.a.) ile istişare etmiş;⁶⁸ onun tavsiyesi üzerine dışarı çıkarak kimseyle konuşmadan kendi kurbanını kesmiş ve tıraş olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu kararlı tutumu ve fiilî uygulaması, ashâbın yaşadığı psikolojik tıkanıklığı derhâl çözmüş ve krizin derinleşmesini engellemiştir. Liderin kriz anında tereddüde düşmeden eyleme geçmesi, kitle psikolojisini yönetmede kelimelerden çok daha etkili bir kararlılık örneği olarak tarihe geçmiştir.

1.1.5. Cesaret

Cesaret, veriler incelenip sonuçlar takdir edildikten sonra liderin, maslahat açıkça belirttiğinde bir yandan tereddütten, diğer yandan tehevvürden (düşüncesizce atılmaktan) uzak durarak sarsılmaz bir kararlılıkla uygulama iradesi gösterme olarak tanımlanabilir.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm, kriz anlarında gösterilmesi gereken cesaret ve metanet duygusunu şu ayet-i kerîme ile temellendirir: "Onlar, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ eden, O'ndan korkan ve Allah'tan başka kimseden korkmayan kimselerdir. Hesap görücü olarak Allah yeter."⁷⁰ Bu ayet-i kerîme; İslâm davasını savunma, kriz anlarında düşman karşısında dik durma ve risk almayı gerektiren durumlarda yalnızca Allah'a sığınarak dünyevî korkulardan arınma erdemini (cesaret) açıkça ortaya koymaktadır. Zira cesaret, tehlike yokmuş gibi davranmak değil, tehlikenin varlığına rağmen

⁶⁷ Ebû Bekr el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/53.

⁶⁸ Buhârî, "Şürût", 15; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, 2/316.

⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, "'-z-m" md., 565.

⁷⁰ el-Ahzâb 33/39.

hakikati savunmaktan geri durmamak ve panik ortamında akılcı müdahale yeteneğini kaybetmemektir.

1.1.6. Merhamet

Merhamet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) krizlerle mücadelede benimsediği temel ilkelerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risaletinin rahmet niteliğine işaret edilerek şöyle buyurulmaktadır: *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*⁷¹ Bu yönüyle merhamet, nebevî yönetimde yalnızca ahlâkî bir değer değil, aynı zamanda krizlerin etkilerini azaltan ve toplumsal bütünlüğü koruyan pratik bir yönetim ilkesi olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz dönemlerindeki yönetim anlayışında merhamet; insanların durumlarını gözetmek, sıkıntılarını hafifletmek ve krizlerin daha da büyümesine yol açabilecek sert tutumlardan kaçınmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar çevrenden dağılıp giderlerdi. Artık onları affet, onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla istişare et."*⁷² Bu âyet, merhamet, yumuşaklık, affetme ve istişarenin toplumun birlik ve bütünlüğünün korunmasındaki önemini göstermektedir.

Kriz dönemlerinde "merhamet" kavramı, uygulanması en hassas ve dengelenmesi en sıkıntılı ilkelerden biri olarak kabul edilir. Zira krizin getirdiği kaos ve belirsizlik ortamında merhametli davranmak, çoğu zaman zayıflık, otorite kaybı veya taviz vermekle karıştırılma riski taşır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) bu zorluğu eşsiz bir dengeyle aşmış; insanlara karşı kucaklayıcı ve kolaylaştırıcı bir yaklaşım sergileyerek "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin".⁷³ buyurmuştur. Nitekim O'nun uygulamasında merhamet, nebevî kriz yönetiminde bir zayıflık veya taviz anlamına gelmemiş; aksine adaleti ve kararlılığı gölgelemeden uygulanan, krizin büyümesini önleyen ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren stratejik bir ilke olmuştur.

Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz yönetiminde merhamet; krizin psikolojik ve toplumsal etkilerini azaltan, insanlar arasındaki güveni ve dayanışmayı

⁷¹ el-Enbiyâ 21/107.

⁷² Âl-i İmrân 3/159.

⁷³ Buhârî, "Edeb", 80.

güçlendiren ve mevcut krizin yeni krizlere dönüşmesini önleyen temel ilkelerden biri olarak değerlendirilebilir.

1.1.7. Yardımlaşma

Yardımlaşma ilkesi, nebevî kriz yönetiminin temel esaslarından biridir. Hiçbir lider ağır krizleri tek başına yönetemez. Bu nedenle ortak hedefler doğrultusunda bireysel imkânların birleştirilmesi ve dayanışma kültürünün güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, *“İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın”*⁷⁴ emri, ortak sorumluluk ve ekip ruhunu esas alan kapsayıcı bir ilke ortaya koymaktadır. Kriz dönemlerinde bireysel çabalar ancak dayanışma sayesinde güçlü ve etkili bir toplumsal güce dönüşebilmektedir.

Hz. Peygamber, bu ilkeyi uygulamalarıyla da somutlaştırmıştır. Medine'ye hicretten sonra Muhâcirlerle Ensâr arasında kardeşlik (muâhât) tesis etmesi, yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntıların aşılmasını sağlamış; aynı zamanda krizi, güçlü bir toplumsal dayanışma modelinin kurulmasına vesile kılmıştır.⁷⁵ Askerî krizlerde ise bizzat çalışmalara katılması, hendek kazımında sahâbeyle birlikte emek vermesi ve yükü paylaşması,⁷⁶ hem güven duygusunu artırmış hem de ekip ruhunu güçlendirmiştir. Sosyal krizlerde ise taraflar arasında uzlaşmayı teşvik ederek anlaşmazlıkların kalıcı ayrışmalara dönüşmesini önlemiş,⁷⁷ böylece maddî dayanışmanın yanında manevî dayanışmayı da kurumsallaştırmıştır.

Sonuç olarak yardımlaşma, nebevî yöntemde yalnızca ahlâkî bir erdem değil, kriz yönetiminin başarısını doğrudan etkileyen stratejik bir ilkedir. Ortak sorumluluk bilincini güçlendiren bu yaklaşım, zorlukların birlik ve dayanışma içerisinde aşılmasını sağlamış; krizleri toplumsal bütünleşme, güçlenme ve istikrar için bir fırsata dönüştürmüştür.

1.1.8. Dua

Dua nebevî kriz yönetiminin temel dayanaklarından biridir. Dua, kelime anlamı itibarıyla nida etmek, istemek ve yardım dilemek (istigâse) anlamlarına gelmektedir.

⁷⁴ el-Mâide 5/2.

⁷⁵ Buhârî, “Büyü”, 1.

⁷⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 29.

⁷⁷ Buhârî, “Sulh”, 1.

Nitekim Râgıb el-İsfahânî, duanın nida gibi olduğunu ve başkasına dua etmenin ondan istemek ve yardım talep etmek anlamına geldiğini belirtmiştir.⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm, sıkıntı ve felaketler anında Yüce Allah'a sığınmanın önemini pek çok yerde vurgulamıştır. Bunun en açık örneklerinden biri Bedir Gazvesi bağlamında şöyle buyrulmaktadır: “(Hani) siz Rabbinizden yardım diliyordunuz (istigâse ediyordunuz); O da: 'Ben size, birbiri peşinden gelen bin meleklerle yardım edeceğim' diyerek duanızı kabul etmişti.”⁷⁹ Bu ayet; durumun şiddeti, Allah'a sığınma ve O'nun icabeti hususlarını bir arada toplamıştır. Yine Kur'ân, imtihanın şiddetlendiği anlarda peygamberlerin dualarından örnekler sunarak Eyyûb (a.s.) hakkında şöyle buyurmuştur: “Eyyûb da Rabbinize: 'Başıma bir bela geldi; sen merhametlilerin en merhametlisisin' diye nida etmişti. Biz de onun duasını kabul etmiş ve üzerindeki sıkıntıyı kaldırmıştık.”⁸⁰ Yûnus (a.s.) hakkında ise şöyle buyurmuştur: “Karanlıklar içinde: 'Senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim; doğrusu ben zalimlerden oldum' diye nida etti. Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte müminleri böyle kurtarırsınız.”⁸¹ Bu Kur'ânî örnekler; duanın sıkıntı ve imtihan vakitleriyle olan bağı ve Allah'a sığınmanın krizler karşısında sarsılmaz bir imani esas olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber (s.a.v.), maddi sebeplere sarılmakla birlikte, bunu Allah'a olan samimi tevekkülden asla ayırmamıştır. Sıkıntılar şiddetlendiğinde, zafer ve kolaylığın Allah Teâlâ'nın elinde olduğunu zihninde canlı tutarak duaya sığınmıştır. Sünnet-i Nebvî'de dua, gerçeklikten bir kaçış değil; aksine psikolojik direnci güçlendiren ve karar alma süreçlerindeki imani boyutu pekiştiren bir unsur olmuştur. Çünkü dua; lidere içsel bir huzur verir, topluma umut aşılar ve sebepler karmaşılaştığında ümitsizliği engeller⁸² Bu bakımdan dua; insani çabayı ilahi yardıma bağlayan, şûra ve tahkik ilkelerini tamamlayıcı bir unsurdur.⁸³

Nebevî yöntemde dua, gerçeklikten kaçışın bir ifadesi değil; aksine psikolojik direnci güçlendiren ve karar alma sürecinin imanî boyutunu pekiştiren temel bir unsurdur. Zira dua, lidere iç huzur ve metanet kazandırırken topluma da umut

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, "d'v" md., 315.

⁷⁹ *el-Enfâl* 8/9.

⁸⁰ *el-Enbiyâ* 21/83-84.

⁸¹ *el-Enbiyâ* 21/87-88.

⁸² el-Bûtî, *Fıkhü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 101-102.

⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/620; 2/63.

aşlamakta, sebeplerin yetersiz kaldığı durumlarda dahi ümitsizliğe kapılmayı önlemektedir.⁸⁴ Bu yönüyle dua; tessebbüt istişare, sabır ve yardımlaşma gibi diğer ilkeleri tamamlayan; beşerî gayreti ilâhî yardım ve tevekkülle bütünleştiren vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkmaktadır.⁸⁵

1.1.9. Değerlendirme

Yukarıda zikredilen hususlar ışığında, bu ilkeler üzerinde derinlemesine düşünüldüğünde, bunların nebevî yöntemde birbirinden bağımsız veya parçalı bir şekilde işlemediği; aksine tek bir liderlik sistemi içerisinde birbirini tamamlayan unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, tessebbüt, alınacak kararın dayandığı bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini teminat altına alan temel bir ilke olarak öne çıkmaktadır. İstişare ise elde edilen güvenilir verilerin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesini sağlayarak sağlıklı ve isabetli kararların alınmasına zemin hazırlamaktadır. Bu süreçte sabır, krizin sarsıcı etkileri karşısında metaneti koruyup aceleci tepkileri engellerken; cesaret, şartlar olgunlaştığında tereddüt göstermeden doğru ve kararlı adımlar atmayı mümkün kılmaktadır. Merhamet, alınan kararların ve atılan adımların insan odaklı, adaletli ve hakkaniyetli kalmasını sağlayarak sürecin vicdani boyutunu tahkim etmektedir. Yardımlaşma, krizin doğurduğu külfet ve sorumlulukları adil bir şekilde paylaştırarak toplumsal dayanışmayı ve ortak hareket etme bilincini perçinlemektedir. Dua ise bütün bu sürecin manevî temelini oluşturarak muvaffakiyetin, metanetin ve psikolojik direncin en önemli kaynağı hâline gelmektedir.

Bu bütünleşik yapının önemi şu gerçekte açıkça görülmektedir: Tessebbüt olmaksızın yapılan istişare, yanlış veya eksik bilgiler üzerine bina edilen kararların alınmasına yol açabilir. Buna karşılık istişare olmaksızın gerçekleştirilen tessebbüt ise bireysel değerlendirmelerle sınırlı kalabilir ve farklı bakış açılarından mahrum olabilir. Aynı şekilde sabır olmaksızın yürütülen bir süreç, krizin yıpratıcı baskısı altında irade zafiyetine ve paniğe dönüşebilirken; cesaret olmaksızın en isabetli kararlar bile hayata geçirilemeyip ataletle mahkûm olur. Kararlılık olmaksızın sergilenen bir yaklaşım, alınan kararların tereddüt ve belirsizlik içinde ziyan olmasına yol açarken; merhamet

⁸⁴ Ali Muhammed es-Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye: Arz vekâi' ve tahlîl ahdâs* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2008), 512-514.

⁸⁵ el-Bûtî, *Fıkhü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 101-102.

olmaksızın yürütülen bir yönetim, adaleti katılaştırarak insanı ve vicdanı göz ardı eden sert bir uygulamaya dönüşür. Yardımlaşma ve dayanışma olmaksızın yürütülen bir mücadele ise krizin yükünü sadece belli kesimlere yükleyerek toplumsal aidiyeti ve birlik ruhunu zedeler. Dua olmaksızın ise bütün bu süreçler, karar alma mekanizmasının manevî derinliğini ve ilâhî yardım bilincini yitirir. Dolayısıyla birbirini tamamlayan ve bütünleyen tüm bu ilkeler, nebevî liderlik anlayışında Müslüman toplumun birlik ve dirliğini korumasına, karşılaştığı krizleri iç dengesini kaybetmeden aşmasına katkı sağlamıştır. Zira nebevî liderlik; aklı vahiy ile, planlamayı tevekkülle, metaneti şefkatle, kararlılığı ise merhametle bir araya getiren dengeli bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu yedi ilke, imanî ve kurumsal boyutları bütünleştiren dengeli bir liderlik modelini temsil etmektedir. Bu model, kriz yönetiminde başarının acelecilik ve duygusallıkla değil; hikmet, doğrulama, istişare, sabır, cesaret ve samimi tevekkül ile mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla günümüz şartlarında nebevî kriz yönetimi anlayışından ilham almak; bilgiye dayalı karar alma kültürünü güçlendirmek, ortak aklı önceleyen bir yönetim anlayışını geliştirmek ve her durumda Allah Teâlâ ile olan bağı kuvvetlendirmek bakımından fikrî ve pedagojik bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

1.2. Nebevî Kriz Yönetiminin Genel Aşamaları

Kriz yönetimi genel olarak üç temel aşamadan oluşmaktadır: Kriz öncesi (öngörü ve önleme), kriz esnası (yüzleşme ve kontrol) ve kriz sonrası (değerlendirme, yeniden inşa ve öğrenme) aşamalarıdır.⁸⁶

Hz. Peygamber'in yeni kurulan İslâm Devleti'nin karşı karşıya kaldığı siyasî, askerî ve toplumsal krizleri yönetme biçimi incelendiğinde, bu üç aşamayı büyük bir başarı ve yetkinlikle uyguladığı görülmektedir.

1.2.1. Kriz Öncesi Aşama (Öngörü, Önleme ve Hazırlık Yapma)

Kriz öncesi aşama, muhtemel tehlikelerin önceden tespit edilmesi, gerekli hazırlıkların yapılması ve kriz ortaya çıkmadan önce uygun tedbirlerin alınmasına dayanmaktadır. Ön hazırlık, planlama ve önleme, Hz. Peygamber'in kriz yönetiminde

⁸⁶ Muhsin Ahmad el-Hudayrî, *İdâretü'l-azmât: Menhec iktisâdî idârî li-hallî'l-azmât* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ekgâdemiyye, t.y.), 85-88.

benimsediği temel yöntemlerden biridir.⁸⁷ Bu yaklaşım, kamu işlerinin idaresinde maddî sebeplere başvurmak ile tevekkül etmeyi birlikte değerlendiren bütüncül bir anlayışı yansıtmaktadır. İslâmî perspektifte planlama, yalnızca idarî bir düzenleme değil; eylem öncesinde hedefleri en az kayıpla, en yüksek verimlilik ve meşruiyet çerçevesinde gerçekleştirmeyi amaçlayan sistematik bir düşünme ve hazırlık sürecidir.

Kur'ân-ı Kerîm, bu stratejik ilkeyi birçok âyette vurgulamaktadır. Bunlardan biri şu ilâhî emirdir: *“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı korkutursunuz...”*⁸⁸ Bu âyet, insanın imkânları ölçüsünde kapsamlı bir hazırlık yapmasını emretmektedir. Dolayısıyla krizlerle yüzleşmenin, anlık ve plansız tepkiler yerine, önceden yapılan hazırlığa ve caydırıcı gücün oluşturulmasına dayandığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, *“Silahlarınızı yanınıza alın...”*⁸⁹ emri de sürekli teyakkuz hâlinde bulunmanın, hazırlıklı olmanın ve düşmanın hareketlerini dikkatle takip etmenin gerekliliğine işaret etmektedir.⁹⁰

Nebevî uygulamalarda ön hazırlık ve planlama farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri Medine-i Münevvere'ye hicret sürecidir. Hicret, şartların zorlamasıyla alınmış ani bir karar değil; dönemin şartlarını doğru okuyan, değişimin mahiyetini dikkate alan ve bütün ayrıntıları önceden planlanmış stratejik bir hazırlığın ürünüdür. Bu kapsamda yolculuk için dikkat çekmeyecek uygun bir zaman seçilmiş, güzergâhı iyi bilen güvenilir bir rehber görevlendirilmiş, ulaşım vasıtaları önceden hazırlanmış ve takip edilme ihtimalini azaltmak amacıyla alışılmış yolların dışında bir güzergâh tercih edilmiştir.⁹¹ Bununla birlikte hazırlık sadece lojistik planlamayla sınırlı kalmamış, ashâb arasında görev dağılımı da titizlikle yapılmıştır. Kimi erzak teminini, kimi haber ulaştırmayı, kimi ise izleri silme ve takipçileri yanıltma görevini üstlenmiştir.⁹² Bütün bu tedbirler, maddî sebeplere başvurmayı Allah Teâlâ'ya tam tevekkülle birleştiren; güvenlik, istihbarat

⁸⁷ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî dav'i nusûsi's-şer'i'ati ve makâsıdihâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 145-148.

⁸⁸ el-Enfâl 8/60.

⁸⁹ en-Nisâ 4/71.

⁹⁰ Kurtubî Nisâ sûresindeki âyeti tefsir ederken, tedbir/silah almanın ümmetin cephesini sürpriz saldırılardan korumak için siyasi, askeri ve şer'î bir vacip olduğunu detaylandırır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 5/273.

⁹¹ Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 45.

⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/ 484-488.

ve stratejik planlamayı aynı çerçevede değerlendiren nebevî yönetim anlayışını yansıtmaktadır.⁹³

Hız. Peygamber, askerî harekâtlardan önce ve kuşatma altındayken düşman hakkında bilgi toplamaya ve muhtemel tehditleri öngörerek önleyici tedbirler almaya büyük önem vermiştir. Nitekim Hendek Gazvesi'nde asıl büyük kriz, dışarıdan kuşatma devam ederken içeride Kurayzaoğulları Yahudilerinin ihanet ederek düşmanla işbirliği yapmasıyla patlak vermiştir. Hız. Peygamber, devletin ve toplumun varlığını tehdit eden bu ani kriz karşısında paniğe kapılmamış; öncelikle Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Muâz gibi sahâbîleri göndererek ihanet haberinin doğruluğunu teyit ettirmiştir. Haberin doğrulanmasının ardından krizin felakete dönüşmesini önlemek amacıyla stratejik ve psikolojik bir hamle yapmış; yeni Müslüman olan Nuaym b. Mes'ûd'u kullanarak düşman ittifakı ile Yahudilerin arasına güvensizlik tohumları ekmıştır.⁹⁴ Hız. Peygamber'in bu eşsiz uygulaması, aniden ortaya çıkan hayati bir krizin; doğru bilgi yönetimi, öngörü ve diplomatik bir stratejiyle nasıl bertaraf edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak nebevî yöntemde ön hazırlık ve planlama, idarî bir tercih değil; şer'î ve liderlik açısından vazgeçilmez bir ilkedir. Kur'ân-ı Kerîm hazırlık ve tedbir anlayışını temel bir esas olarak ortaya koymuş, Hız. Peygamber ise bunu uygulamalarıyla somutlaştırmıştır. O, yüzleşmeden önce hazırlık yapmış, harekete geçmeden önce planlamış, bütün maddî sebeplere başvururken neticeyi Allah Teâlâ'ya havale ederek tevekkül etmiştir. Beşerî tedbir ile ilâhî tevekkül birleştiren bu bütüncül yaklaşım sayesinde krizleri başarıyla yönetmiş, karşılaşılan zorlukları ise devletin güçlenmesi ve İslâm davetinin kökleşmesi için stratejik fırsatlara dönüştürmüştür.

1.2.2. Kriz Esnası Aşama (Yüzleşme ve Kontrol Altında Tutma)

Kriz esnasındaki yönetim süreci, hızlı fakat kontrollü karar almayı, liderlikte dirayet ve soğukkanlılığı, ayrıca olayların seyrine hâkim olmayı gerektirir. Bu durum, Hız. Peygamber'in Hendek Gazvesi'ni yönetiminde açıkça görülmektedir.⁹⁵ Medine'yi tehdit eden büyük bir ittifak karşısında yeni bir savunma stratejisi benimsemiş,

⁹³ el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku 'l-mahtûm*, 168.

⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 3/229-230.

⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/214-224.

savunma düzenini oluşturmuş, sahâbenin moral ve motivasyonunu yüksek tutmuş ve kuşatmanın bütün ağırlığına rağmen psikolojik çözülmeye fırsat vermemiştir.

Bu yaklaşım, Huneyn Gazvesi'nde de açıkça görülmektedir. Müslümanların savaşın başlangıcında ani bir saldırı karşısında dağılmaları üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) bulunduğu yeri terk etmemiş, sahâbeye seslenerek onları yeniden toplamaya ve savaş düzenini yeniden kurmaya çalışmıştır. Böylece başlangıçtaki şaşkınlık ve dağınıklık kontrol altına alınarak Müslümanların yeniden toparlanması sağlanmıştır,⁹⁶ Benzer şekilde İfk hadisesinde de Hz. Peygamber (s.a.v.), toplumda büyük bir fitneye dönüşme potansiyeli taşıyan bu olay karşısında aceleyle hüküm vermemiş; meseleyi araştırmış, sahâbeyle istişare etmiş ve vahyin bildirmesini bekleyerek krizin daha da büyümesini önlemiştir.⁹⁷

Benzer şekilde, iç gerilimlerin yaşandığı dönemlerde de toplumun birlik ve bütünlüğünü korumaya özen göstermiş; söylenti ve fitnenin yayılmasını engellemiş, herhangi bir hükme varmadan önce tesebbüt ilkesini uygulayarak olayları araştırıp doğrulamıştır.⁹⁸ Çünkü bu aşamanın başarısı, liderin sükûnetini korumasına, öncelikleri doğru belirlemesine ve krizin iç dinamikler sebebiyle büyümesini engellemesine bağlıdır.

1.2.3. Kriz Sonrası Aşama (Değerlendirme ve Yeniden İnşa Etme)

Kriz yönetimi, çatışma veya tehlikenin sona ermesiyle tamamlanmaz. Asıl önemli süreç, krizin etkilerini gidermek, ortaya çıkan zararları telafi etmek ve yaşanan tecrübelerden gerekli dersleri çıkarmaktır.⁹⁹ Bunun en belirgin örneklerinden biri Mekke'nin Fethi'dir. Fetih sonrasında Hz. Peygamber'in önceliği intikam almak değil; genel af ilan ederek toplumsal güveni yeniden tesis etmek, birlik ve istikrarı sağlamak olmuştur. Böylece uzun yıllar süren çatışmaların ardından yeni bir toplumsal düzen inşa edilmiştir.¹⁰⁰ Aynı yaklaşım Huneyn Gazvesi sonrasında da görülmektedir. Hz. Peygamber, krizin ardından ortaya çıkan sosyal ve psikolojik etkileri büyük bir hikmetle yönetmiş; esirlerin serbest bırakılmasını sağlamış, İslâm'a yeni girenlerin

⁹⁶ Buhârî, "Meğâzî", 54.

⁹⁷ Buhârî, "Meğâzî", 34.

⁹⁸ el-Hucurât 49/6.

⁹⁹ Zeynep Özgür Bayazıt, "İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Bir Vaka Çalışması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2006), 365-366.

¹⁰⁰ Müslim, "Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer", 31.

kalplerini İslâm'a ısındırmak amacıyla müellefe-i kulûba ganimetlerden pay vermiş, ardından Ensar ile özel olarak görüşerek onların duygularını anlamış, kırgınlıklarını gidermiş ve gönüllerini almıştır.¹⁰¹

Kriz sonrası dönem; elde edilen kazanımları kalıcı hâle getirmek, eksiklikleri gidermek ve gelecekte karşılaşılabilecek benzer durumlara daha hazırlıklı olmak için önemli bir fırsat sunmaktadır.

1.2.4. Değerlendirme

Siyer-i Nebî incelendiğinde, Hz. Peygamber'in kriz yönetiminin birbirini tamamlayan aşamalardan oluşan bütüncül bir sisteme dayandığı görülmektedir. Bu sistem; kriz öncesinde hazırlık ve öngörü, kriz anında kontrol, hikmet ve kararlı liderliği, kriz sonrasında ise değerlendirme, telafi ve yeniden inşayı esas almaktadır. İşte Hz. Peygamber'in karşılaştığı pek çok zorluğu gelişim ve güçlenme vesilesine dönüştüren, krizleri bir çöküş sebebi değil olgunlaşma ve yeniden yapılanma fırsatı hâline getiren temel unsur da bu sistematik ve metodolojik yaklaşımdır.

Nitekim Nebvî kriz yönetiminin ilk evresini oluşturan kriz öncesi aşama; muhtemel risklerin önceden tespiti, basiretli bir öngörü ve proaktif hazırlık süreçlerini kapsamaktadır. Hz. Peygamber, henüz kriz patlak vermeden önce bilgi akışını sağlayan mekanizmaları kurmuş, toplumsal farkındalığı artırmış ve muhtemel tehditlere karşı caydırıcı ya da önleyici tedbirleri hayata geçirmiştir. Böylece krizlerin yıkıcı bir sürpriz dönüşmesi engellenmiş, sürece kriz tecrübesi başlamadan müdahale edilmiştir.

Krizin kaçınılmaz hâle geldiği veya patlak verdiği kriz esnası aşamada ise doğrudan yüzleşme, soğukkanlılık ve kontrolü elde tutma ilkeleri öne çıkmaktadır. Panik ve belirsizlik ortamında tessebbüt, istişare, cesaret ve kararlılıkla hareket eden Nebvî liderlik, krizin yayılmasını ve tırmanmasını önleyerek olayları yönetilebilir bir zemine çekmiştir. Sürecin son adımı olan kriz sonrası aşamada ise yaşanan tecrübenin objektif bir değerlendirmesi yapılmış, ortaya çıkan maddi ve manevi kayıplar merhamet ve dayanışma ile telafi edilerek toplumsal yapı yeniden inşa edilmiştir. Bu üçlü safha; Nebvî kriz yönetiminin anlık müdahalelerden ibaret olmadığını, aksine

¹⁰¹ el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-mahtûm*, 386.

krizin doğumundan nihayete ermesine kadar her anı kuşatan disiplinli bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

1.3. Nebevî Kriz Yönetiminin Stratejik ve Yönetmel Boyutları

Hız. Peygamber'in hayatı incelendiğinde, O'nun siyasî ve askerî krizlerin, ayrıca bunlara bağılı olarak ortaya çıkan diğerk krizlerin yönetiminde çok yönlü ve etkili pratik yöntemler benimsediğı görülmektedir. Bu yöntemlerin başlıcaları aşğıdaki gibidir:

1.3.1. Nebevî Kriz Yönetiminde Hedefin Belirginliğı ve Stratejik Vizyon

Hedefin belirginliğı, Hız. Peygamber'in kriz yönetimi metodolojisinin temel dayanaklarından biridir. Zira liderin zihninde açık ve net bir hedef bulunmadıkça, hiçbir planın başarıya ulaşması ve hiçbir krizin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi mümkün değildir. Hedef; kararlara yön veren, tepkileri kontrol altında tutan ve kriz anlarında duygusal veya aceleci davranışları engelleyen bir pusula işlevi görmektedir.¹⁰² Kur'an-ı Kerim de müminin hayatındaki nihai gayenin önemini şu şekilde vurgulamaktadır: *"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*¹⁰³ Buna göre en yüce hedef, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmaktır. Kriz yönetiminde belirlenen bütün alt hedefler de bu temel gayeye hizmet etmelidir.

Kur'an-ı Kerim, zaferi ve yeryüzünde hâkimiyet sağlamayı duygusal veya intikamcı tepkilere değil; ilâhî mesajın doğruluğuna bağılığa ve bu uğurda sebat göstermeye bağlamaktadır. Nitekim Hız. Peygamber'in bütün faaliyetlerindeki temel amaç, askerî bir zafer elde etmekten ziyade insanları hidayete ulaştırmak ve hakkı hâkim kılmaktı. Başka bir ifadeyle, tebliğ hedefi askerî hedeflerin önünde yer almaktaydı. Bu sebeple, maruz kaldığı bütün eziyetlere rağmen hedefi hiçbir zaman intikam almak olmamış; daima ıslah, hidayet ve toplumsal barış olmuştur. Bunun en açık örneklerinden biri Mekke'nin Fethi'dir.¹⁰⁴ Hız. Peygamber, şehre muzaffer bir

¹⁰² Kriz yönetiminde stratejik vizyonun ve hedefin belirgin olmasının liderlik açısından taşıdığı önem hakkında bkz. Bayraktutar, *Hız. Peygamber'in Kriz Yönetimi*, 115-118.

¹⁰³ el-En'am 6/162.

¹⁰⁴ İslâm'da nebevî tasarrufların ve cihadın en yüce gayesi salt askerî galibiyet arzusu değil; insanların hidayete erdirilmesi, ıslah edilmesi ve kalplerinin İslâm'a ısındırılmasıdır. Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Makâsıdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb İbn Hoca (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004), 2/495.

komutan olarak girmesine rağmen genel af ilan etmiş; böylece intikam yerine gönülleri kazanmayı ve İslâm davetini kalıcı biçimde güçlendirmeyi tercih etmiştir.

Hudeybiye Antlaşması da hedefin belirginliğinin stratejik karar alma üzerindeki etkisini ortaya koyan önemli bir örnektir. Antlaşmanın bazı maddeleri sahâbenin bir kısmı tarafından ağır ve adaletsiz olarak değerlendirilmiş olsa da Hz. Peygamber, anlık kazanımlardan ziyade İslâm'ın güven ortamında serbestçe yayılmasını sağlayacak uzun vadeli hedefe odaklanmıştır.¹⁰⁵ Nitekim antlaşmanın ardından yaşanan gelişmeler, İslâm'ın kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve bu stratejik tercihin isabetini açıkça ortaya koymuştur.

İfk Hâdisesi de kriz yönetiminde hedefin belirginliğinin önemli bir yansımasıdır. Hz. Peygamber, olayın toplum üzerindeki ağır etkisine rağmen duygusal davranmamış, herhangi bir hüküm vermekte acele etmemiş ve vahyin açıklamasını bekleyerek olayın bütün yönleriyle araştırılmasını sağlamıştır. Çünkü Onun öncelikli hedefi kamuoyunu tatmin etmek değil; adaleti gerçekleştirmek, toplumun birlik ve bütünlüğünü korumak ve masum insanların haklarını güvence altına almaktır. Bu doğrultuda Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) (ö. 40/661) ve Üsâme b. Zeyd (r.a.) (ö. 54/674) gibi sahâbenin ileri gelenleriyle istişare etmiş; olayın aydınlatılması amacıyla Berîre başta olmak üzere Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) yakın çevresindeki kimselerin bilgilerine başvurmuş ve dengeli bir soruşturma süreci yürütmüştür.¹⁰⁶ Hüküm vermeden önce beklemesi ve kesin vahiy gelinceye kadar sessizliğini koruması, toplumun dedikodular sebebiyle daha fazla ayrışmasını önlediği gibi herhangi bir kimseye haksızlık yapılmasının da önüne geçmiştir.

Siyer-i Nebî'nin ortaya koyduğu verilerden hareketle, Hz. Peygamber'in kriz yönetiminde hedefin belirginliğini şekillendiren bazı temel ilkeler tespit edilebilir. Bunların başında Allah Teâlâ'nın rızasını gözetmek, adaleti tesis etmek, olayların yalnızca mevcut boyutunu değil uzun vadeli sonuçlarını da dikkate almak ve kamu yararını kişisel ya da grup çıkarlarının önünde tutmak gelmektedir. Bunun yanında, krizlerin oluşturduğu baskı karşısında hedeflerinden sapmaması ve kararlarını duygusal tepkilere göre değil, açık bir vizyon ve sağlam ilkelere göre vermesi de bu yaklaşımın belirgin özellikleri arasındadır.

¹⁰⁵ Buhârî, "Şürût", 15.

¹⁰⁶ Müslim, "Tevbe" 10.

Sonuç olarak hedefin açık ve net olması, kriz dönemlerinde ortak bir vizyonun oluşmasını, safların aynı gaye etrafında kenetlenmesini ve karar alma süreçlerinin güven içinde yürütülmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle nebevî yöntemde hedefin belirginliği, teorik bir ilke olmanın ötesinde; kriz yönetiminde vizyonu şekillendiren, kararları istikametlendiren ve liderliğin başarısını belirleyen temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2. Nebevî Kriz Yönetiminde Yetkin Ekip Oluşturma ve Liyakat Esaslı Görevlendirme

Krizleri yönetecek yetkin bir ekibin oluşturulması, evrensel kriz yönetimi ilkelerinin başında gelmektedir. Nitekim nebevî liderlik anlayışında da bu temel ilkeye büyük bir hassasiyetle uyulduğu görülmektedir. Hz. Peygamber, önemli görevlerde ashabını gelişigüzel görevlendirmemiş; aksine her iş için en uygun kişileri seçmiş, görevleri liyakat, yetkinlik ve içinde bulunulan şartları dikkate alarak dağıtmıştır.¹⁰⁷ Bu yaklaşım, kriz yönetiminde başarının ancak bilgi, tecrübe ve becerilerin uyum içerisinde bir araya getirildiği güçlü bir ekiple mümkün olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, görev verilecek kişilerin seçiminde temel ölçütü şu ifadeyle ortaya koymaktadır: *“O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi”*¹⁰⁸ ayette zikredilen “güç”, görevi yerine getirebilecek bilgi, liyakat ve yeterliliği; “güvenilirlik” ise dürüstlük, sadakat ve emanete riayeti ifade etmektedir. Bu iki nitelik, nebevî yöntemde ekip oluşturma temel esasını teşkil etmektedir.¹⁰⁹ Aynı şekilde, *“Onların işleri aralarında şûra iledir.”*¹¹⁰ ilkesi de karar alma süreçlerine ehil kimselerin katılımını gerekli kılmaktadır.

Nebevî uygulamalarda ekip seçiminin en dikkat çekici örneklerinden biri Medine’ye hicret sürecidir. Hz. Peygamber, görevleri rastgele dağıtmamış; gizlenme ve izlerin silinmesi, istihbaratın sağlanması, erzak temini ve rehberlik gibi

¹⁰⁷ Kriz yönetiminde liyakat esasına dayalı ekip oluşturma önemi ve Hz. Peygamber’in bu konudaki stratejik tercihleri hakkında bkz. Bayraktutar, *Hz. Peygamber’in Kriz Yönetimi*, 130-134.

¹⁰⁸ el-Kasas 28/26.

¹⁰⁹ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye fî islâhi’r-râ’î ve’r-ra’iyye* (Suudi Arabistan: Vizâretü’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1418), 25-28.

¹¹⁰ eş-Şûrâ 42/38.

sorumlulukları, bu alanlarda yeterliliği bulunan kimselere vermiştir.¹¹¹ Böylece her biri kendi görevini en iyi şekilde yerine getiren bireylerden oluşan, yüksek düzeyde gizlilik, koordinasyon ve disiplin içinde çalışan bir ekip oluşturulmuştur. Bu görevlendirmelerde belirleyici olan unsur, şahsî yakınlık değil; güvenilirlik, tecrübe ve sorumluluk üstlenebilme kabiliyetidir.

Hendek Gazvesi de liyakat esaslı ekip yönetiminin önemli örneklerinden biridir. Hz. Peygamber, Arap toplumunda daha önce uygulanmamış olmasına rağmen Selmân-ı Fârisî'nin hendek kazılması yönündeki teklifini kabul etmiş ve uygulamaya koymuştur. Bu tutum, uzmanlığa değer veren, faydalı görüşü kaynağına bakmaksızın değerlendiren ileri görüşlü bir liderlik anlayışını yansıtmaktadır.¹¹² Aynı yaklaşım, Hudeybiye Antlaşması sürecinde müzakere kabiliyeti yüksek, soğukkanlı ve temsil yeteneği güçlü kişilerin görevlendirilmesinde;¹¹³ askerî harekâtlarda ise cesaret ve tecrübesiyle öne çıkan kimselerin tercih edilmesinde de açıkça görülmektedir.

1.3.3. Nebevî Kriz Yönetiminde Verilerin İzlenmesi, Bilgi Yönetimi ve Durum Analizi

Nebevî kriz yönetiminde bilgi toplama süreçleri değerlendirilirken, daha önce ele alınan “tesebbüt” ilkesi ile bu başlıkta işlenecek olan “verilerin izlenmesi ve durum analizi” arasında stratejik bir fark bulunduğunu belirtmek gerekir. Tesebbüt, kişiye ulaşan haberlerin doğruluğunu araştırmayı ve söylentilere dayanarak hüküm vermemeyi ifade eden ihtiyatlı bir doğrulama sürecidir.¹¹⁴ Buna karşılık verilerin izlenmesi, olaylar meydana gelmeden önce veya olayların seyri sırasında bilgi toplama, gelişmeleri takip etme ve liderliğin stratejik kararlarını yönlendirecek güvenilir istihbaratı sürekli elde etme faaliyetidir.¹¹⁵ Bu yönüyle tesebbüt, gelen bilginin doğruluğunu araştırmaya; verilerin izlenmesi ise ihtiyaç duyulan bilgiyi aktif biçimde üretmeye ve toplamaya yöneliktir.

¹¹¹ İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1348-1358/1929-1939), 3/177-195.

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/224.

¹¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1966), 2/610.

¹¹⁴ el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 62.

¹¹⁵ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Riyad: Dâru Taybe, 1420/1999), 7/346; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 22/286. "Pasif tesebbüt" ile "aktif istihbari izleme" ayrımı için bk. Ali Ma'cûn, *el-İdâretü'l-istrâtîciyye fi'l-fikri'l-İslâmî* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 2018), 112-115.

Bilgiye hâkim olmanın kriz yönetimindeki önemi Bedir Gazvesi'nde açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), haberlerin kendisine ulaşmasını beklemek yerine keşif kolları göndermiş, ele geçirilen iki genci sorgulamış ve kesilen deve sayısından hareketle düşman ordusunun mevcudunu isabetli şekilde tahmin etmiştir.¹¹⁶ Böylece savaş başlamadan önce önemli bir istihbarat üstünlüğü elde etmiş, muhtemel sürprizleri en aza indirerek stratejik inisiyatifi elinde tutmuştur.

Benzer şekilde, toplum içinde ortaya çıkan krizlerde de bilgi akışını kontrol altında tutmuş, olayların söylenti ve dedikodularla büyümesine fırsat vermemiştir. Gelişmeleri zamanında takip etmiş, gerekli müdahaleleri geciktirmemiş, kamuoyunu doğrulanmış bilgiler doğrultusunda yönlendirmiş ve fitneye yol açabilecek girişimlerin önüne geçmiştir.¹¹⁷

Nitekim siyasî ve askerî krizlerde alınan kararlar, anlık tepkilere veya duygusal değerlendirmelere değil; mevcut şartların dikkatli ve gerçekçi bir şekilde analiz edilmesine dayanmıştır. İslâm düşüncesinde “fıkhu'l-vâkı” olarak ifade edilen mevcut durumu doğru okuma anlayışı, nebevî kriz yönetiminin temel unsurlarından biridir.¹¹⁸ Bu çerçevede olayları kontrol altında tutmak; doğru bilgiyi zamanında elde etmeyi, bilgi akışını etkin biçimde yönetmeyi ve gelişmeler karşısında en uygun zamanda en doğru kararı verebilmeyi ifade etmektedir. Bu analitik yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biri Bedir Gazvesi öncesinde yaşanmıştır. Hz. Peygamber, Kureyş ordusunun asker sayısını tespit etmek amacıyla ele geçirilen iki Mekkeli gence ordunun günlük kestiği deve sayısını (dokuz veya on) sormuş, bu veriden hareketle düşman mevcudunun 900 ile 1000 kişi arasında olduğunu rasyonel bir biçimde hesaplamıştır.¹¹⁹ Elde edilen bu stratejik veri, savaş planlarının gerçekçi bir zemine oturtulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla nebevî yöntemde “fıkhu'l-vâkı”, sadece soyut bir durum tespiti değil; sahadan toplanan verilerin işlenerek krizin seyrini değiştirecek stratejik kararlara dönüştürülmesi sürecidir.

¹¹⁶ Bedir Gazvesi'nde Hz. Peygamber, asker sayısını öğrenmek için esir gençleri sorgulamıştır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/617.

¹¹⁷ Hz. Peygamber, Evs, Hazrec ve Muhacirler arasında toplumun birliğini sarsacak kabilevi gerilimi anında tespit etmesi ve “Bırakın o (kabilecilik davasını), o kokuşmuş bir şeydir” diyerek krizin istismar edilmesini engellemiştir. Buhârî, “Tefsîr (Münâfikûn)”, 5.

¹¹⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *Âsârü'l-harb fi'l-fıkhu'l-İslâmî: Dirâse mukârane* (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1992), 68-72.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/268-269.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KRİZ YÖNETİMİ: UYGULAMALAR VE TARİHİ MODELLER

2.1. Siyasi Krizlerin Yönetimi

Hiz. Peygamber (s.a.v.), başlangıçtaki maddi imkânsızlıklarına ve kaynakların darlığına rağmen, vahyin desteğiyle ortaya koyduğu hikmetli liderliği sayesinde eşsiz bir devlet kurmayı başarmıştır.¹²⁰ Siyasi basireti, karar vermedeki hikmeti ve eldeki imkânları en uygun şekilde değerlendirme yeteneğini bir araya getirerek müminler topluluğunu istikrara kavuşma ve genişleme kapasitesine sahip organize bir yapıya dönüştürmüştür.

O (s.a.v.), güzel ahlâkı, merhameti ve adaleti sayesinde ashabının gönlünü kazanmış; onlar da kendisine sevgiyle karşılık vermiş, gönüllü bir itaatte bulunmuş ve Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla inandıkları yolda değerli olan her şeylerini feda etmişlerdir.¹²¹ İmani boyut, devletin inşasında temel bir rükün teşkil etmiş; bu doğrultuda itaat iknaya, fedakârlık ise yüce bir amaca bağlanmıştır.

Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v.), yeni kurulmakta olan devletin karşılaştığı çeşitli siyasi ve askeri krizleri yönetmede başarı göstermiş; kritik durumlarla mükemmel bir şekilde başa çıkarak zamanında doğru kararlar almış ve bu yönüyle onun liderlik şahsiyetini tahlil eden pek çok araştırmacıyı hayrette bırakmıştır.¹²² Hayatındaki çok sayıda örnek, kriz yönetiminin geliş güzel olmadığını, aksine planlama, kararlılık, esneklik ve Allah'a tevekkül bir araya getiren net bir metodolojiye dayandığını göstermektedir.

¹²⁰ Hiz. Peygamber'in kısıtlı imkânlarla rağmen Medine'de siyasi birliği sağlaması ve devlet başkanı sıfatıyla sergilediği liderlik vasıfları hakkında bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 1/172-175.

¹²¹ Ashâbın Hiz. Peygamber'e olan bağlılığı, itaati ve İslâm davası uğrunda gösterdikleri fedakârlıkların sosyolojik ve psikolojik tahlili için bkz. İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 215-218.

¹²² Modern yönetim bilimi araştırmacılarının Nebvî liderliği ve kriz yönetimi stratejilerini tahlil eden çalışmaları hakkında değerlendirmeler için bkz. Bayraktutar, *Hiz. Peygamber'in Kriz Yönetimi*, 25-30; Ramazan Boyacıoğlu, *Hiz. Peygamber'in Yönetim Anlayışı* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 45-48.

Bu modellerden bir kısmının ele alınması, onun krizleri yönetmedeki maharetini ve zorlukları imkân ve istikrar fırsatlarına dönüştürme yeteneğini açıkça gözler önüne sermektedir.

2.1.1. Habeşistan Hicreti Sürecindeki Kriz Yönetimi

Kureyş'in Müslümanlara yönelik zulüm ve baskıları, Mekke'de İslâm'a davetin ortaya çıktığı ilk anlardan itibaren başlamıştır. Zira yeni mesaj; Cahiliye gelenekleriyle, putperestlikle ve putlara hizmetle bağlantılı ekonomik çıkarlarla yoğrulmuş sosyal bir çevreyle karşı karşıya kalmıştır. Kureyş'in davete karşı muhalefeti sadece fikirsel veya dini bir ihtilaf niteliğinde olmayıp, esas itibarıyla nüfuz, liderlik ve Mekke'nin Araplar arasındaki dini konumu uğruna verilen bir iktidar mücadelesiydi. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) davasını açıktan tebliğ etmeye başlar başlamaz Kureyş, kendisiyle ve ashabıyla mücadele etmek için yöntemlerini kademeli olarak sertleştirmiştir; söylenme ve alay etmeyle başlayan süreç, karalama ve şüphe uyandırma politikalarına, ardından sosyal ve ekonomik ambargolara evrilmiş, nihayetinde şiddetli fiziki işkencelere varan bir boyut kazanmıştır.¹²³

Zaman ilerledikçe, özellikle de risâletin beşinci yılında zulmün şiddeti tırmanışa geçmiş; kendilerini koruyacak kabile desteğinden mahrum olan Müslümanlar başta olmak üzere, bela ve imtihanlar üzerlerinde yoğunlaşmıştır. Dayak, hakaret ve mahrumiyetlere maruz kalmışlar, hatta kimileri işkenceler altında hayatını kaybetmiştir.¹²⁴ Buradaki amaç, onları dinlerini terk etmeye ve kavimlerinin tapındığı şirk düzenine geri dönmeye zorlamak ya da en azından İslâm'a girmeyi düşünenlerin kalbine korku salmaktır.

Bu çetin imtihan ortamında, ez-Zümer Suresi'nde şu ilahi kelam nazil olmuştur:

*"Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir."*¹²⁵

Bu ayet, müminler için bir teselli ve kalp sebatı kaynağı olmuş; onlara yeryüzünün hiç kimsenin tekelinde olmadığını ve bir insanın ibadetlerini yerine getirmesi ile görevlerini icra etmesi engellendiğinde hicretin dinini kurtarmak için meşru bir çıkış yolu olduğunu pratik bir şekilde göstermiştir. Ayet, sabredenlere

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/289-290; el-Bûti, *Fıkhu's-sîreti 'n-nebeviyye*, 78-82.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/317.

¹²⁵ ez-Zümer 39/10.

sınırsız bir ecir vaat ederek bünyesinde büyük bir müjde barındırmış; bu durum acılarını hafifletmiş ve dünyada maruz kaldıkları ezalara takılıp kalmak yerine kalplerini ahirete bağlamıştır.

Bu ilahi yönlendirme ışığında Hz. Peygamber (s.a.v.), adaletli olması ve zulme yer vermemesiyle tanınan kralının durumunu göz önünde bulundurarak ashabına Habeşistan'a hicret etme izni vermiştir. Söz konusu hicret, Kureys'in Müslümanlara dayattığı krizle mücadelede atılan ilk organize ve kolektif adım olmuştur. Bu göç, sıradan coğrafi bir yer değiştirmeden ziyade; daveti korumak, inançlı potansiyeli tükenmekten alıkoymak ve doğrudan baskılardan uzak bir şekilde mesajın sürdürülebileceği güvenli bir ortam tesis etmek amacıyla alınan stratejik bir karardır.¹²⁶ Bu krizin aşamalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1.1.1. Kriz Öncesi Aşama

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabı, Kureys'in zulmünden fazlasıyla muzdarip olmuştu. Müşriklerin ezası, kendilerini koruyacak aşireti bulunmayan kimselerin üzerinde yoğunlaşmış; onlara türlü fiziki ve psikolojik işkenceler reva görülmüştü. Nitekim Suheyb er-Rûmî (ö. 38/659) kendisini bilmeyecek ve ne söylediğini fark etmeyecek dereceye varana kadar işkenceye uğruyordu.¹²⁷ Habbâb b. Eret (ö. 37/657) ise Ümmü Anmar'ın kölesiydi ve kadının demir ateşte ısıtıp kafasına ve sırtına koymak suretiyle uyguladığı işkenceler dinden dönmesini sağlayamamış, aksine imanını ve sebatını artırmıştı.¹²⁸ Aynı şekilde Bilal (ö. 20/641), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve inançları uğruna imtihanın acısını tatmış diğer mustazaflar da benzer muamelelere maruz kalmışlardı.¹²⁹

Zulmün bu derece tırmandığı bir evrede Hz. Peygamber (s.a.v.), sayı azlığı ve imkânların zayıflığı sebebiyle o aşamada saldırılara güçle karşılık verme kudretine sahip değildi. Dolayısıyla müminlerin dinlerini ve canlarını muhafaza edecekleri bir çıkış yolu aramak zaruridir. İşte bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabını, kralının

¹²⁶ Münir Muhammed Ğadbân, *el-Menhecû'l-harkî li's-sîreti'nebeviyye*, (Zerkâ: Mektebetü'l-Menar, 1411/1990), 1/184-186.

¹²⁷ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 3/365.

¹²⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 2/221.

¹²⁹ Bedreddîn el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Müniriyye, t.y.), 12/28-29.

adaletli vasıflarıyla bilinen Habeşistan'a hicret etmeye yönlendirmiş ve rivayet olunduğu üzere şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Habeşistan topraklarında hiç kimsenin zulme uğramadığı bir kral vardır; Allah bulunduğunuz durumdan bir ferahlık ve çıkış yolu nasip edinceye kadar O'nun ülkesine gidin.”¹³⁰

Bu karar, dönemin şartlarını gözetken ve davanın özünü korurken kayıpları en aza indirmeyi hedefleyen liderlik hikmetinin açık bir tezahürü idi.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Habeşistan'ı tercih etmesi rastgele değil, somut gerçekliklere dayanıyordu. Zira bu ülke siyasi ve sosyal açıdan istikrarlı bir yapıya sahipti ve adil bir kral tarafından yönetiliyordu; bu durum orayı Kureyş'in baskısından uzakta Müslümanların sığınabileceği güvenli bir çevre haline getiriyordu. Nitekim birtakım sahabiler bu direktife icabet ederek dinlerini kurtarmak amacıyla hicret etmişler ve Mekke'de tırmanan krizle başa çıkmada organize bir hareket sergilemişlerdir.

Bu hicretin neticesinde bir dizi mühim kazanım elde edilmiştir: Bir yandan davanın ilk aşamalarda yok olup gitme tehlikesinin önüne geçilmiş, Mekke'deki Müslümanlar üzerindeki baskı hafifletilmiş ve bir grup mümin aralıksız işkencelerden korunmuştur. Diğer yandan, Habeşistan'a çıkış yapılması İslâm'ın sesinin Arap Yarımadası'nın dışına taşmasının ilk işareti olmuş; muhacirlerin ahlâkı ve sebatı sayesinde yeni bir toplumun İslâm'la tanışmasıyla davetin evrenselliğine yönelik ilk pratik adım atılmıştır.¹³¹

Tüm bunlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uzun vadeli stratejik bir vizyonla hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Onun kararları anlık tepkilerin ürünü olmayıp, aksine İslâm devleti kurulmadan önce yararların ve zararların bilinçli bir şekilde tartılmasına ve davanın geleceğini gözetken bir plana dayanıyordu.

2.1.1.2. Kriz Esnası Aşama

Müslümanlar Habeşistan topraklarına ulaştıklarında güven ve istikrar bulmuşlar, adalet ve insafla tanınan bir kralın gölgesi altında yaşayarak dinlerinden ve canlarından emin olmuşlar, Kureyş'in eziyetlerinden uzakta ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Ancak bu istikrar Mekke liderlerinin hoşuna gitmemiştir; zira

¹³⁰ Ebu Bekir Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvali Sahibi's-Şeria*, Thrc., Dr. Abdulmu'ti Kal'aci (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/301.

¹³¹ en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 198-199.

Müslümanlardan bir grubun kendi otoritelerinin dışına çıkmasının itibarları açısından bir zafiyet teşkil ettiğini ve davanın yeni ufuklara yayılmasına kapı aralayabileceğini idrak etmişlerdir. Bu sebeple Kureyş, muhalif ve siyasi bir adım atmakta gecikmemiş; Amr b. el-As ve Abdullah b. Ebi Rebia'nın öncülük ettiği, hediyelerle donatılmış bir heyeti mültecileri geri almak ve Mekke'ye iade etmek amacıyla Necaşi'ye göndermiştir.¹³²

Heyet Necaşi'nin huzuruna çıkıp adetleri olduğu üzere ona secde etmiş, ardından taleplerini öne sürerek bu mültecilerin kavimlerinin dininden çıktıklarını, kralın dinine de girmediklerini ve kendi toplumlarında bir bid'at ortaya çıkardıklarını iddia ederek memleketlerine götürülmek üzere kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Bununla birlikte Necaşi, teenni ve adaletiyle bilinen karakterinin bir gereği olarak, karşı tarafı dinlemeden onları teslim etmeyi reddetmiş, onları meclisine davet etmiş ve Müslümanların temsilcisi olarak Cafer b. Ebi Talib (r.a.) (ö. 8/629) hazır bulunmuştur. Necaşi, Cafer'e durumlarının hakikatini sormuş; o da onlara Cahiliye dönemindeki hallerini, içinde bulundukları dalalet ve fesadı, ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ı birlemeyi, putlara tapmayı terk etmeyi, namaz kılmayı, zekat vermeyi, akrabalık bağlarını gözetmeyi, zulüm ve fuhşiyattan kaçınmayı getirdiği esasları beyan etmiştir. Sonra ona, Hz. İsa'nın kıssasını anlatan Meryem suresinden ayetler okumuştur. Bu sözler Necaşi'de derin bir etki olmuş neticede kendisi ve etrafındaki papazlar ile rahipler ağlamış ve o meşhur şu sözü söylemiştir: "Şüphesiz bu ve İsa'nın getirdiği şey, tek bir kandilden çıkmaktadır."¹³³

Amr b. el-As ümitsizliğe kapılmamış, ertesi gün bir başka akidevi meseleyi gündeme getirmek için çaba sarf etmiş ve Necaşi'ye bunların İsa hakkında büyük bir söz söylediklerini iletmıştır. Bunun üzerine Kral onları huzuruna çağırıp kendisi hakkındaki inançlarını sormuş, Cafer (r.a.) ise kendilerine peygamberleri Hz. Muhammed'in (s.a.v.) öğrettiği şu hakikati açıklamıştır: O, Allah'ın kulu, resûlü, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur.¹³⁴ Necaşi yerdeki asasıyla bir çizgi çekmiş ve şöyle demiştir: "İsa b. Meryem, senin bu söylediğinden ne bir eksik

¹³² İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülkadir el-Arnâût (Mısır: Mektebetü'l-Hulvânî vd., 1420/2000), 12/187.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 37/173.

¹³⁴ en-Nisâ 4/171.

ne de bir fazla bir şey söylemiştir." Ardından onlara koruma sağlayacağını ilan etmiş, Kureyş'in hediyelerini geri çevirmiş ve heyetinin ülkeyi terk etmesini emretmiştir.¹³⁵

Böylece kriz, dâhili bir takipten Mekke sınırları dışındaki siyasi ve diplomatik bir mücadeleye dönüşmüş; Hz. Peygamber (s.a.v.) bu vesileyle çatışmayı Kureyş'in girişimlerini boşa çıkaracağı güvenli bir sahaya taşımayı amaçlamıştır. Bu aşamada nebevî kriz yönetimi; göç eden heyete, Necaşi'nin huzurunda "doğruluk ve akidevi netliğe dayanan reel diplomasiyi" benimsemeleri ve ilkelerden taviz vererek manevra yapmamaları yönünde verilen hassas direktiflerde kendini göstermiştir.¹³⁶ Zira Kureyş heyetinin baskılarının fitne uyandırmasından ve kendilerini zorla geri göndermelerinden endişe edilmekteydi. Nebevî liderlik temsilcilerinin meseleyi güzel bir şekilde sunmaları ve sebat göstermeleri, güvenli sığınığın seçilmesine yönelik ilk idari yönelimin doğrudan bir yansıması olmuş; bu durum krizin kontrol altına alınmasını ve Kureyş'in diplomatik girişimlerinin akamete uğratılmasını netice vermiştir.

Neticede söylenebilir ki bu aşama, nebevî liderliğin kuşatmayla mücadeledeki erken dönem siyasi bilincini gözler önüne sermiştir. Zira nebevî tedbir, özenle seçilen temsilcilerin (Cafer b. Ebi Talib) kifayeti sayesinde uzaktan diyalog yönetiminde başarısını kanıtlamış;¹³⁷ bu durum Müslüman topluluğun yeni çevresindeki konumunu perçinlemesine zemin hazırlamış ve hicreti, zulümden ibaret bir kaçış olmaktan çıkarıp davanın bölgesel derinliğini inşa eden stratejik bir rükne dönüştürmüştür.

2.1.1.3. Kriz Sonrası Aşama

Kureyş'in Müslümanları Habeşistan topraklarından geri alma planı başarısızlıkla sonuçlandıktan ve Necaşi'nin mültecileri teslim etmeyi reddetmesi üzerine heyeti eli boş döndükten sonra nebevî liderlik, "krizin başarısına yatırım yapma"¹³⁸ aşamasını yönetmeye ve bunu gelişmekte olan dava için koruyucu stratejik kazanımlara dönüştürmeye geçmiştir. Bu tedbirlerin en bariz olanları şu şekilde sıralanabilir:

¹³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 1/357-362.

¹³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'nebeviyye*, 1/334-338.

¹³⁷ Ğadbân, *el-Menhecü 'l-harkî li 's-sîreti 'nebeviyye*, 1/92.

¹³⁸ Ğadbân, *el-Menhecü 'l-harkî li 's-sîreti 'nebeviyye*, 1/93.

• **Coğrafi Alternatifin ve Dış Genişleme Olgusunun Güvence Altına Alınması:** Hicret, eziyetlerden geçici bir kurtuluş olmayıp; Mekke'deki durumun çıkmaza girmesi ve kapsamlı bir kuşatmaya maruz kalınması durumunda davanın sağlam beşeri kadrosunu koruyacak güvenli bir sığınak ve alternatif bir çıkış üssü sağlamaya yönelik uzun vadeli nebevî bir tedbirdir.¹³⁹ Bu durum, mesajın canlılığının Kureyş'in kontrolü dışındaki coğrafi alanlarda da sürmesini sağlamıştır.

• **Kureyş'in Diplomatik Girişiminin Atıl Kalması:** Hz. Peygamber'in kriz yönetimi, Kureyş'in Müslümanlar üzerinde kurmaya çalıştığı bölgesel tecridi kırmayı başarmış ve ilk kez Müslümanların çevre bölgesel güçlerle bağımsız siyasi ve diplomatik ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴⁰ Bu durum, Kureyş'in Arap Yarımadası'ndaki mutlak temsil meşruiyetini düşürmüş ve Müslümanların kendi uyruklarını koruyan uluslararası alanda tanınan bir varlığa sahip olduğu yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemiştir.

• **İç Cephenin Moral ve Motivasyonunun Yükseltilmesi:** Habeşistan'dan gelen ve Necâşi'nin mültecilere sahip çıktığını bildiren haberler, Mekke içinde büyük bir psikolojik denge sağlamıştır.¹⁴¹ Kureyş'in kibir ve azametini karşı siyasi ve manevi bir darbe teşkil eden bu gelişmeler, mustazaflara hak davanın kriz içindeki çevrelerinin sınırları dışında da taraftarları olduğunu kanıtlamış; bu da iç cephenin Ebu Talib Mahallesi'ndeki sonraki ekonomik ve sosyal kuşatma karşısındaki direncini ve kenetlenmesini artırmıştır.

2.1.2. Mekke'den Medine'ye Hicret Sürecindeki Kriz Yönetimi

2.1.2.1. Kriz Öncesi Aşama

İslâmî tebliğ süreci, Mekke döneminde güvenlik ve toplumsal krizlerin giderek derinleştiği bir seyir izlemiştir. Nitekim Kureyş, tebliğin etkisini zayıflatmak ve toplumsal tabanını ortadan kaldırmak amacıyla başlangıçta alay etme ve manevi itibarsızlaştırma gibi yöntemlere başvururken, ilerleyen süreçte fizikî işkence, sistematik zulüm ile ekonomik ve sosyal boykot gibi daha ağır baskı politikalarına yönelmiştir. Bu kriz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabilevi ve siyasi desteğini temsil eden Ebu Talip'in ve tebliğ için önemli bir psikolojik ve manevi destek unsuru olan Hz.

¹³⁹ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 94-96.

¹⁴⁰ Abdülhakîm Mansûr, *el-Âsâru's-siyâsiyye ve'd-da'avîyye li'l-hicreti'n-nebeviyye: Dirâse tahliliyye* (Kahire: Dâru'n-Neşr lil-Câmi'ât, 2001), 102-105.

¹⁴¹ es-Sallâbî, *es-Sîretü 'nebeviyye*, 201-209.

Hatice'nin (r.a.) vefatıyla zirveye ulaşmıştır.¹⁴² Bu durum, iç ve dış koruma faktörlerinin zayıflamasına yol açmış ve nebevî liderliği, tebliğin devamını garanti edecek, varlığını ve istikrarını koruyacak stratejik alternatifler aramaya mecbur bırakmıştır.

Bu bağlamda Nebevî liderliğin ortaya koyduğu yaklaşım, yalnızca mevcut baskılarla mücadele etmekle sınırlı kalmamış; krizin olası etkilerini en aza indirmeyi ve tebliğ faaliyetinin sürdürülebilirliğini sağlayacak alternatif çözümler geliştirmeyi amaçlayan uzun vadeli, proaktif bir planlama ve risk yönetimi anlayışına dayanmıştır.¹⁴³ Bu doğrultuda şu tedbirler alınmıştır:

1. Nebevî Kriz Yönetiminde Güvenli Tahliye Stratejisi: Habeşistan Hicreti¹⁴⁴

Habeşistan hicreti, nebevî liderliğin tırmanan zulüm karşısında aldığı en belirgin ihtiyati tedbirlerden biri olmuştur. Bu adım, Müslümanlara Kureyş'in baskılarından uzak, güvenli bir çevre sağlamış; davanın insan unsurunun korunmasına ve sürekliliğinin güvence altına alınmasına katkıda bulunmuştur.

2. Nebevî Kriz Yönetiminde Alternatif Güvenli Alanlar Arayışı

Krizin şiddetlenmesi ve Taif'te destek bulma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Hz. Peygamber (s.a.v.), tebliği farklı kabilelere arz etmek ve onlardan yardım talep etmek amacıyla hac mevsimlerini ve büyük Arap panayırıları değerlendirme yoluna gitmiştir.¹⁴⁵ Buradaki amaç, İslâm'ı kucaklayabilecek ve koruyabilecek bir çevre bulmaktır.

3. Medine ile İletişim Kanallarının Açılması ve İttifak Kurulması¹⁴⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Evs ve Hazrec'den bir grup ile görüşmesi, kriz yönetimi sürecinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Medine'de, özellikle Bu'as savaşının bıraktığı izler ve istikrar ile birlik sağlama arzusunun bir sonucu olarak, İslâm davetini kabule elverişli sosyal ve siyasi şartlar oluşmuştu.

¹⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 1/467–468.

¹⁴³ el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîreti 'n-Nebeviyye*, 132-134.

¹⁴⁴ el-Mübârekfûrî, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, 81.

¹⁴⁵ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *es-Sîretü 'n-nebeviyyetü's-sahîha* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1415/1994), 1/193.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 1/433.

4. Nebevî Kriz Yönetiminde Aşamalı İttifak Stratejisi¹⁴⁷

Birinci ve İkinci Akabe Biatları Medine halkıyla ilişki kurma süreci aşamalı bir nitelik taşımıştır. Birinci Akabe Biatı akidevi ve eğitsel temellerin inşasına odaklanırken, İkinci Akabe Biatı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve İslâm davetine gerekli korumayı sağlayan, Medine'de devletin kuruluşuna zemin hazırlayan siyasi ve güvenliğe dayalı bir taahhüde dönüşmüştür.

Medine'nin hicret yurdu ve yeni çıkış üssü olarak seçilmesi, aralarında Evs ve Hazrec'in destek sunmaya hazır olmasının, şehrin stratejik konumunun, muhacirleri barındırabilecek ekonomik imkânlara sahip olmasının ve hicret yurduna ilişkin nebevî rüya ile kurulan yönlendirmenin de bulunduğu birtakım objektif gerekçelere dayanmaktadır.¹⁴⁸

Yukarıdakilerden de anlaşılacağı üzere, hicret öncesi dönemde nebevî liderlik, İslâmi tebliğin karşılaştığı krizle anlık tepkiler mantığıyla değil, mevcut riskleri bertaraf etme ile gelecekteki değişkenlere hazırlanmayı birleştiren uzun vadeli stratejik bir vizyonla yaklaşmıştır. Nebevî tedbirler, Mekke dışında güvenli ortamlar oluşturmak suretiyle davanın beşerî unsurunu yok olmaktan korumaya yönelmiş; aynı zamanda İslâmi projeyi kucaklayabilecek ve gerekli korumayı sağlayabilecek alternatif bir sosyal ve siyasi taban inşa etme yönünde çaba sarf etmiştir.

Bununla birlikte, Birinci ve İkinci Akabe Biatları, kriz yönetiminde aşamalı bir metodolojiyi ortaya koymuştur. Birincisi, akidevi ve eğitsel temellerin sağlamlaştırılmasına ve gelecekteki toplumla güven inşa edilmesine odaklanırken; ikincisi, tebliğe istikrar ve devamlılık unsurlarını sağlayan siyasi ve güvenlik taahhüdü aşamasına geçmiştir. Dolayısıyla hicret, tehditlerin arttığı bir ortamdan, tebliği kucaklamaya ve korumaya daha elverişli bir ortama geçişi hedefleyen, mesajın sürekliliğini garanti eden ve Medine'de İslâm devletinin kurulmasına zemin hazırlayan muhkem bir stratejik planlamanın neticesi olarak görülebilir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/159–170.

¹⁴⁸ Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 45.

¹⁴⁹ Akabe biatlarının kriz yönetimi aracı olarak idari ve stratejik tahlili için bkz.: Ğadbân, *el-Menhecü'l-harkî li's-sîreti'n-nebeviyye*, 1/159-162.

2.1.2.2. Kriz Esnası Aşama

İslâmi tebliğ süreci, İkinci Akabe Biati'nın ardından daha tehlikeli bir aşamaya girmiştir. Zira Kureyş, Müslümanların Mekke dışında dava için yeni bir merkez bulmasının, kendi üzerlerindeki kontrol gücünü sınırlayacağını ve siyasi ile ekonomik konumlarını tehdit edeceğini idrak etmiştir. Bunun üzerine Kureyş liderleri, bu gelişmeyle başa yollarını görüşmek üzere Daru'n-Nedve'de toplanmış; sorumluluğun kabileler arasında paylaştırıldığı ve böylece Beni Haşim'in belirli bir kabileden kan davası talep etme imkânını ortadan kaldıran, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yönelik ortak bir suikast planını benimseme kararıyla toplantıyı sonlandırmışlardır.¹⁵⁰

Bu kriz karşısında nebevî liderlik, yüksek düzeyde bir planlama ve risk yönetimini yansıtan bir dizi pratik tedbir almıştır. Bunların en belirginleri şunlardır:

1. Taktiksel Yanıltma ve Geri Çekilme Zamanı Kazanma

Bu durum, hicret gecesi Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yatağında yatmakla görevlendirilmesinde açıkça görülmektedir. Bu adım, Kureyş'in kurduğu gözetim planını sekteye uğratmış ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) evinden, gözetleyicilerin gözünden uzak bir şekilde ayrılması için yeterli zamanı kazandırmıştır. ¹⁵¹ Aynı zamanda bu uygulama, en zor şartlar altında bile nebevî liderliğin ahlâkî değerlere olan bağlılığını yansıtacak şekilde, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi görevinin yerine getirilmesiyle de ilişkilendirilmiştir

2. Beklenmeyen Bir Güzergâh Seçimi ve Geçici Sığınak Temini

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), (ö. 13/634) Medine'ye giden alışılmış yolu izlememiş, aksine güneye doğru Sevr Mağarası'na yönelmiş ve orada üç gün kalmışlardır. ¹⁵² Bu davranış, mevcut tehlikenin mahiyetine dair bir bilinci ve Kureyş'in takip ve arama faaliyetlerinde izleyebileceği muhtemel güzergâhlardan kaçınma hassasiyetini göstermektedir.

3. Görev Dağılımı ve Faaliyetlerin Koordinasyonu

Gizlenme aşaması, bireyler arasında sorumlulukların etkin bir şekilde paylaşılmasıyla karakterize edilmiştir. Abdullah b. Ebû Bekir (ö. 11/632) Kureyş'in

¹⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 1/480-482.

¹⁵¹ Ğadban, *el-Menhecü 'l-harkî li 's-sîreti 'n-nebeviyye*, 1/186.

¹⁵² el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku 'l-Mahtûm*, 151-153.

hareketleriyle ilgili haberleri iletmekle görevlendirilmiş, Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692) yemek ve gerekli ihtiyaçları ulaştırmış, Âmir b. Fuheyre (ö. 4/625) ise mağarayla ilgili hareket izlerini gizlemiştir.¹⁵³ Bu organizasyon, krizlerle mücadelede ekip çalışmasının ve farklı roller arasındaki koordinasyonun önemini gözler önüne sermektedir.

4. Acil Tehlikeler Karşısında Psikolojik Metanet

Bazı takipçiler mağaranın çevresine ulaştığında kriz zirveye çıkmış, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebû Bekir'e (r.a.) söylediği şu ifadede olduğu gibi duruma son derece metanet ve sakinlikle yaklaşmıştır: "Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyor (ve haklarında neler düşünüyorsun), Ebû Bekir?"¹⁵⁴ Bu tutum, güvenin pekiştirilmesine ve kritik durumlara eşlik edebilecek kaygı durumunun aşılmasına katkı sağlamıştır.

5. Uzmanlık Alanlarından Yararlanma

Hz. Peygamber (s.a.v.), çöl yollarındaki tecrübesi ve bilgisiyle bilinen Abdullah b. Uraykıt'ı Medine yolunu göstermesi için kılavuz olarak tutmuştur.¹⁵⁵ Bu uygulama, gerekli güvenilirlik ve yeterliliğe sahip olunduğu takdirde, hedeflere ulaşmada uzmanlık ve nitelikli yetkinliklerden yararlanmanın önemini göstermektedir.

Bu tedbirlerin hepsi birlikte ele alındığında, nebevî hicretin Mekke'den Medine'ye sadece coğrafi bir nakilden ibaret olmadığı; aksine çevreleyen risklerin doğasını gözetken, mevcut beşeri imkânları değerlendiren ve gelişen durumlarla başa çıkmak için uygun alternatifler sunan titiz bir planlamayla yönetilmiş organize bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tedbirler, hicretin başarıya ulaşmasında ve stratejik hedeflerini gerçekleştirmesinde pay sahibi olmuş; böylece Medine'de İslâm devletinin kurulmasına, davanın daha güvenli bir ortamda istikrar kazanmasına, büyüme ve yayılma kapasitesine zemin hazırlamıştır.

Buna istinaden, nebevî liderliğin bu kritik aşamayı aşmadaki başarısının anlık bir tepki veya doğaçlama tedbirlerin bir sonucu olmadığı, aksine İslâmi tebliğin hicret esnasında maruz kaldığı risklere karşı yapılan titiz bir planlamanın ve bilinçli bir risk yönetiminin meyvesi olduğu anlaşılmaktadır. Alınan tedbirler; hareket güzergâhının

¹⁵³ Sallâbî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 245-248.

¹⁵⁴ Hevvârî, *İdâretü'l-ezemat*, 228-233.

¹⁵⁵ Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 45.

gizlenmesi, bilgilerin gizliliğinin korunması ve hicret planını uygulayan katılımcılar arasında sorumlulukların iyi bir şekilde dağıtılması yoluyla doğrudan tehditlerle başa çıkma konusunda net bir beceri sergilemiştir.

Ayrıca bu aşama, mevcut beşeri imkânlardan yararlanmanın ve istenen hedeflere ulaşmak için uygun uzmanlıkları istihdam etmenin önemini de öne çıkararak muhtemel risklerin azaltılmasına ve Medine'ye göç sürecinin başarı şansının artırılmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, organizasyondaki titizlikte, rollerin tamamlayıcılığında ve takip ve kovuşturma koşullarının dayattığı değişkenlere uyum sağlama becerisinde kendini göstermiştir.

Dolayısıyla nebevî hicret, kriz yönetimi alanında öne çıkan bir model olarak değerlendirilebilir. Nitekim nebevî liderlik, davanın varlığını ve devamlılığını tehdit eden son derece tehlikeli bir durumu, yeni bir istikrar ve teşkilatlanma aşamasına geçişi sağlayan, Medine'de İslâm devletinin kurulmasına ve mesajının daha geniş bir alanda başlamasına zemin hazırlayan stratejik bir dönüm noktasına dönüştürmeyi başarmıştır.

2.1.2.3. Kriz Sonrası Aşama

Hicretin başarıyla tamamlanması ve nebevî liderliğin Medine'ye ulaşmasının ardından tebliğ yönetimi; doğrudan tehditlerle mücadele etme ve Mekke krizinin yansımalarıyla başa çıkma aşamasından, iyileşme ve istikrarı yeniden inşa etme aşamasına geçmiştir.¹⁵⁶ Gelişmekte olan İslâm toplumu; muhacirlerin geçim istikrarına duyduğu ihtiyaç, toplumun iç dayanışmasını güçlendirmenin zarureti ve ayrıca doğmakta olan İslâm devletini hem içeriden hem de dışarıdan kuşatan muhtemel tehditlerle yüzleşme şeklinde özetlenebilecek bir dizi sosyal, ekonomik ve güvenlik temelli zorlukla karşı karşıya kalmıştır.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de gerçekleştirdiği icraatlar, sıradan kurucu faaliyetlerden ibaret olmayıp, önceki krizin izlerini gidermeyi ve sürdürülebilir istikrarın temellerini kurmayı hedefleyen stratejik tedbirler niteliği taşımıştır. Bu durum öncelikli olarak, ibadet, eğitim ve yönlendirmenin merkezi olan Mescid-i Nebevî'nin inşasında kendini göstermiştir. Mescit aynı zamanda toplum işlerinin yönetilmesinde, ilişkilerin düzenlenmesinde, genel meselelere ilişkin

¹⁵⁶ el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 138-140.

istişarelerin yapılması ve kararların alınmasında önemli bir rol üstlenmiş;¹⁵⁷ böylece toplumun birliğinin pekişmesine ve kurumsal ile manevi dayanışmasının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Nebevî müdahale yalnızca teşkilatçı yönle sınırlı kalmamış; Müslümanların Mekke'den hicret ederken mallarını ve mülklerini geride bırakmalarından kaynaklanan ekonomik ve sosyal zorluklarla mücadele etmeyi de kapsamıştır. Bu çerçevede, muhacirler ile ensar arasında kardeşlik (muâhât) sistemi, sosyal dayanışma ve iş birliğinin pratik bir mekanizması olarak meşru kılınmıştır.¹⁵⁸ Bu sistem, muhacirlerin ekonomik yüklerinin hafifletilmesine, toplum fertleri arasındaki kardeşlik ve dayanışma bağlarının güçlendirilmesine ve doğmakta olan devletin iç cephesinin sağlamlaştırılmasına katkı sağlamıştır.

Nebevî liderlik ayrıca, İslâm devletindeki siyasi ve sosyal yaşamı düzenleyen ilk belgelerden biri olan Medine Sözleşmesi aracılığıyla toplumun farklı kesimleri arasındaki ilişkileri düzenleme yönünde çalışmıştır. Sözleşme, Medine sakinleri arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükleri belirlemiş, iş birliği ve bir arada yaşama esaslarını düzenlemiş ve dış tehlikeler karşısında ortak savunma ilkesini onaylayarak toplum içinde belirli bir siyasi ve güvenliğe dayalı istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁵⁹

Bu tedbirler, Medine'nin İslâm öncesinde maruz kaldığı kabile çatışmalarının, özellikle Evs ve Hazrec arasındaki uzun süreli anlaşmazlıkların izlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan çabalarla bütünleşmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm kardeşliği bağını pekiştirmeye ve mümin topluluğa aidiyet duygusunu güçlendirmeye çalışmış; bu sayede kabileci taassupların aşılmasına ve toplum enerjisinin çatışma ve bölünme yerine inşa ve iş birliğine yönlendirilmesine katkı sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm bu nimete şu ilahi beyanla işaret etmiştir: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşmandınız da O, kalplerinizi birbirine ısındırmıştı ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz."¹⁶⁰ Bu durum, toplum birliğinin pekişmesinde ve istikrarının güçlendirilmesinde derin bir etkiye sahip olmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 1/494-496.

¹⁵⁸ el-Mübârekfûrî, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, 168-170.

¹⁵⁹ Hevvârî, *İdâretü 'l-ezemât*, 241-243.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁶¹ Ğadbân, *el-Menhecü 'l-harkî li's-sîreti 'n-nebeviyye*, 1/212-216.

Bu tedbirler, nebevî liderliğin krizle yalnızca doğrudan tehlikeden kurtulmakla sınırlı kısa vadeli bir perspektifle yaklaşmadığını, aksine ayakta kalmaya ve süreklilik arz etmeye muktedir bir toplum inşa etmeyi hedefleyen stratejik bir vizyon benimsediğini gözler önüne sermektedir. Bu aşamadan anlaşılmaktadır ki, krizlerden kurtulmak yalnızca tehlike sebeplerinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşmez; aksine krizin gelecekte yeniden üretilmesini engelleyecek kurumsal, sosyal ve hukuki bir yapının kurulmasını gerektirir.

Ayrıca nebevî tecrübe, kriz sonrası aşamada ekonomik, sosyal ve güvenlik temelli tedaviler arasındaki entegrasyonun önemini teyit etmekte; böylece toplum kaynaklarının ve enerjisinin tükeniş halinden inşa ve kalkınma haline dönüşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla hicretin başarısı yalnızca Medine'ye güvenli bir şekilde ulaşmaktan ibaret kalmamış; aksine zafiyet ve dağınıklık gerçekliğini, İslâm devletinin büyüme ve yayılma aşamasına geçmesini mümkün kılan bir dayanışma ve istikrar durumuna dönüştürme becerisinde kendini göstermiştir. Bu yönüyle söz konusu süreç, krizlerin yönetilmesi ve krizler sonrasında toplumların yeniden inşası hususunda ileri düzey bir model teşkil etmektedir.

2.1.3. Hudeybiye Antlaşması Sürecindeki Kriz Yönetimi

2.1.3.1. Kriz Öncesi Aşama

Medine'deki İslâm devletinin istikrara kavuşması ve siyasi ile sosyal konumunun güçlenmesi, Kureyş ile ilişkiler sürecinde yeni bir aşamayı başlatmıştır. Bu dönemde çatışma, doğrudan askeri çarpışmadan; siyasi etki ve manevi tasdikle ilgili daha geniş bir alana taşınmıştır.¹⁶² Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mescid-i Haram'a güven içinde gireceğine dair gördüğü rüya, Müslümanlar ile Mekke arasındaki kopukluk halini kırmayı ve Kureyş ile yeni bir etkileşim aşamasına zemin hazırlamayı hedefleyen stratejik bir hamlenin başlangıcını oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretin altıncı yılında umre amacıyla Mekke'ye çıkışı, dini bir ibadetin icrasından ibaret kalmamış; aksine siyasi ve tebliğe dair planlı boyutlar taşıyan bir girişim niteliği taşımıştır.¹⁶³ Nitekim nebevî liderlik, ihrama girerek ve kurbanlık sevk ederek hareketin barışçıl niteliğini ortaya koymaya özen

¹⁶² el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 230-242.

¹⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/308-311.

göstermiş, böylece hedefin herhangi bir savaş veya askeri niyet barındırmadığını teyit etmiştir.

Bu tutum, Kureyş'i karmaşık bir meydan okumayla karşı karşıya bırakmıştır. Bir yandan Harem'e hizmet etme ve ziyaretçilerini ağırlama temeline dayanan Araplar arasındaki konumunu korumaya özen gösterirken, diğer yandan Müslümanların artan nüfuzundan ve onların Mekke'ye girmesinin doğurabileceği siyasi ve manevi sonuçlardan endişe duymaktaydı.¹⁶⁴

Kriz yönetimi perspektifinden bakıldığında, bu hareket kriz henüz ortaya çıkmadan onun ortamını yeniden şekillendirmeyi amaçlayan önleyici bir inisiyatif modeli olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu adım, Kureyş'in seçeneklerini daraltan ve siyasi ile sosyal sorumluluklarını üstlenmeden aşırı kararlar alma kapasitesini kısıtlayan yeni bir durum yaratmıştır. Kureyş'in önünde şu seçenekler bulunmaktaydı: Ya Müslümanların Beyt-i Haram'a ulaşmasını engellemek ve bunun sonucunda geniş çaplı Arap eleştirilerine maruz kalmak, ya umreyi gerçekleştirmelerine izin vererek karşılıklı tanımayla ilgili imaları kabul etmek, ya da taraflar için kabul edilebilir bir uzlaşya varmak üzere müzakerelere başvurmak.¹⁶⁵

Böylece nebevî liderlik, tepki bekleyen konumdan inisiyatif alan ve olayların gidişatını etkileyen konuma geçmeyi başarmıştır. Bu durum, Kureyş ile müzakere kanallarının açılmasına zemin hazırlamış ve daha sonra Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan şartların olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu antlaşma, taraflar arasındaki mücadele sürecinde dönüm noktası ve İslâm devletinin konumunu güçlendiren, Arap Yarımadası'ndaki siyasi varlığını perçinleyen önemli bir eşik olmuştur.

2.1.3.2. Kriz Esnası Aşama

Kureyş'in, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öncülük ettiği barışçıl girişime verdiği karşılık, olayı krizin önlenmesi aşamasından fiili çatışma aşamasına taşımıştır. Nitekim Kureyş, Müslümanların Mekke'ye ulaşmasını engellemekte gecikmemiş ve Halid b. Velid (ö. 21/642) komutasındaki süvari birliğini onlara karşı koymak üzere göndermiştir.¹⁶⁶ Bu tırmanış karşısında nebevî liderlik, durumu yönetme konusunda yüksek bir beceri sergilemiş; Hz. Peygamber (s.a.v.), silahlı çatışmadan kaçınmak

¹⁶⁴ el-Mübârekfûrî, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, 308-309.

¹⁶⁵ Hevvârî, *İdâretü'l-ezemat*, 276-280.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/308-309.

amacıyla güzergâhı değiştirmeye ve bilinmeyen bir yoldan ilerleyerek Hudeybiye bölgesinde konaklamaya karar vermiştir. Bu adım, gerilimi dondurmaya ve barışçıl çözüm fırsatlarını canlı tutmayı hedeflemiştir.

Bu hassas aşamada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elçisi Osman b. Affan'ın (r.a.) (ö. 35/656) öldürüldüğüne dair yayılan şayiayla birlikte krizin şiddeti artmıştır. Olayları doğrudan kapsamlı bir askeri çatışmaya sürüklemeye potansiyeli taşıyan bu gelişme karşısında nebevî liderlik, Rıdvan Biatı vasıtasıyla iç cephenin dayanışmasını güçlendirmek ve Müslümanların hazırlık düzeyini yükseltmek için harekete geçmiştir.¹⁶⁷ Bu biat, olaya verilen salt duygusal bir tepki olmaktan öte, kriz yönetiminde önemli bir tedbir teşkil etmiştir. Müslümanların birliğini ve haklarını savunma konusundaki kararlılıklarını teyit eden biat, aynı zamanda Kureyş'e herhangi bir askeri tırmanışın büyük sonuçları ve bedelleri olacağına dair net bir mesaj iletmiştir. Bu durum, Kureyş'in seçeneklerini gözden geçirmesine ve çatışma yerine müzakereye yönelmesine sebep olmuştur.

Krizin müzakere sürecine evrilmesiyle birlikte Bedil b. Verkā, Urve b. Mes'ud (ö. 9/630) ve Huleys b. Alkame'nin heyetleri başta olmak üzere Kureyş heyetleri art arda Müslümanların karargâhına gelmiştir. Bu aşama, nebevî liderliğin diyalog kurma ve etkili iletişim sağlama hususundaki başarısını ortaya koymuştur.¹⁶⁸ Müslümanların disiplini ve yolculuğun barışçıl karakterine bağlı kalmaları, bu heyetlerin bakış açısını olumlu yönde etkilemiş ve bazılarının Müslümanların davasındaki haklılığa ve taleplerinin meşruiyetine ikna olmasını sağlamıştır.

Kureyş, nihai antlaşma müzakereleri için Suheyl b. Amr'ı (ö. 18/639) gönderdiğinde, nebevî liderliğin anlık tavizler gibi görünen hususlar ile uzun vadeli kazanımlar arasındaki dengeyi kurma bilgeliği açıkça ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), umrenin ertesi yıla bırakılması ve Mekke'den Müslüman olarak gelecek kimselerin Medine'ye iade edilmesi gibi birçok Müslüman'a zor gelen bazı şartları kabul etmiştir.¹⁶⁹ Bu tutum, asıl maslahatın mütarekeyi onaylamak ve tebliğin daha istikrarlı bir ortamda hareket etmesi için zemin açmak olduğu bilinciyle alınmıştır.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/ 315.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/324-329.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/329-332.

Kriz yönetimi perspektifinden bu durum, yalnızca anlık kazançlarla yetinmeyip uzun vadeli stratejik sonuçları hesaba katmanın önemini gözler önüne sermektedir. Antlaşma, İslâm devletine iç istikrarını güçlendirme, dış ilişkilerini genişletme ve tebliği daha güvenli ortamlarda yayma fırsatı sunmuştur. Bu durum daha sonra İslâm'a girenlerin sayısındaki artışa ve İslâm devletinin Arap Yarımadası'ndaki siyasi konumunun büyümesine yansımıştır.¹⁷⁰ Böylece kriz, muhtemel bir çatışmadan, İslâm devletinin konumunu güçlendiren ve siyasi ile tebliğe yönelik varlığını perçinleyen stratejik bir fırsata dönüşmüştür.

2.1.3.3. Kriz Sonrası Aşama

Kriz yönetimi yalnızca bir anlaşmaya varılması veya gerilimin durdurulmasıyla sona ermez; aksine, istikrarı sağlamak ve krizin sebeplerinin yeniden nüksetmesini önlemek amacıyla uzlaş sonuçlarını değerlendirmeyi ve kazanımlarını pekiştirmeyi merkeze alan, en az bunun kadar önemli bir aşamaya evrilir. Bu çerçevede nebevî liderlik, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra mütarekeyi İslâm devletinin hedeflerine hizmet edecek ve siyasi ile tebliğe yönelik konumunu güçlendirecek şekilde kullanma konusunda net bir beceri sergilemiştir. Bu aşama, antlaşmanın imzalanmasına eşlik eden çok ciddi bir iç krizin yönetilmesiyle başlamıştır. Zira antlaşmanın görünürde Müslümanların aleyhine olan ağır şartları sebebiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşayan ashâb, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kurbanlarını kesip ihramdan çıkmaları yönündeki emrini yerine getirmekte tereddüt etmiş; bu durum ordu içinde büyük bir psikolojik travmaya ve eylemsizlik krizine yol açmıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), eşi Ümmü Seleme (r.a.) ile istişare ederek¹⁷¹ onun tavsiyesi üzerine dışarı çıkmış, kimseyle konuşmadan bizzat kendi kurbanını kesmiş ve tıraş olmuştur. Hz. Peygamber'in bu kararlı ve fiilî uygulaması, ashâbın yaşadığı psikolojik tıkanıklığı derhâl çözmüş, herkesin hızla kurbanlarını kesmesiyle içeride yaşanabilecek büyük bir itaat krizi ustalıkla yönetilmiştir. Ardından Fetih Suresi'nin nüzulü, Hudeybiye'de elde edilen başarının uzun vadeli stratejik kazanımlar barındıran apaçık bir fetih olduğunu teyit etmiş; bu durum, liderliğe duyulan güvenin pekişmesine ve iç cephenin birliğinin sağlamlaşmasına katkı sağlamıştır.

¹⁷⁰ Ömerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyyü's-sahiha*, 2/434-454.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/180-188.

Dış düzeyde ise, antlaşmanın onayladığı mütareke, İslâm devletine stratejik önceliklerini yeniden düzenlemesi için fırsat sunmuştur. Kureyş ile doğrudan çatışmanın durması, Medine üzerindeki güvenlik baskılarını azaltmış; bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diğer tehdit kaynaklarıyla ilgilenmeye vakit bulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Hayber Gazvesi gerçekleşmiş; ¹⁷² bu gazve, İslâm devletinin düşman odaklarından birini etkisiz hale getirmeye katkı sağlamış, güvenlik ve ekonomik istikrarını pekiştirmiş, aynı zamanda birden fazla çatışma cephesiyle aynı anda karşılaşma korkusu olmaksızın daha geniş bir hareket alanı tanımıştır.

Antlaşma aynı zamanda İslâm devletinin tebliğ ve siyasi faaliyeti önünde yeni ufuklar açmıştır. Taraflar arasındaki karşılıklı tanıma, Arap kabileleriyle iletişim kurmak ve tebliği daha güvenli ve istikrarlı bir ortamda yaymak için daha büyük fırsatlar sağlamıştır. Bu aşamada Hz. Peygamber (s.a.v.) kral ve emirlere İslâm'a davet mektupları göndermiş; Kureyş ile doğrudan çatışmanın şiddeti azaldıktan sonra tebliğ kabileler arasında dikkate değer bir yayılım göstermiştir. ¹⁷³ Bu durum, İslâm'a girenlerin sayısındaki artışa ve İslâm devletinin siyasi etki alanının genişlemesine yansımıştır.

Nebevî liderliğin kriz sonrası aşamayı yönetmedeki yetkinliğini gözler önüne seren olaylardan biri de Ebû Basîr ve arkadaşlarının meselesidir. Antlaşmanın bazı maddelerinin uygulanmasından doğan şartlar, Medine'nin doğrudan otorite alanı dışında, Kureyş ticaret yolu üzerinde yer alan bir bölgede Mekke'den kaçan bir grup Müslümanın toplanmasıyla sonuçlanan yeni bir durumun oluşmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde Kureyş ticaret kervanları artan baskılara maruz kalmış; bu durum Kureyş'in daha önce ısrar ettiği bazı maddeleri yeniden gözden geçirmesine sebep olmuş ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu Müslümanları Medine'ye kabul etmesini talep etmiştir. ¹⁷⁴ Bu gelişme, krizin beklenmeyen sonuçlarının, mevcut anlaşmaları ihlal etmeden güç dengelerini nasıl değiştirebileceğini ve farklı tarafların tutumlarını yeniden şekillendirebileceğini göstermektedir.

Bu gelişmelerin hepsi bir arada değerlendirildiğinde, nebevî liderliğin Hudeybiye Antlaşması'nı Kureyş ile geçici bir çatışmanın sonu olarak görmediği,

¹⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/331-348.

¹⁷³ Ömerî, *es-Sîretü 'n-Nebeviyyü 's-sahiha*, 2/454-460.

¹⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/323-324.

aksine onu yeni bir inşa ve genişleme aşamasının başlangıç noktası olarak ele aldığı ortaya çıkmaktadır. Mütarekenin iyi değerlendirilmesi, iç istikrarın pekiştirilmesi, güvenlik önceliklerinin yeniden düzenlenmesi, tebliğ ve siyasi faaliyet alanının genişletilmesi sayesinde İslâm devletleri, krizin sonuçlarını Arap Yarımadası'ndaki konumunu sağlamlaştıran güç faktörlerine dönüştürmeyi başarmıştır.¹⁷⁵ Kriz yönetimi perspektifinden bu model, kriz sonrasının önemine dair çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir; zira başarı yalnızca gerilimi dondurmak ve çatışmayı bitirmekle sınırlı kalmayıp, krizin çıktılarını daha istikrarlı ve gelecekteki zorluklarla başa çıkmaya muktedir bir gerçeklik inşa etmek üzere değerlendirme becerisine kadar uzanmaktadır.

Yukarıdakilerden de anlaşılacağı üzere, Hudeybiye Antlaşması kriz yönetimi ve karmaşık durumlarla başa çıkma hususunda öne çıkan bir model teşkil etmektedir. Nebvî liderlik, inisiyatif alma ve riskleri erken öngörme aşamasından, kriz yönetimine ve bunun gelişmeleriyle esneklik ve hikmetle başa çıkmaya geçiş konusunda net bir beceri ortaya koymuştur. Aynı zamanda İslâm devletinin sabitelerini ve yüksek maslahatlarını korumak ile doğrudan askeri çatışmadan kaçınmayı ve uzun vadeli stratejik hedeflere ulaşmak için zemin hazırlamayı sağlayan geçici düzenlemeleri kabul etmek arasında denge kurmayı başarmıştır.

Antlaşmanın sonuçları, kriz yönetimindeki başarının anlık tehditleri bertaraf etmek veya gerginlik halini bitirmekle sınırlı kalmadığını, aksine mütarekelerin sunduğu fırsatları istikrarı pekiştirmek, çalışma ve hareket alanlarını genişletmek için iyi değerlendirmeye kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Antlaşma, İslâm devletine önceliklerini yeniden düzenleme, mevcut tehdit kaynaklarının bazılarıyla ilgilenme ve tebliğ ile siyasi faaliyet alanını daha güvenli ve istikrarlı bir ortamda genişletme imkânı tanımış; bu durum Arap Yarımadası'ndaki gücüne ve etkisine yansımıştır.

Dolayısıyla Hudeybiye Antlaşması'nın gerçek önemi yalnızca doğrudan maddelerinde değil, beraberinde getirdiği stratejik sonuçlarda yatmaktadır. Sürekli çatışma halini inşa ve genişleme için bir fırsata dönüştüren bu süreç, İslâm devletinin konumunu sağlamlaştırma ve siyasi ile sosyal varlığını pekiştirme konusunda yeni bir aşamaya zemin hazırlamış; onu krizleri yönetmede, bunların yansımaları ve

¹⁷⁵ el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 253.

gelecekteki sonuçlarıyla başa çıkmada uzun vadeli vizyonun önemini gösteren en bariz tarihi modellerden biri haline getirmiştir.

2.2. Askeri Krizlerin Yönetimi

2.2.1. Bedir Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi

Bedir Gazvesi, Asr-ı Saadet'teki kriz yönetiminin öncü modellerinden birini teşkil etmektedir. Bu büyük gazvede Müslümanlar; askeri dengesizlik, düşman hareketlerine dair bilgi belirsizliği ve karşılaşmanın doğuracağı tehlikeli sonuçlar ile nitelenen bileşik bir krizle karşı karşıya kalmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), krizi yönetirken sergilediği planlama, karar verme ve değişkenlerle başa çıkma becerisi sayesinde krizi, gelişen İslâm devletinin konumunu güçlendiren stratejik bir fırsata dönüştürmeyi başarmıştır.

2.2.1.1. Kriz Öncesi Aşama

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz karşısındaki yönetimi, çatışma öncesinde riskleri azaltmayı ve duruma müdahale için uygun koşulları hazırlamayı amaçlayan bir dizi koruyucu ve proaktif tedbirle karakterize edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Kureyş'in hareketlerini ve ticaret kervanını öğrenmek için bilgi toplamaya ve keşif faaliyetlerine ağırlık vermiştir.¹⁷⁶ Bu durum, kararların tahminlere değil, kesin bilgilere dayandırılması esasına dayanan modern kriz yönetiminin en önemli unsurlarından birini temsil etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), nihai savaş kararını vermeden önce istişare (şûra) ilkesini uygulamaya özen göstermiş; özellikle Ensar'ı olmak üzere ashâbıyla istişare ederek topluluğun muhtemel zorluklarla yüzleşmedeki hazırlığını ve dayanışmasını teyit etmiştir.¹⁷⁷ Bu adım, karar alma sürecine katılımın artırılmasına ve uygulamasındaki taahhüt düzeyinin yükseltilmesine katkı sağlamış, böylece kriz esnasında yaşanabilecek bölünme ihtimallerini en aza indirmiştir.

Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.), gelişen durumlar karşısında stratejik bir esneklik göstermiştir. Görev niteliğinin kervanı durdurmaktan Kureyş ordusuyla muhtemel bir çatışmaya dönüşmesinin ardından, durumu yeniden değerlendirmiş ve yeni verilere uygun olarak gerekli tedbirleri almıştır. Bu durum, krizin gelişimine

¹⁷⁶ el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, 184.

¹⁷⁷ Müslim, "Cihâd ve's-siyer", 30.

uyum sağlamanın ve orijinal plana saplanıp kalmamanın önemini açıkça yansıtmaktadır.¹⁷⁸

2.2.1.2. Kriz Esnası Aşama

Fiili çatışmanın başlamasıyla birlikte nebevî liderliğin sahadaki kriz yönetim yetkinliği açıkça ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hubâb b. Münzir (r.a.) (ö. 20/641) ile istişare ettikten sonra birliklerin konuşlanması için stratejik bir konum seçmiştir.¹⁷⁹ Bu durum, uzmanlık alanlarından yararlanmanın ve idari kararı tek elde tutmamanın değerini gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), sınırlı imkânlarına rağmen mevcut kaynakları yönetmeye de büyük özen göstermiş; safları düzenlemiş, görev dağılımı yapmış ve eldeki beşeri ile askeri potansiyelden en üst düzeyde istifade edilmesini sağlamıştır.¹⁸⁰ Bu husus, olağanüstü şartlar altında kaynakların verimli bir şekilde istihdam edilmesine dayanan temel kriz yönetimi ilkeleri arasında yer almaktadır.

Önemli yönlerden bir diğeri de bireylerin moral değerlerinin korunmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ashâbının kalplerine huzur ve güven aşılamış, onları savaşın yüce amaçlarıyla buluşturmuştur. Bu yaklaşım, psikolojik direncin güçlendirilmesine ve krizlere eşik eden korku ile kaygı etkilerinin azaltılmasına katkı sağlamıştır.¹⁸¹ Ayrıca nebevî liderlik, değişkenlere hızlı bir şekilde yanıt verme ve doğru zamanda uygun kararları alma vasfıyla temayüz etmiştir ki bu, kriz yönetiminin başarısında belirleyici bir unsurdur.

2.2.1.3. Kriz Sonrası Aşama

Kriz yönetimi savaşın bitmesiyle sona ermemiş, sonuçları pekiştirmek ve beraberinde getirdiği etkileri gidermek amacıyla sonrasındaki aşamaya da uzanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), esirlere insani, siyasi ve sosyal hususları gözetken dengeli bir vizyonla yaklaşmış; böylece gelişen İslâm devletinin maslahatını korurken yeni krizlerin doğmasını da önlemiştir.¹⁸²

¹⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî edyâmi hayri'l-'ibâd*, thk. Şuayp Arnavut - Abdülkadir Arnavut, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/153-169.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/266.

¹⁸⁰ Muhammed el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982), 233.

¹⁸¹ el-Mübârekfûrî, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, 189.

¹⁸² el-Mübârekfûrî, *er-Rahiku'l-Mahtûm*, 208.

Hız. Peygamber (s.a.v.), olaydan çıkarılacak derslerin kökleştirilmesine ve Müslüman toplumun birliğinin güçlendirilmesine özen göstermiş; askeri zaferi, İslâm devletinin heybetini artıran ve liderliğine duyulan güveni perçinleyen manevi ve stratejik bir kazanca dönüştürmüştür. Bu durum, kriz sonrası aşamanın idari sürecin asli bir parçası olduğunun derinlemesine idrak edildiğini göstermektedir. Zira başarı, yalnızca krizin atlatılmasıyla sınırlı kalmamakta, onun sonuçlarını değerlendirip gelecekteki güç unsurlarına dönüştürmeye kadar uzanmaktadır.

Dolayısıyla Bedir Gazvesi; önleyici planlama, kriz anındaki olayların etkin yönetimi, ardından etkilerinin giderilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi suretiyle Asr-ı Saadet'teki kriz yönetimi hususunda bütüncül bir model sunmaktadır. Bu süreç, gerçekçiliği, esnekliği ve stratejik perspektifi bir araya getiren dengeli bir idari metodolojiyi yansıtmaktadır.

Bedir Gazvesi'ndeki kriz yönetimi incelendiğinde görüleceği üzere, nebevî metodoloji anlık tepkilere veya geçici tedavilere dayanmamış; kriz öncesi, anı ve sonrasını kapsayan bütüncül bir idari vizyon benimsemiştir. Bilgi toplama ve durum tespiti yoluyla proaktif planlamanın önemi ortaya çıkmış; nebevî liderliğin değişkenlere uyum sağlama ve mevcut verilere göre uygun kararlar alma esnekliği gözler önüne serilmiştir. Kriz esnasında Hız. Peygamber (s.a.v.), insan ve madde kaynaklarının kısıtlılığını, stratejik talimatlar ve yüksek bir manevi motivasyonla dengelemiştir. Nitekim askeri taktik ve kaynak yönetimi bağlamında ashâbına, “(Müşrikler) size yaklaştıklarında onlara ok atın. Onlar sizi iyice yakından sarıncaya kadar da kılıçları çekmeyin”¹⁸³ buyurarak mühimmatın israf edilmesini önlemiş ve askeri disiplini sağlamıştır. Öte yandan, ordusunun fiziksel ve maddi yetersizliklerinin askerler üzerinde oluşturabileceği psikolojik baskıyı, kriz anında manevi değerleri yükselterek bertaraf etmiştir. Ordunun durumunu görerek, “Allah'ım! Bunlar yalın ayaktır, onları binitlendir! Allah'ım! Bunlar çıplaktır, onları giydir! Allah'ım! Bunlar açtır, onları doyur!”¹⁸⁴ şeklinde dua etmiş; ayrıca savaşın en yoğun anında “Ey Hayy ve Kayyûm olan Allah'ım, rahmetinle sana sığınıyor, yardımını talep ediyorum!”¹⁸⁵ diyerek Rabbine iltica etmiştir. Bu uygulamalar, maddi tedbirlerle manevi desteğin

¹⁸³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), Sünenü Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Sayda - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Cihâd", 115.

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 155.

¹⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986), 8/291.

nasıl harmanlandığını, şûra ilkesinin işlevselliğini ve kriz anında topluluğun zorluklarla başa çıkma kapasitesinin nasıl güçlendirildiğini açıkça göstermektedir.

Bedir olayları, kriz yönetimindeki başarının yalnızca doğrudan tehlikeyi bertaraf etmekle ölçülmediğini, aksine krizin sonuçlarını değerlendirme ve onları uzun vadeli stratejik kazanımlara dönüştürme becerisiyle anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşın izlerini tedavi ederek ve doğmakta olan İslâm devletinin konumunu sağlamlaştırarak bunu başarıyla gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Bedir Gazvesi, planlama, esneklik ve isabetli karar vermeyi bir araya getiren, başarılı kriz yönetiminin riskleri öngörebilen, onlarla başa çıkabilen ve bunları büyüme ve gelişme fırsatlarına dönüştürebilen bilinçli bir liderliğe dayandığını teyit eden ileri düzey pratik bir model teşkil etmektedir.

2.2.2. Uhud Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi

Uhud Gazvesi, yeni kurulan İslâm devletinin karşı karşıya kaldığı en belirgin askeri krizlerden biridir. Zira bu kriz; büyük insani kayıplarla, önde gelen bazı sahabilerin şehit düşmesiyle ve Müslüman toplumun bütünlüğünü tehdit eden psikolojik, askeri ve siyasi sonuçların ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu krizin yönetimi sürecinde kriz öncesi hazırlıklardan kriz anına ve kriz sonrası sonuçların telafisine kadar her aşamada askeri krizlerin yönetimine dair bütüncül bir model ortaya koymuştur.

2.2.2.1. Kriz Öncesi Aşama

Araştırmanın başında da ifade edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), sıcak çatışma öncesinde kriz yönetiminin önemli bir boyutunu teşkil eden bir dizi önleyici tedbire başvurmuştur. Bunların en önemlisi kararların şûra (istikşaf/danışma) ile alınmasıdır. Nitekim Kureyş ordusuyla nasıl savaşılabileceği konusunda ashabıyla istişare etmiş; bazı sahabiler Medine’de kalarak savunma yapmayı önerirken diğerleri düşmanı şehir dışında karşılamayı savunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise karara katılım ilkesini gerçekleştirmek ve Müslüman toplumun iç kenetlenmesini güçlendirmek amacıyla çoğunluğun görüşünü tercih etmiştir.¹⁸⁶

Eşzamanlı olarak Hz. Peygamber (s.a.v.), Kureyş’in hareketleri ve sayısal gücü hakkında istihbarat toplamaya özen göstermiştir ki bu durum, kriz patlak vermeden

¹⁸⁶ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 173.

önceki erken uyarı ve izleme sürecini simgelemektedir. Ayrıca çatışma için uygun bir mevzi seçerek ve askeri kuşatılma ihtimalini en aza indirmek için Uhud Dağı'nı İslâm ordusunun arkasına alarak olası riskleri sınırlamaya yönelik saha tedbirleri almıştır.¹⁸⁷

Önleyici planlamanın en belirgin tezahürlerinden biri de Ayneyn Tepesi'ne okçuların tayin edilmesi ve savaşın seyri ne olursa olsun mevzilerini terk etmemeleri yönünde kendilerine kesin talimatlar verilmesidir.¹⁸⁸ Bu uygulama, Nebvî sevk ve idarenin stratejik zaaf noktalarını emniyete alma ve askeri durumu kötüleştirebilecek tali krizlerin önüne geçme konusundaki yüksek farkındalığını yansıtmaktadır.

2.2.2.2. Kriz Esnası Aşama

Uhud Gazvesi'nde sıcak çatışma başlamadan hemen önce İslâm ordusu, Abdullah b. Übeyy b. Selûl önderliğindeki 300 kişilik münafık grubunun aniden geri dönmesiyle¹⁸⁹ sarsıcı bir iç krizle karşı karşıya kalmıştır. Ordunun üçte birinin ayrılması, askerlerin moralini çökertmeyi hedefleyen ve stratejik dengeleri sarsan kritik bir kırılma anıydı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) bu beklenmedik kriz karşısında soğukkanlılığını korumuş, ordudaki olası paniği engellemiş ve kalan ashâbıyla birlikte hedefe doğru yürüyüşüne kararlılıkla devam ederek krizin bu ilk büyük şokunu başarıyla atlatmıştır.

Bu ilk sarsıntı atlatılıp savaşın seyri başlangıçta İslâm ordusunun lehine ilerlerken, bazı okçuların emirleri ihlal ederek mevzilerini terk etmesi sonucu asıl kriz başladığında, o sırada müşriklerin saflarında yer alan Hâlid b. Velîd bu askeri boşluktan faydalanmış ve savaşın dengesi aniden değişmiştir.¹⁹⁰

Bu kritik aşamada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hızla tırmanan olaylar karşısındaki kriz yönetim becerisi öne çıkmıştır. Yaralanmış ve darbe almış¹⁹¹ olmasına rağmen duygusal metanetini korumuş, ashabını yönlendirmeye ve onların moralini yüksek tutmaya devam etmiştir; bu ise kriz anındaki liderliğin en temel unsurlarındandır.

¹⁸⁷ Ömerî, *es-Sîretü 'n-nebeviyyetü 's-sahîha*, 2/379-380.

¹⁸⁸ Buhârî, "Meğâzi", 163.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/ 63.

¹⁹⁰ el-Mubârekfûrî, *er-Rahiku 'l-mahtûm*, 239.

¹⁹¹ Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde aldığı yaralara rağmen sergilediği duygusal metanet ve kriz anındaki liderlik vasıfları hakkında detaylı değerlendirme için bkz. Bayraktutar, *Hz. Peygamber'in Kriz Yönetimi*, 145-148.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), safları yeniden düzenleyerek askeri gücün tamamen dağılmasını engellemiş; geride kalan savaşçıları Uhud Dağı'nın eteklerinde nispeten güvenli bir noktada toplayarak¹⁹² krizi kontrol altına almış ve düşmanın, yeni kurulan İslâm devletini ortadan kaldırma şeklindeki stratejik hedeflerine ulaşmasını engellemiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) krizi dizginleme yöntemlerinden biri de bilgi akışını ve saha iletişimini doğru yönetmesiydi. Şehit edildiğine dair yayılan ve İslâm ordusunun moralini çökertme noktasına getiren asılsız şayialar karşısında ashabını kararlılıkla yönlendirmiş, onları teskin etmiş ve dedikoduları düzeltmiştir.¹⁹³ Gerçek dışı haber ve şayialarla hızlı mücadele, kritik askeri şartlarda kriz yönetiminin en önemli araçlarındaki biridir.

2.2.2.3. Kriz Sonrası Aşama

Kriz, çatışmaların bitmesiyle sona ermemiş; aksine krizin psikolojik, askeri ve siyasi etkilerini gidermeyi hedefleyen daha da önemli bir süreç başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslüman toplumda istikrarı yeniden tesis etmek amacıyla birtakım adımlar atmıştır.

Psikolojik açıdan Müslümanların moralini yükseltmeye ve özgüvenlerini yeniden kazandırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, Âl-i İmrân sûresinden krizin sebeplerini ele alan, eğitici dersleri açıklayan ve müminlerin gönüllerine ümitsizlik ile karamsarlığın yerleşmesini engelleyen ayetler nazil olmuştur.¹⁹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu Kur'ânî yönlendirmeyi ümmetin manevi ruhunu yeniden inşa etmekte kullanmıştır.

Askeri açıdan ise uğranılan kayıplara ve yaralara rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.), ertesi gün derhal Hamrâü'l-Esed'e doğru harekete geçerek Kureys'i takibe almış ve Müslümanların savaşa hazır olduğunu göstermiştir.¹⁹⁵ Bu stratejik hamle, İslâm devletinin itibarını yeniden tesis etmeyi ve düşmanın krizin sonuçlarından yararlanarak ilave kazanımlar elde etmesini önlemeyi amaçlamıştır.

¹⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/84.

¹⁹³ el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, 261-263.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân 3/137-140; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/110.

¹⁹⁵ Buhârî, "Meğâzî", 25.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), krizin sebeplerine dair pratik bir öz eleştiri ve değerlendirme yapmaya özen göstermiştir. Toplumsal bütünlüğü bozmadan veya bireyler arasında karşılıklı suçlamalara yol açmadan, kolektif sorumluluk ilkesini vurgulamış ve yaşananları bazı savaşçıların askeri emirlere uymamasıyla ilişkilendirmiştir.¹⁹⁶ Bu değerlendirme, çağdaş yönetim biliminde "kriz sonrası değerlendirme ve çıkarılan dersler" olarak adlandırılan yaklaşımın klasik bir örneğini teşkil eder.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uhud krizinin sonuçlarını yönetme biçimi, İslâm devletinin gelecekteki krizlere karşı hazırlıklı oluş düzeyini artırmıştır. Nitekim bu kriz stratejik bir tecrübe kaynağına dönüşmüş; Müslümanlar sonraki krizlerde, özellikle de Ahzâb (Hendek) Gazvesi'nde askeri tehditler¹⁹⁷ karşısında kurumsal öğrenme ve geçmiş tecrübelerden faydalanma becerisi sergilemişlerdir.

Kriz sonrası yapılan Kur'ânî değerlendirmelerde ve nebevî analizlerde ise, savaş öncesinde yaşanan 300 kişilik münafık grubunun ayrılması salt bir askeri kayıp olarak görülmemiş; aksine bu durum, İslâm toplumunun saflarının arındırılması, zayıf unsurların ayıklanması ve gerçek müminlerle münafıkların birbirinden ayrılması (temhîs) için stratejik bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, krizin olumsuz çıktılarını iç cepheyi sağlamlaştırmak için kullanma becerisini göstermektedir.

Tüm bunlardan hareketle, Hz. Peygamber'in Uhud krizindeki metodolojisinin sadece askeri olayın kendisini yönetmekle sınırlı kalmadığı; psikolojik, sosyal, siyasi ve askeri sonuçları da kapsadığı görülmektedir. Bu yaklaşım, krizi bir tehdit olmaktan çıkarıp bir ıslah ve yeniden inşa fırsatına dönüştürmüş olup Nebevî kriz yönetiminin en belirgin niteliklerinden birini ortaya koymaktadır.

2.2.3. Hendek (Ahzâb) Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi

Hendek Gazvesi, Nebevî dönemde İslâm devletinin karşı karşıya kaldığı önceki krizlerden daha az tehlikeli değildi. Zira bu kriz; Kureyş, Gatafân ve diğer bazı Arap kabilelerini kapsayan geniş bir askeri ittifakın, İslâm devletini kökünden kazımak ve Medine-i Münevvere'deki varlığına son vermek amacıyla bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştı.¹⁹⁸ Zor ekonomik şartların eşzamanlılığı, Benî Kurayza Yahudilerinin

¹⁹⁶ el-Mubârekfûrî, *er-Rahiku'l-mahtûm*, 258-260.

¹⁹⁷ el-Mubârekfûrî, *er-Rahiku'l-mahtûm*, 277.

¹⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/214-220.

tutumundan kaynaklanan iç tehdit ve düşman ittifakının büyüklüğü sebebiyle Müslümanlarda oluşan psikolojik endişe hali krizin tehlikesini daha da artırmıştı.¹⁹⁹ Bu karmaşık kriz karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.); proaktif planlama, kaynakların etkin kullanımı, iç ve dış risklerin dengeli yönetimi aracılığıyla krizlerin stratejik yönetiminde ileri düzeyde bir model sergilemiştir.

2.2.3.1. Kriz Öncesi Aşama

Hz. Peygamber'in bu aşamadaki kriz yönetimi de proaktif bir nitelik taşımaktadır. Nitekim düşman kabilelerin hareketlerini takip ederek ve Müslümanlara karşı oluşturulan ittifakların mahiyetini kavrayarak risklerin erken tespitine dayanmıştır. Tehdidin bu şekilde erken kavranması, tepki verme (reaktif) aşamasından kriz öncesi hazırlık (proaktif) aşamasına geçilmesini sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'yi kuşatan tehlike karşısında en iyi alternatifleri bulmak için şûra prensibini işletme yöntemi uyarınca Selmân-ı Fârisî (r.a.) hendek kazma fikrini sunmuştur. Bu fikir, o dönemde Arap coğrafyasında alışlagelmiş bir savunma yöntemi değildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise askeri açıdan uygulanabilirliğini değerlendirdikten sonra bu fikri benimsemiştir.²⁰⁰ Bu durum, kriz yönetiminde liderliğin yeni fikirlere açık olması ve farklı tecrübelerden yararlanması bakımından pratik bir örnek teşkil eder.

Bu aşamadaki stratejik planlamanın en belirgin tezahürlerinden biri; görevlerin toplum fertleri arasında taksim edilmesi ve kazı çalışmalarına bizzat katılım sağlanmasıdır. Bu tutum, kolektif sorumluluk ruhunu pekiştirmiş ve savunma planına uyum düzeyini artırmıştır.²⁰¹ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), hazırlık sürecinde Müslümanların moralini yüksek tutmaya özen göstermiştir ki²⁰² bu da büyük krizlere eşlik eden psikolojik olumsuzluklardan korunmanın önemli bir boyutunu simgelemektedir.

2.2.3.2. Kriz Esnası Aşama

Ahzâb (müttefik) orduları Medine'ye ulaştığında Müslümanlar çok boyutlu bir krizle karşı karşıya kaldılar. Dış tehdit askeri kuşatma şeklinde tecelli ederken, iç tehdit

¹⁹⁹ Buhârî, "Meğâzî", 29.

²⁰⁰ el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, 298.

²⁰¹ el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, 300.

²⁰² Buhârî, "Meğâzî", 29.

ise Benî Kurayza'nın ahdi nakzetmesiyle (antlaşmayı bozmasıyla) baş göstermiş ve Medine'yi eşzamanlı iki tehlike arasında bırakmıştı.²⁰³

Bu aşamada Nebvî yönetim esneklik ve önceliklerin doğru belirlenmesiyle öne çıkmıştır. Hendek savunma planı, müttefiklerin sayısal ve askeri üstünlüklerinden yararlanmasını engellemede başarılı olmuş;²⁰⁴ çatışmayı hızlı bir hücum savaşından düşmanın kapasitesini tüketen ve inisiyatifi elinden alan uzun bir kuşatmaya dönüştürmüştür.

Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz esnasında toplumun psikolojik durumunu sevk ve idare etmedeki yetkinliği belirginleşmiştir. Müslümanlar açlık, korku ve kuşatmanın uzaması gibi son derece ağır şartlarla yüzleşmiş;²⁰⁵ ancak Nebvî liderlik, artan baskılara rağmen Allah'a olan güveni pekiştirmek, zafer umudunu canlı tutmak ve iç cephenin bütünlüğünü korumak için çalışmıştır.

Kriz yönetiminin önemli boyutlarından biri de iç tehditlerle mücadele etmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Banî Kurayza krizini hikmet ve tedbirle ele almış; hıyanetin etkilerinin toplumun diğer unsurlarına sıçramasını önlemiş ve iç ile dış düşman güçler arasındaki koordinasyon imkânlarını asgariye indirmiştir.²⁰⁶ Bu da krizin derinleşmesini engellemeye katkı sağlamıştır.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.v.), mücadelenin yönetiminde siyasi ve psikolojik araçlardan da istifade etmiştir. Bunların en bariz örneği, Nuaym b. Mes'ûd'un (r.a.) (ö. 30/650) Müslüman oluşundan yararlanılmasıdır. Nitekim onun ittifakın tarafları arasında şüphe ve emniyetsizlik tohumları ekme rolü, Ahzâb ordularının kenetlenmesini zayıflatmış ve kuşatmayı etkin şekilde sürdürme güçlerini kırmıştır.²⁰⁷ Bu uygulama, psikolojik harp ve düşman ittifaklarının manen çökertilmesi yoluyla çatışma yönetimine dair örnek bir adımdır.

²⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/214-221.

²⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, 4/113.

²⁰⁵ el-Ahzâb 33/9-10; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 6/343.

²⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/221-222.

²⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 2/229-230.

2.2.3.3. Kriz Sonrası Aşama

Kriz, müttefik orduların hedeflerine ulaşmadan çekilmesiyle sona ermiştir; ancak Nebvî kriz yönetimi sadece askeri tehlikenin bitmesiyle sınırlı kalmamış, krizin stratejik neticelerini ve etkilerini telafi etmeye yönelmiştir.

Güvenlik açısından Hz. Peygamber (s.a.v.), krizin ortaya çıkardığı en önemli risklerden birini bertaraf etmek ve gelecekte tekrarlanmasını önlemek amacıyla Benî Kurayza'dan kaynaklanan iç tehdit odağı üzerine derhal yürümüştür.²⁰⁸ Bu durum, krizin sadece görünür sonuçlarıyla yetinmeyip kök nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir yaklaşımdır.

Siyasi açıdan Hendek Gazvesi'nin sonuçları, İslâm devletinin Arap Yarımadası'ndaki konumunu güçlendirmiş ve kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük askeri ittifak karşısında direnme gücünü kanıtlamıştır.²⁰⁹ Bu durum güç dengelerinde stratejik bir kaymaya yol açmış; Kureyş taarruz konumundan savunma ve geri çekilme konumuna geçmiştir.

İdari düzeyde ise kriz; proaktif planlamanın, sınırlı kaynakların yönetiminin ve farklı birikimlerden faydalanmanın önemini gözler önüne sermiş; karar alma mekanizmasında kolektif çalışmanın ve şûranın değerini vurgulamıştır. Hendek Gazvesi'nden elde edilen tecrübeler,²¹⁰ İslâm devletinin sonraki krizlerin yönetiminde istifade ettiği stratejik bir birikime dönüşmüştür. Bu durum, Nebvî metodolojinin krizi kurumsal kapasiteyi geliştirme ve geleceğe dönük hazırlık seviyesini artırma fırsatına dönüştürmekteki başarısını yansıtmaktadır.

Netice itibarıyla, Hendek krizindeki Nebvî stratejinin yalnızca askeri boyutla sınırlı kalmadığı; risk yönetimini, iç cephenin korunmasını, moralin yüksek tutulmasını ve çatışmanın yönetiminde siyasi ve psikolojik araçların kullanımını da kapsadığı görülmektedir. Bu bütüncül yaklaşım, söz konusu krizi Nebvî dönemdeki krizlerin stratejik yönetimi hususunda müstesna bir model haline getirmiştir.

²⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117-131.

²⁰⁹ el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, 311-314.

²¹⁰ el-Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, 605-611.

2.2.4. Huneyn Gazvesinde Yaşanan Krizin Yönetimi

Huneyn Gazvesi; eşlik eden karmaşık psikolojik, askeri ve idari zorlukların ortaya çıkardığı istisnai şartlar sebebiyle Nebevî dönemdeki önemli askeri krizlerden biri kabul edilmektedir. Bu kriz, Mekke'nin fethinden hemen sonra, İslâm devletinin askeri ve siyasi açıdan yüksek bir güce ulaştığı bir vasatta vuku bulmuştur. Bu durum, bazı Müslümanlarda sayısal ve teçhizat bakımından üstünlüğün getirdiği bir rehabet ve özgüven duygusu oluşturmıştu.²¹¹ Ancak olayların gidişatı, yalnızca güce sahip olmanın onun iyi yönetilmesi adına yeterli olmadığını; kriz karşısında liderliğin başarısının planlama, kontrol ve anlık değişkenlerle mücadele etme kapasitesine bağlı olduğunu göstermiştir. Nebevî yönetim, bu kriz boyunca durumu kontrol altına alma ve olayların seyrini İslâm devletinin stratejik hedeflerine doğru yeniden yönlendirme hususunda bütüncül bir model sergilemiştir.

2.2.4.1. Kriz Öncesi Aşama

Kriz öncesi aşama, Hevâzin ve Sakîf kabileleri ile müttefiklerinin Müslümanlara saldırmak üzere hazırlık yaptığına dair kesin istihbaratın ulaşmasının ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aldığı bir dizi idari ve askeri tedbirle öne çıkmıştır.²¹² Bu tedbirler, Nebevî liderliğin tehditleri erken tespit etmeye verdiği önemi ve Mekke'nin fethinden sonra elde edilen siyasi ile askeri başarılarla yetinmediğini göstermektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), muhtemel tehlikeyi karşılamak için gerekli askeri gücü seferber etmeye özen göstermiş; Muhâcirler, Ensâr ve İslâm'ı yeni benimsemiş kişilerden oluşan büyük bir orduyla yola çıkmıştır. Bu durum, liderliğin olası krizler karşısında mevcut kaynakları tahşid etme (seferber etme) kapasitesini yansıtmaktadır.²¹³

Bununla birlikte bu aşama, ordudaki bazı kişilerin sayısal çokluğa güvenerek rahatlığa kapılması gibi önemli bir idari zaafı da ortaya çıkarmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bu durumun olumsuz sonuçlarına, "...Huneyn gününde hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti fakat bu size hiçbir fayda sağlamamıştı..."²¹⁴ ayetiyle dikkat çekmiştir. Bu durum, Nebevî yönetimin başarı unsuru olarak yalnızca maddi gücü

²¹¹ *et-Tevbe* 9/25; Buhârî, "Meğâzî", 54.

²¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437.

²¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/322-324.

²¹⁴ *et-Tevbe* 9/25.

görmediğini; askeri hazırlığın yanı sıra psikolojik kabulleniş ve manevi disiplinin de önemini vurguladığını göstermektedir.²¹⁵

2.2.4.2. Kriz Esnası Aşama

Asıl kriz, İslâm ordusunun Huneyn Vadisi'nde Hevâzin kabilesinin kurduğu ani bir pusuna düşmesiyle başlamış; bu durum çatışmanın başında safların karışmasına ve bazı savaşçıların geri çekilmesine yol açmıştır.²¹⁶ Bu gelişme, liderliğin acil durumları yönetme ve beklenmedik değişkenlerle başa çıkma kabiliyeti açısından gerçek bir imtihan teşkil etmiştir.

Kriz anındaki Nebvî liderliğin en somut pratiklerinden biri, savaşın başında savaşçıların çoğunu kaplayan kargaşaya rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çatışma alanındaki sarsılmaz sebatıdır. O, meydana kalarak Müslümanları geri dönmeye ve liderlik etrafında toplanmaya çağırmış; *"Ben Peygamberim, yalan yok! Ben Abdülmuttalib'in torunuyum!"*²¹⁷ buyurmuştur. Bu sebat, liderlik merkezinin korunmasına, geçici geri çekilmenin ordunun tam bir çöküşüne dönüşmesinin engellenmesine katkı sağladığı gibi, durumun zorluğuna rağmen savaşçıların inisiyatifini yeniden ele geçirme konusundaki özgüvenini de pekiştirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), gür sesli bir kimseden yardım isteyerek Hz. Abbas b. Abdülmuttalib'e (r.a.) (ö. 32/653) talimat vermiş; o da Nebvî emirle Ensâr'a ve Bey'atü'r-Rıdvân'a katılanlara seslenmiştir. Bunun üzerine ilk dağınkılığın ardından savaşçılar yeniden çatışma alanına akın etmeye başlamışlardır.²¹⁸ Bu tutum, doğru kişilerin doğru zamanda görevlendirilmesinin ve krizde kontrolü yeniden sağlamak için mevcut bireysel yeteneklerden yararlanılmasının önemini vurgulamaktadır ki bu durum kriz anında insan kaynakları yönetiminin temel prensiplerinden biridir.

Kriz yönetiminin önemli bir diğer yönü de ilk baskının yol açtığı psikolojik sarsıntının telafi edilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşçıların moralini yükseltmek, özgüvenlerini tazelemek ve onları çatışmanın asıl hedefine yönlendirmek için çalışmış; bu sayede ordunun dengesini yeniden kazanmasını ve etkin bir şekilde

²¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, 4/110.

²¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437.

²¹⁷ Buhârî, "Meğâzî", 54.

²¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/444-445.

savaşmaya devam etmesini sağlamıştır.²¹⁹ Bu duruş, askeri krizlerde psikolojik faktörün yönetilmesinde liderliğin hayati rolünü gözler önüne sermektedir.

2.2.4.3. Kriz Sonrası Aşama

Çatışmanın sona ermesi ve zaferin kazanılmasının ardından Nebevî yönetim askeri boyutla yetinmemiş; krizin ortaya çıkardığı sosyal, siyasi ve psikolojik artçı etkileri gidermeye yönelmiştir.

Eğitici ve pedagojik açıdan Hz. Peygamber (s.a.v.), krizden çıkarılan dersleri pekiştirmeye odaklanmıştır.²²⁰ Bu derslerin en önemlisi; başarıya ulaşmak için yalnızca maddi sebeplere dayanmanın yeterli olmadığı, zaferin ise sebeplere sarılmakla birlikte Allah Teâlâ'ya tevekkül etmeye bağlı bulunduğuudur. Bu ders, Müslüman toplumda stratejik bilincin inşasında son derece önemli bir unsur teşkil etmiştir.

Krizin sosyal sonuçlarının yönetilmesine dair en belirgin örneklerden biri, ganimetlerin dağıtımında müellefe-i kulûb sınıfına büyük bir pay ayrılması üzerine bazı Ensâr mensupları arasında huzursuzluk belirmesi karşısındaki Nebevî tutumdur. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu hoşnutsuzluğun toplumun birliğini tehdit eden içsel bir krize dönüşme riskini erkenden kavramıştır. Bunun üzerine Ensâr'ı toplamış, onlara hikmet ve duygusal bir kapsayıcılık içeren bir hitapta bulunmuştur. İhsanın amacının İslâm'a yeni girenlerin kalplerini ısıdırmak olduğunu; Ensâr'ın ise sohbet ve yakınlık şerefiyle dünya malından çok daha yüce bir nasip elde ettiğini izah etmiştir. Bu yaklaşım Ensâr'ın rızası ve iknasıyla neticelenmiş;²²¹ böylece Nebevî liderliğin, sosyal krizin etkilerini çözüme kavuşturmadaki ve iç bölünmeye dönüşmesini engellemedeki başarısını ortaya koymuştur.

Ayrıca kriz, askeri çatışma bittikten sonra da iç cephenin bütünlüğünü korumanın önemini açıkça göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), toplumun birliğini güçlendirmeye, elde edilen kazanımların ve sonuçların paylaşımından doğabilecek rekabet ve bölünmelerin önüne geçmeye özen göstermiştir.²²²

²¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/326-327.

²²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/110.

²²¹ Buhârî, "Meğâzî", 54.

²²² Buhârî, "Meğâzî", 56.

Huneyn Gazvesi'nden çıkarılan en belirgin idari derslerden biri; maddi güç unsurları mevcut olsa dahi krizlerin patlak verebileceği, liderliğin başarısının ise yalnızca krizin çıkmasını engellemekle değil, krizin etkilerini kontrol altına alma ve onu stratejik hedeflere ulaşma doğrultusunda yeniden yönlendirme kabiliyetiyle ölçüldüğüdür. Kriz ayrıca; kararlı bir liderliğin, kontrolün hızla yeniden sağlanmasının, psikolojik faktörün sevk ve idaresinin ve olay sonrasında sosyal artçı etkilerin telafi edilmesinin önemini vurgulamıştır.²²³ Bu bakımdan Huneyn Gazvesi, beklenmedik krizlerin Nebevî yönetimindeki ileri düzey modelini ve krizin bir tehdit durumundan kurumsal bütünlüğü pekiştirme ve geleceğe dönük tecrübe edinme fırsatına nasıl dönüştürülebileceğini göstermektedir.

2.3. Sosyal Krizlerin Yönetimi

Bu bölüm, Siyer-i Nebî'de kriz yönetiminin önemli bir boyutunu oluşturan ve tebliğ süreci boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karşı karşıya kaldığı sosyal ve bireysel krizleri ele almaktadır. Söz konusu krizler; sebeplerinin ve sonuçlarının çeşitliliğiyle öne çıkmış, İslâm toplumunu ilgilendiren çalkantıları, şayiaları ve iç anlaşmazlıkları kapsadığı gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsını ilgilendiren, yüksek düzeyde hikmet, sabır ve sevk-idare kabiliyeti gerektiren imtihan ve baskı durumlarını da içermiştir. Bu bölümün amacı, Hz. Peygamber'in bu krizleri ele alma metodolojisini açıklamak; krizlerin kontrol altına alınıp sonuçlarının telafi edilmesine katkı sağlayan pratik yöntemleri ortaya koyarak kritik durumların yönetiminde Nebevî liderliğin öne çıkan yönlerini gözler önüne sermektir.

2.3.1. İfk Krizinin Yönetimi

2.3.1.1. Kriz Öncesi Aşama

İfk Hadisesi, Medine toplumundaki güven ve sosyal kenetlenme unsurlarını etkileyen sonuçları bakımından Nebevî dönemde yaşanan en belirgin sosyal krizlerden biri kabul edilir. Bu kriz, münafıkların Müslümanların iç cephesini zayıflatmaya ve aralarında şüphe tohumları ekmeye çalıştığı bir vasatta ortaya çıkmıştır. Münafıklar, Müslümanların Müstalikoğulları Gazvesi'nden dönüşü sırasındaki bazı şartları, Hz. Âişe (r.a.) validemizi hedef alan ve onun iffetine dil uzatan bir şayia başlatmak için fırsat bilmişlerdir. Bu şayanın başını çeken Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 12/633);

²²³ el-Gazzâlî, *Fıkhu's-sîre*, 391-392.

olayı, Nebevî hanenin konumunu zedeleyecek ve Müslüman toplumun istikrarını sarsacak bir sosyal çalkantı oluşturmak adına kullanmaya çalışmıştır.²²⁴

Krizin tehlikesi yalnızca kaynağından değil, ele aldığı konunun mahiyetinden de kaynaklanmaktaydı; nitekim şayia, toplumların en hassas ve etkileyici konularından biri olan namus ve iffet meselesine temas ediyordu. Ayrıca insanların haberleri doğrulamadan yayması, krizin etki alanını genişletmiş ve olayı münafıkların çıkardığı basit bir dedikodu olmaktan çıkarıp Medine toplumunu bir süre meşgul eden bir meseleye dönüştürmüştür. Kur'ân-ı Kerîm, *"Hani o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızınızla söylüyordunuz..."*²²⁵ ayetiyle bu duruma işaret ederek krizin derinleşme sebeplerinden birinin, haberlerin araştırılmadan ve bir delile dayanmadan nakledilmesi olduğunu belirtmiştir.

Kriz, gelişim sürecinde şayianın ortaya atılmasından toplumun bazı kesimleri arasında yayılmasına ve ardından sosyal ile psikolojik etkilerinin belirmesine kadar aşamalı bir seyir takip etmiştir. Dedikodu toplumda endişe ve huzursuzluk yaratmış, bununla meşgul olan ya da etkisinde kalan birçok bireyi olumsuz etkilemiş, keza krizin gerçek yüzü ortaya çıkana kadar geçen süre zarfında artçı etkileri bizzat Nebevî haneye de yansımıştır.²²⁶ Bununla birlikte kriz, tutum farklılıkları sebebiyle Müslüman toplumun bazı unsurları arasında gerginliğe yol açma noktasına gelmiştir; ²²⁷ bu durum, kamuoyu meselesine dönüşerek toplumun temel değerlerini ve iç birliğini tehdit eden şayiaların ne derece tehlikeli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla İfk Krizi, münferit bir olay ya da gelip geçici bir suçlamadan ibaret kalmamış; kötü niyetli bir dedikoduyla başlayıp insanlar arasında yayılmasıyla gelişen ve Müslüman toplumun kenetlenmesini tehdit eden bir psikolojik ve sosyal çalkantı kaynağı haline gelen çok boyutlu bir sosyal krizi simgelemiştir. Bu durum, toplumda istikrarı yeniden tesis eden ve haberler ile dedikodularla mücadele esaslarını kökleştiren hikmetli bir Nebevî müdahaleyi gerekli kılmıştır.

²²⁴ Buhârî, "Meğâzî", 34.

²²⁵ en-Nûr 24/15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/26.

²²⁶ Buhârî, "Meğâzî", 34.

²²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/477.

2.3.1.2. Kriz Esnası Aşama

İfk Krizi, kriz zamanlarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haberleri doğrulama ve dolaşımdaki bilgileri tahkik etme metodolojisine dair son derece bariz ve pratik bir model teşkil etmiştir. Şayia doğrudan kendi hanesini (s.a.v.) hedef almasına rağmen duygusal tepkilere kapılmamış, psikolojik ve sosyal baskı altında aceleci kararlar almamış; aksine herhangi bir hüküm vermeden veya adım atmadan önce olayı tahkik ve teyit etme ilkesine bağlı kalmıştır.²²⁸ Bu tutum, onun kriz yönetiminin dayandığı en önemli esaslardan biridir; zira nesnelliği korumuş, acelecilik veya hatalı değerlendirmeler sonucu şayianın etkilerinin büyümesini engellemiştir.

Bu metodoloji, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mesele hakkında nihai bir tutum takınmadan önce bilgileri güvenilir kaynaklardan toplama kararlılığında tecelli etmiştir. Olayın boyutlarını her yönüyle kavrayabilmek, insanların dilindeki yüzeysel izlenimler veya dedikodularla yetinmemek amacıyla, aralarında Üsâme b. Zeyd ve Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.) de bulunduğu, isabetli görüşleri ve değerlendirme yetenekleriyle tanınan bazı ashabıyla istişare etmiştir.²²⁹ Bu davranış, özellikle geniş sosyal etkileri olan meselelerde bilginin doğrulanmasında şûranın önemini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir diğer adım olarak, olaya dair doğrudan bilgisi olan tanıklara ve yakın çevredeki kişilere başvurmuştur. Nitekim Berîre'ye (r.a.) Hz. Âişe'nin (r.a.) durumunu ve onun hakkında bildiklerini sormuş,²³⁰ Berîre'nin cevabı da onun masumiyetine ve iffetine tanıklık etmiştir. Bu tutum, doğrulanmamış nakillere veya şayialara dayanmak yerine doğrudan bilgi kaynaklarına başvurmanın önemini vurgulamaktadır.

Tahkik sürecinin tezahürlerinden biri de maruz kalınan baskılara ve acı insani duygulara rağmen kriz boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kimseden ceza kesmemesi veya nihai bir hüküm vermemesidir. O, zanna veya şayialara dayanmayarak hakikatin ortaya çıkmasını beklemiştir.²³¹ Bu davranış, kriz yönetiminde adalet ve hakkaniyet ilkesini somutlaştırmış; gerekli tahkik ve teyit süreçleri tamamlanmadan hayati kararların alınamayacağını göstermiştir.

²²⁸ Buhârî, "Meğâzî", 34.

²²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/478.

²³⁰ Buhârî, "Meğâzî", 34.

²³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/477-479.

Nûr sûresi ayetleri de haberlerin doğrulanması ve delilsiz suçlamaların kabul edilmemesi gerektiğini vurgulayarak bu metodolojiyi teyit etmiştir: *“O iddiaya dair dört şahit getirselerdi ya!...”*²³² Ayetler aynı zamanda bilginin eksik olduğu haberlerin hızla yayılmasını da yermiş ve şöyle buyurmuştur: *“Hani o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağzınızla söylüyordunuz...”*²³³

Bu bakımdan, Hz. Peygamber’in İfk Krizi boyunca haberleri teyit etme yöntemi, geçici bir kriz müdahalesinden ibaret kalmamış; bilginin doğrulanmasına, güvenilir kaynaklara başvurulmasına, istişareden yararlanılmasına ve deliller tamamlanmadan hüküm verilmemesine dayanan köklü bir şer‘î esas ve bütüncül bir idari metodoloji haline gelmiştir.²³⁴

2.3.1.3. Kriz Sonrası Aşama

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İfk Krizi’ni yönetimi, yalnızca haberleri tahkik etmek ve hakikati ortaya çıkarmakla sınırlı kalmamış; krizin yol açtığı sosyal etkilerin kontrol altına alınarak telafî edilmesini de kapsamıştır. Nitekim sosyal krizlerde en tehlikeli husus, sadece krizin meydana gelmesi değil, toplum birliği ile bireylerin birbirine olan güveni üzerinde bıraktığı tahribattır. Bu doğrultuda Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm toplumunun kenetlenmesini koruyacak ve şayianın uzun vadeli bir iç fitneye dönüşmesini engelleyecek şekilde krizin artçı etkilerini tedavi etmeye büyük özen göstermiştir.

Bu tutum, şahsına ve hâne-i saadetine yönelik ağır bir itham taşımasına rağmen kriz karşısında sergilediği sakin ve dengeli yaklaşımda net bir şekilde görülmüştür. Duyguları kışkırtmaktan veya delilsiz suçlamalarda bulunmaktan kaçınmış, bu sayede toplum içindeki kutuplaşma eğilimini sınırlandırmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), bilhassa şayianın yayılmasından sorumlu olanlar hakkında konuşulduğunda Evs ve Hazreç kabileleri arasında gerginlik emarelerinin baş göstermesi üzerine, krizin sosyal boyutunu aşarak Müslüman toplumun unsurları arasında bir çatışmaya dönüşmesini engellemiştir.²³⁵ Her zamanki hikmetiyle müdahalede bulunarak iç bölünmeye veya

²³² en-Nûr 24/13.

²³³ en-Nûr 24/15.

²³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l-Kur‘âni ‘l-azîm*, 6/26.

²³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu ‘l-Bârî*, 8/479.

kabile asabiyetinin yeniden canlanmasına yol açabilecek her türlü yönelimi durdurmuştur.

Krizin etkilerini kontrol altına almanın diğer bir tezahürü de toplumu, haberler ve dedikodular karşısında şer‘î ölçülere yönlendirmek olmuştur. Nitekim Nûr sûresi ayetleri; müminler hakkında hüsn-i zan besleme, hüküm vermeden önce tahkik etme ve somut delil olmaksızın iffet ve namus konularında konuşmanın tehlikesini vurgulama ilkelerini kökleştirmek üzere nazil olmuştur.²³⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ ettiği ve toplumda bizzat uyguladığı bu Kur‘ânî yönlendirme, sosyal algıların düzeltilmesine ve toplum bireyleri arasındaki güvenin sarsılmaz şer‘î ve ahlâkî temeller üzerine yeniden inşa edilmesine katkı sağlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), kriz sona erdikten sonra da toplumsal istikrarı yeniden tesis etmeye, krizin psikolojik ve sosyal izlerinin toplum hayatında kalıcı olmasına izin vermemeye büyük özen göstermiştir. Bu durum, şayianın yayılmasına katıldığı gerekçesiyle Mistah b. Üsâse‘ye yaptığı yardımı keseceğine dair yemin eden Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) karşısındaki tutumunda bariz biçimde görülmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *“İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekten vazgeçmesinler; bağışlasınlar, hoş görsünler...”*²³⁷ ayetini indirmiş; Hz. Ebû Bekir (r.a.) de bu emre icabet ederek yardımlarına tekrar başlamıştır.²³⁸ Bu duruş, toplum bireyleri arasında düşmanlık ve intikam duygularını diri tutmak yerine krizin izlerini silmeye ve sosyal ilişkileri onarmaya yönelik Nebevî anlayışı öne çıkarmaktadır.

Böylece anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber (s.a.v.), krizin kaynağını çözmek ve hakikati ortaya çıkarmakla yetinmemiş; toplum birliğini koruyarak, iç bölünmeleri engelleyerek, hüsn-i zan ve tahkik kültürünü yerleştirerek ve kriz sonrasında bağışlama ile hoşgörüyü teşvik ederek krizin sonraki sosyal etkilerini tedavi etmeye de büyük önem vermiştir. Alınan bu tedbirler, toplumsal dengenin yeniden kazanılmasına ve krizin toplum birliği için bir tehdit olmaktan çıkarılıp onun kenetlenmesini ve istikrarını güçlendiren birtakım değer ve ilkelerin kökleşmesine vesile olan bir imkâna dönüştürülmesine katkı sağlamıştır.

²³⁶ en-Nûr 24/11-19; İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l-Kur‘ânî ‘l-azîm*, 6/19-27.

²³⁷ en-Nûr 24/22.

²³⁸ Buhârî, "Meğâzî", 34.

İfk Krizi, her türlü kriz yönetiminde temel esasları teşkil eden ve günümüzdeki krizlerin çözümünde de Nebevî metodolojiden yararlanılabileceğini teyit eden birtakım idari ve sosyal ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu derslerin en belirginlerinden biri, bilginin doğrulanmasının kriz yönetiminde ilk adımı oluşturduğudur. Nitekim pek çok kriz, güvenilmez haberlere dayanılması veya şaya ve izlenimlere göre kararlar alınması sebebiyle tırmanışa geçer. İfk olayı, teenniyle hareket etmenin ve bilgiyi doğru kaynaklardan toplamanın daha adil ve isabetli kararlara ulaşmaya katkı sağladığını ispatlamıştır.

Hadise aynı zamanda, kritik durumlarla karşılaşıldığında istişarenin ve uzman görüşlerinden yararlanmanın önemini vurgulamaktadır. Başarılı bir lider, karmaşık meselelerde tek başına karar vermez; aksine idrak alanını genişletmek ve hata ihtimalini en aza indirmek için istişareye başvurur. Buradan hareketle, kurumsal çalışmanın ve ortak akılla hareket etmenin kriz yönetiminde ve olumsuz etkilerin azaltılmasında etkin araçlar olduğu açıkça görülmektedir.

Önemli derslerden bir diğeri de krizin sosyal etkilerini kontrol altına almanın, krizin doğrudan sebeplerini tedavi etmek kadar hayati olduğudur. Zira kriz yönetiminin başarısı yalnızca olayın sonlandırılmasıyla değil, toplum birliğini koruma ve iç bölünmeler ile çatışmaların önüne geçebilme kapasitesiyle ölçülür. Bu kriz, sosyal gerginliklerle hikmet ve sükûnetle mücadele edilmesinin; kriz esnasında ve sonrasında dokunun bozulmasını engellemenin gerekliliğini göstermiştir.

Hadise ayrıca, toplumların ve kurumların karşı karşıya kaldığı en tehlikeli tehditlerden biri olarak şaya yönetiminin önemini öne çıkarmaktadır. Nitekim doğrulanmamış haberlerin yayılmasının, erken müdahale edilmediği takdirde geniş çaplı çalkantılara ve telafisi güç sonuçlara yol açabileceği görülmüştür. Bu doğrultuda bilgi teyidi kültürünün inşa edilmesi ve delilsiz haber aktarmanın tehlikesi konusunda farkındalığın artırılması, sosyal krizlerden korunmanın en önemli yollarındandır.

Keza bu kriz, en hassas şartlarda bile adalet ve nesnelliğin kararlara yön vermesi gerektiğini; başarılı bir liderin, kişisel duyguları ile kamu yararının gerekliliklerini birbirinden ayırabilen kişi olduğunu teyit etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), özdenetim ve teenni hususunda pratik bir model sunmuş; böylece duygusal tepkilerden uzak, dengeli bir kriz çözümüne ulaşılmasına katkı sağlamıştır.

Son olarak İfk Hadisesi, krizler sona erdikten sonra bağışlamanın, hoşgörünün ve sosyal ilişkileri yeniden inşa etmenin önemini ortaya koymaktadır. Zira husumet ve düşmanlık izlerinin kalıcı olması, krizlerin farklı biçimlerde yeniden nüksetmesine yol açabilir. Bu nedenle güvenin tazelenmesi ve topluma istikrarın yeniden kazandırılması, kriz yönetiminin başarılı kılınmasında temel aşamalardandır; nitekim hakikat ortaya çıkıp kriz bittikten sonra Nebvî metodolojide bu durum net bir şekilde tecelli etmiştir.

2.3.2. Müstalikoğulları Hadisesinde Evs ve Hazreç Arasındaki Anlaşmazlık Krizinin Yönetimi

2.3.2.1. Kriz Öncesi Aşama

Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki anlaşmazlık krizi, Hicretin beşinci veya altıncı yılında gerçekleştirilen Müstalikoğulları Gazvesi dönüşünde, Muhacirlerden biri ile Ensardan biri arasında bir su kaynağı başında çıkan münakaşayla patlak vermiştir. Olay esnasında Muhacir, “*Yetişin ey Muhacirler!*”, Ensarî ise “*Yetişin ey Ensar!*” diye bağırması;²³⁹ bu durum, Medine-i Münevvere’de İslâm toplumunun kurulmasından itibaren zayıflatılmaya çalışılan kabile asabiyeti dürtülerini yeniden su yüzüne çıkarmıştır. Görünüşte basit ve münferit bir bireysel anlaşmazlık niteliği taşıyan bu olay, henüz teşekkül aşamasındaki toplumun hassas şartları sebebiyle Müslümanların birliğini ve kenetlenmesini tehdit eden toplumsal bir krize dönüşme potansiyeli taşımaktaydı.

Krizin kökleri, İslâm öncesi Arap toplumunda hâkim olan kabilevi yapıya dayanmaktaydı. Zira o dönemde sadakat ve aidiyetin temelini kabile bağı oluşturmaktaydı. İslâm’ın değerler sisteminde ve sosyal ilişkilerde gerçekleştirdiği köklü dönüşüme rağmen, bu kültürün bazı kalıntıları kimi bireylerin nefsinde varlığını sürdürmekteydi.²⁴⁰ Bu nedenle, eski kabile aidiyetlerini çağrıştıran her türlü olay, hikmetle ve hızlıca müdahale edilmediği takdirde rekabet ve bölünme duygularını tetikleme gücüne sahipti.

Medine’deki münafıkların elebaşı Abdullah b. Übey b. Selûl, Müslümanlar arasındaki iç çekişmeleri yeniden canlandırmak amacıyla bu durumdan istifade

²³⁹ Buhârî, “Tefsîr”, 5.

²⁴⁰ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdürrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, thk. Halîl Şehâde - Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 1/193.

etmiştir. Kendi kavmini kışkırtarak Muhacirler ile Ensar arasındaki anlaşmazlığı körüklemeyi hedefleyen ifadeler kullanmıştır. Onlardan aktarılan en meşhur sözlerden biri şudur: *“Andolsun ki Medine’ye döndüğümüzde, güçlü olan zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır!”* O, bu söylemle kabilecilik hislerini gıdıklamayı ve İslâm toplumunun birlik ve beraberliğini baltalamayı amaçlamıştır.²⁴¹ Bu kışkırtıcı tutum, olayı sıradan bir kavga olmaktan çıkarıp İslâm toplumunun istikrarını içeriden hedef alan siyasi ve güvenlik boyutlu toplumsal bir krize dönüştürmüştür.

Bu krizin tehlikesi, İslâm devletinin dışarıdan çok sayıda tehditle karşı karşıya olduğu bir dönemde meydana gelmesinden kaynaklanıyordu. Bu durum, iç kenetlenmenin korunmasını dış düşmanlarla mücadele kadar hayati bir stratejik zorunluluk haline getirmekteydi. Dolayısıyla Muhacirler ile Ensar arasında yaşanacak muhtemel bir bölünme, yeni kurulan devletin sosyal ve siyasi yapısını zayıflatacak ve düşmanlarına bu iç gerilimden faydalanma fırsatı sunacaktı.²⁴² Bu bakımdan söz konusu hadise; toplumsal çatışmayı, siyasi kışkırtmayı ve toplumsal istikrarı bozma girişimlerini bir arada barındıran karmaşık bir sosyal kriz olarak değerlendirilebilir.

2.3.2.2. Kriz Esnası Aşama

Hız. Peygamber (s.a.v.), Muhacirler ile Ensar arasında patlak veren anlaşmazlığın tehlikesini ilk andan itibaren kavramıştır. Bu tehlike, kavganın kendisinden ziyade, İslâm’ın ortadan kaldırmak ve yerine iman bağıını ikame etmek için geldiği kabile asabiyetini yeniden diriltme potansiyelinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Hız. Peygamber (s.a.v.), durumun tırmanmasını önlemek amacıyla derhal müdahalede bulunmuş ve Câhiliye aidiyetlerine dayanan her türlü çağrışı kesin bir dille reddetmiştir. Her iki tarafın kendi kavmini yardıma çağırdığını duyduğunda şöyle buyurmuştur: *“Ben henüz aranızdayken Câhiliye davasıyla mı çağrıda bulunuyorsunuz?”* Ardından da *“Bırakın onu; çünkü o kokuşmuştur!”* diyerek tepkisini dile getirmiştir.²⁴³ Bu tutum, Hız. Peygamber’in (s.a.v.) krizin özünü teşhis etme konusundaki liderlik basiretini açıkça göstermektedir; nitekim olayı sadece kişisel bir anlaşmazlık olarak değil, İslâm toplumunun dayandığı temel değerlere yönelik bir tehdit olarak görmüştür.

²⁴¹ Buhârî, "Tefsîr", 7.

²⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/290-292.

²⁴³ Buhârî, "Menâkıb", 8.

Nebevî metodoloji, krizin dış tezahürleriyle yetinmeyip asıl derin sebeplerini tedavi etmeye odaklanmasıyla da öne çıkmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), problemin temelinde kabile aidiyetlerinin çağrılması ve taassup duygularının körüklenmesi yattığını idrak etmiş; bu sebeple toplumu, kabilevi ve ırki farklılıkların üstünde yer alan kuşatıcı İslâm kimliğine sarılmaya yönlendirmiştir.²⁴⁴ Bu yönlendirme, Müslümanların kolektif aidiyetinin inanç temelinde yeniden tanımlanmasına katkı sağlamış; gerilimin kontrol altına alınmasına ve toplum bireyleri arasında yayılmasının önlenmesine yardımcı olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) krizi yatıştırma yönündeki en belirgin adımlarından biri de bölünmeyi artırabilecek veya anlaşmazlık alanını genişletebilecek sert tedbirlerden kaçınması olmuştur. Nitekim bazı sahabiler, kışkırtıcı söylemleri sebebiyle Abdullah b. Übey b. Selûl'ün öldürülmesi için izin istediklerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) buna izin vermemiş ve şöyle buyurmuştur: *"İnsanların 'Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor' diye konuşmasına fırsat vermeyin!"*²⁴⁵ Bu duruş, kriz yönetimindeki derin öngörüğü yansıtmaktadır; zira Hz. Peygamber (s.a.v.) kararın gelecekteki yansımalarını dikkate almış, anlık ceza ile toplumun ve İslâm davetinin genel maslahatı arasında hassas bir denge gözetmiştir.

Ayrıca Nebevî müdahale, toplumun psikolojik ve sosyal istikrarını koruma hususundaki başarısıyla da dikkat çekmektedir. Krizin taraflar arasında açık bir çatışmaya dönüşmesine izin vermemiş, gerilimi emmeye ve insanlar arasındaki sürtüşme imkânlarını en aza indirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, krizin dar bir çerçevede sınırlandırılmasına ve kontrolü zor bir aşamaya evrilmesinin önlenmesine hizmet etmiştir.²⁴⁶ Nitekim kriz henüz genişlemeden ve yıkıcı etkileri yayılmadan kontrol altına alınması, çağdaş yönetim düşüncesindeki kriz yönetiminin en temel ilkelerinden biridir.

Bütün bu tutumlar bir arada değerlendirildiğinde; hızlı müdahale etmeye, problemin gerçek sebeplerini teşhis etmeye, ayrıştırıcı söylemleri reddetmeye, genel maslahatı gözetmeye ve toplumun birliği ile istikrarını korumaya dayanan bütüncül bir Nebevî kriz yönetimi yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bu metodoloji sayesinde kriz,

²⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 6/546-548.

²⁴⁵ Buhârî, "Tefsîr (Münâfikûn)", 6.

²⁴⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), 2/254.

Muhacir ile Ensar arasındaki ilişkilere veya henüz yeni kurulan İslâm devletinin kenetlenmesine derin ve kalıcı zararlar vermeden aşılmıştır.

2.3.2.3. Kriz Sonrası Aşama

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Müstalikoğulları kriziyle mücadelesi yalnızca krizin doğrudan sebeplerini kontrol altına almakla sınırlı kalmamış; olumsuz etkilerinin İslâm toplumunda yayılmasını önlemeyi hedefleyen bir dizi pratik tedbir almayı da kapsamıştır. Bu tedbirler; sürat, hikmet ve krizin doğası ile gereksinimlerini doğru okuma kabiliyetiyle öne çıkmış, böylece krizin geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmeden sonlandırılmasına katkı sağlamıştır.

Bu tedbirlerin en belirginlerinden biri, fitne emarelerinin belirmesinin hemen ardından -insanların yolculuk yapmaya alışkın olmadıkları bir vakitte- Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) derhal intikal emri vermesi olmuştur.²⁴⁷ Amaç, insanları olayın detaylarına girmekten, dedikodu ve kışkırtmalarla meşgul olmaktan alıkoymaktır. Bu uygulama, toplumun ilgisini kriz tartışmalarından çıkarıp yolculuğun ve intikalin zahmetlerine yöneltmiş; böylece gönüllerin teskin edilmesine, insanlar arasında şayia ve anlaşmazlıkların yayılma imkânının azaltılmasına yardımcı olmuştur. Bu davranış, krizin yönünü değiştirme ve yıkıcı etkileri tırmanmadan önce onu besleyen unsurları zayıflatma politikasına dair pratik bir model teşkil etmektedir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.), ters tepebilecek cezalandırıcı önlemlere başvurmadan krizi çözmeye de özen göstermiştir. Abdullah b. Übey b. Selûl'ün kışkırtıcı rolü son derece açık olmasına rağmen Hiz. Peygamber (s.a.v.), kamu yararını ve toplumun birliğini gözeterek onun hakkında aleni ve sert bir müeyyide uygulamamıştır. Bu hikmet, bazı sahabilerin onu öldürme talebini reddettiğinde açıkça tecelli etmiştir; nitekim böyle bir kararın kabilevi hassasiyetleri körükleyebileceğini yahut düşmanlar tarafından İslâm davetinin imajını zedelemek amacıyla kullanılabileceğini idrak etmiştir.²⁴⁸ Bu tutum, krizin daha karmaşık yeni bir aşamaya evrilmesini engellemeye katkı sağlamıştır.

Önemli tedbirlerden bir diğeri de Müslümanları ayrıştırma girişimlerine karşı birlik ve İslâm kardeşliği değerlerinin pekiştirilmesi olmuştur. Hiz. Peygamber (s.a.v.)

²⁴⁷ Buhârî, "Tefsîr (Münâfikûn)" 730.

²⁴⁸ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/254.

yönlendirmelerinde, müminler topluluğuna aidiyet bilincini kökleştirmeye, taassup ve kabilevi ayrımcılık iddialarını geçersiz kılmaya odaklanmış; bu durum toplumun kendisini birleştiren ortak değerlere yeniden yönelmesine yardımcı olmuştur. Nitekim Abdullah b. Abdullah b. Übey b. Selûl'ün sergilediği tutum da babasının kışkırtma ve fitne çıkarma girişimlerini reddettiğini açıkça ilan ederek²⁴⁹ dine ve kamu yararına olan sadakatin kabilevi yahut ailevi bağların üstünde tutulduğunu göstermesi bakımından olumlu bir etki yapmıştır.

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü de münafıkların gerçek yüzünü ifşa edip Müslümanlar arasındaki anlaşmazlığı körükleme amaçlarını ortaya koyarak krizin etkilerinin giderilmesine ve tehlikesine dair toplumsal bilincin artırılmasına katkı sağlamıştır. Münâfikûn sûresi, Abdullah b. Übey'in söylem ve tutumlarının bir kısmını ele almış, bu da onun manevi nüfuzunu zayıflatmış ve İslâm toplumunun istikrarını bozmayı hedefleyen girişimlerini boşa çıkarmıştır.²⁵⁰ Böylelikle kriz, Müslümanların birliğine yönelik bir tehdit olmaktan çıkıp toplumun gücünü, nifak ve bozgunculuk girişimlerini aşma kapasitesini teyit eden bir imkâna dönüşmüştür.

Bu Nebevî tedbirler vasıtasıyla liderliğin; kararlılık ile nezaketi, kriz anındaki anlık müdahale ile gelecekteki yansımaları hesaba katmayı bir arada yürütme kabiliyeti belirginleşmekte, bu da henüz inşa sürecindeki hassas bir dönemde Medine toplumunun bölünmekten korunmasına ve kenetlenmesinin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle; Müstalikoğulları hadisesinde Evs ve Hazreç kabileleri arasında çıkan anlaşmazlık krizinin, sosyal krizlerin yönetiminde bütüncül bir Nebevî metodoloji modelini ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.); hızlı müdahale etmeyi, krizin sebeplerini doğru teşhis etmeyi ve toplum birliği için gerçek bir tehlide dönüşmeden önce etkilerini yatıştıracak uygun tedbirleri almayı birleştirebilmiştir. Olay göstermiştir ki krizlerin çözümü yalnızca yüzeysel tezahürleriyle ilgilenmekle sınırlı kalmayıp düşünsel ve sosyal köklerini de tedavi etmeyi gerektirmektedir. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Câhiliye taassubu çağrılılarıyla mücadele etmesinde ve toplumsal istikrarın temeli olarak İslâm kardeşliği ilkesini kökleştirmesinde net bir şekilde tecelli etmiştir.

²⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 2/291.

²⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 8/151-152.

Kriz ayrıca, karar alma süreçlerinde kararlılık ile genel maslahat arasında denge kurmanın önemini de vurgulamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) hadiseye anlık bir tepki verme açısından bakmamış; aksine cemaat birliği ve yeni kurulan devletin istikrarı üzerindeki geleceğe dönük yansımalarını hesaba katmıştır. Dolayısıyla Nebevî yaklaşım, iç bölünmeye yol açabilecek bir krizi, Müslüman toplumun kenetlenmesini ve fitne ile kışkırtma girişimlerini aşma kabiliyetini teyit eden bir imkâna dönüştürmeye katkı sağlamıştır. Bu durum, sosyal krizlerin yönetilmesinde ve artçı yansımalarının dizginlenmesinde Nebevî liderliğin yetkinliğini yansıtmaktadır.

2.3.3 Mescid-i Dırâr'ın İnşası Krizinin Yönetimi

2.3.3.1. Kriz Öncesi Aşama

Mescid-i Dırâr olayı, Medine toplumunun Nebevî dönemin sonlarına doğru karşı karşıya kaldığı sosyal krizlerden biri kabul edilir. Zira bu olay, meşru bir dinî görünümün, toplumun birliği ve istikrarıyla bağdaşmayan amaçlar doğrultusunda kullanılma girişimiyle doğrudan ilintilidir. Kriz, bazı münafıkların Medine-i Münevvere'nin çeperlerinde yeni bir mescit inşa etmeye girişmeleriyle başlamıştır.²⁵¹ Münafıklar, bu yapıyı inşa etmedeki gayelerinin, Mescid-i Kubâ'ya ulaşmakta güçlük çeken yaşlılar, hastalar ve mazeret sahiplerine kolaylık sağlamak olduğunu öne sürmüş; projelerini Müslümanların kamu yararına hizmet eden bir hayır faaliyeti görünümünde sunmuşlardır.

Bu krizin kökleri, İslâm öncesi dönemde kavmi arasında saygın bir konuma sahip olan Ebû Âmir er-Râhib'in yürüttüğü faaliyetlere dayanmaktaydı. İslâm'ın zuhur edip Müslümanların nüfuzunun artması üzerine Nebevî davete karşı düşmanca bir tutum takınan Ebû Âmir, Müslüman toplumun iç dengelerini etkileyebilmek amacıyla araçlar aramak üzere Medine'den ayrılmıştır. Bazı münafıklar ise onun düşünce ve yönlendirmeleriyle bir araya gelebilecekleri ve Medine'deki olumlu iklimin getirdiği sosyal denetimden uzakta hareket edebilecekleri bir merkez kurma teşvikini bulmuşlardır.²⁵²

Krizin tehlikesi yalnızca yeni bir mescidin inşa edilmesinden değil, yapının etrafını saran şartlardan ve arkasındaki aktörlerden kaynaklanmaktaydı. Zira o dönemde Medine toplumu, dış tehditler karşısında iç kenetlenmeyi pekiştirmeyi

²⁵¹ Ömerî, *es-Sîretü'n-nebeviyyetü's-sahiha*, 2/527.

²⁵² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/184.

gerektiren son derece hassas şartlardan geçiyordu. Bu durum, mevcut toplumsal birliğin dışında oluşturulan her türlü yapılanmayı yakın takip ve dikkat konusu haline getirmekteydi. Keza dinî nitelik taşıyan bir kurumun tesisi, kurucularına halkı etkileme ve görünüşte meşru ve kabul edilebilir bir örtü altında belirli kesimleri kendi saflarına çekme hususunda büyük bir imkân sunuyordu.

Kriz önemini tam da buradan almıştır; nitekim mesele yapının kendisiyle değil, Müslüman toplum içinde bir bölünme odağı oluşturmaya hizmet edecek amaçlarla kullanılma ihtimaliyle ilgiliydi. Bütün bu faktörler; imar veya ibadet boyutunu aşarak henüz yeni kurulan İslâm devletinin toplumsal birliğini ve iç istikrarını ilgilendiren, karmaşık boyutlara sahip sosyal bir krizin doğması için uygun vasatı hazırlamıştır.

2.3.3.2. Kriz Esnası Aşama

Mescidin inşası tamamlandıktan sonra onu kuranlar, yapıya meşruiyet kazandırmak ve Müslüman toplumun güvenini elde etmek amacıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvurmuşlardır. Kendisinden mescide gelip namaz kılmasını talep etmişler; bunu da mescidin, Mescid-i Kubâ'ya ulaşmakta zorlanan mazeret sahiplerine ve zayıflara hizmet etmek üzere kurulduğu gerekçesiyle açıklamışlardır.²⁵³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu talebe icabet etmesi, mescide Müslümanlar nezdinde büyük bir manevî itibar kazandıracak ve kurucularının öne sürdüğü görünürdeki amacın samimiyetini tescil edecekti.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), bu talebi kabullenmekte acele etmemiş; Tebük Gazvesi'ne çıkış hazırlıkları sebebiyle konuyu erteleyerek seferden döndükten sonra meseleyi değerlendireceğini ifade etmiştir.²⁵⁴ Bu tutum, özellikle etkili dinî veya sosyal nitelik taşıyan kurumlarla ilgili olarak toplum üzerinde uzun vadeli yansımaları olabilecek meselelerde teenni ile hareket etmenin önemini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Tebük Gazvesi'nden dönerken mescidin gerçek mahiyetini ve arkasındaki saikleryi ifşa eden vahiy nazil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, gerçek amaçların münafıkların iddia ettiği gibi olmadığını; aksine müminlere zarar vermek, aralarında tefrika çıkarmak ve İslâm devletine husumet besleyenlere bir üs sağlamaktan ibaret olduğunu ilan etmiştir: *“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak,*

²⁵³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/468.

²⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/529.

küfrü pekiştirmek, müminlerin arasını ayırmak ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşımlara gözcülük etmek üzere bir mescit kuranlar var..."²⁵⁵ Bu Kur'ânî beyan, projeye hedeflenen aleni gerekçeler ile arkasına gizlenen gerçek niyetler arasındaki farkı net bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Hadise ayrıca, kriz yönetiminin başarısının bilginin doğruluğu ve vakıanın isabetli teşhisiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermiştir; zira olguları yalnızca dış görünüşlerine göre değerlendirmek hatalı kararlara yol açabilir. Mescide, gerçek mahiyeti ifşa olunmadan önce ihtiyaç duyduğu meşruiyet verilmiş olsaydı, sonradan yol açacağı olumsuz etkileri gidermek son derece güçleşecekti.²⁵⁶ Bu nedenle krizin boyutlarını kavramak ve asıl maksatlarını idrak etmek, müdahale için uygun kararın alınmasını sağlayan temel bir ön adım olmuştur.

Bu aşama vasıtasıyla, özellikle toplumun birliğini ve istikrarını ilgilendiren meselelerde görünüşlere ve ilan edilen sloganlara aldanmamanın, tahkik etmenin hayati önemi öne çıkmaktadır. Durumun gerçekliğinin ortaya çıkması, şüphe ve belirsizlik aşamasından kesinlik aşamasına geçilmesini sağlamış; böylece toplumun kenetlenmesini koruyacak ve dinin, güvenliği ile birliğini tehdit eden amaçlara alet edilmesini engelleyecek kararlı adımların atılması için gerekli zemini hazırlamıştır.

2.3.3.3. Kriz Sonrası Aşama

Vahiy Mescid-i Dırâr'ın hakikatini ve onu inşa edenlerin amaçlarını ifşa ettikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), krizin boyutlarını tahkik etme aşamasından müdahale için karar alma aşamasına geçmiştir.²⁵⁷ Bu karar, netlik ve kararlılıkla tezahür etmiş; sadece mescide meşruiyet kazandırmayı reddetmekle kalmayıp tehdit kaynağını kökten ortadan kaldırmayı ve Müslüman toplum üzerindeki olumsuz etkilerini engellemeyi hedeflemiştir.

Mescidin gerçek mahiyetini açıklayan ayetlerin nazil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın emrine uyararak orada namaz kılmaktan imtina etmiş; böylece Müslüman toplumun maslahatlarıyla çelişen amaçlarla kurulmuş bir yapının meşruiyetini tanımayı reddettiğini teyit etmiştir.²⁵⁸ Bu tutum, amellerin

²⁵⁵ et-Tevbe 9/107.

²⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 4/184-185.

²⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 2/529-530.

²⁵⁸ et-Tevbe 9/108; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 4/185.

meşruiyetinin sadece aleni görünümüleriyle değil; taşıdıkları maksatlar, ürettikleri sonuçlar ve dayandıkları niyetlerin samimiyetiyle ölçüleceğine dair topluma verilmiş açık bir mesaj niteliğindedir.

Nebevî müdahale, orada namaz kılmamak şeklindeki sembolik tutumla da sınırlı kalmamış; Hz. Peygamber (s.a.v.) daha kararlı ve pratik bir adım atarak bazı sahabileri mescidi yıkıp yakmaları için görevlendirmiştir. Bu uygulama, yapının üstlendiği rolü ve toplum birliği üzerindeki tehlikesini ortaya koyan ilahi emrin bir gereği olarak yerine getirilmiştir.²⁵⁹ Söz konusu karar, kriz kaynağının kamu yararına kasıtlı zarar vermeye dayandığı ve varlığını sürdürmesinin bölünmeyi derinleştirip toplumsal istikrarı zayıflatacağı anlaşıldığında, kriz yönetimindeki kararlılığa somut bir örnektir.

Bu yaklaşım aynı zamanda Nebevî liderliğin, krizlerin sadece sonuçlarıyla ilgilenmekle yetinmeyip ortaya çıkış sebeplerini tamamen ortadan kaldırmanın önemini kavramış olduğunu göstermektedir. Şayet mesele, gelecekte kullanılmasını engelleyecek somut bir tedbir alınmaksızın yalnızca mescidin hakikatini ifşa etmekle sınırlı kalsaydı, yapının kurulma amaçları doğrultusunda tekrar kullanılma ihtimali varlığını sürdürecekti. Bu sebeple Nebevî müdahale kuşatıcı olmuş; hakikati ifşa etmek ile tehdit kaynağını bertaraf edecek ve artçı etkilerini engelleyecek uygun kararı almayı birleştirmiştir.

Bu duruştan açıkça anlaşılmaktadır ki kriz yönetiminde Nebevî metodoloji geçici tepkilere değil, toplumun korunmasını ve uzun vadeli istikrarını sağlayacak şekilde problemin köklerini tedavi etmeye dayanmaktadır. Nebevî karar krizin kesin biçimde sonlandırılmasına katkı sağlamış, Müslümanları tefrikaya düşürmeyi ve iç birliği sarsmayı hedefleyen bir nüfuz odağı oluşturma girişimini boşa çıkarmıştır.

Mescid-i Dırâr krizi, gerçek mahiyetine aykırı biçimde meşru sloganlar ve aleni amaçlar arkasına gizlenen krizlerin yönetiminde Nebevî metodolojinin son derece net bir modelini sunmaktadır. Kriz, toplum birliğini ve istikrarını zedeleyecek amaçlar doğrultusunda kullanılmak istenen dinî görünümlü bir yapı oluşturma girişimiyle başlamıştır. Ancak boyutları netleşene kadar durum karşında teenni ile hareket edilmesi, ardından hakikati ortaya çıkınca kararlı bir müdahalede bulunulması, krizin kontrol altına alınmasına ve Medine toplumu içinde bir bölünme kaynağına

²⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/530.

dönüşmesinin engellenmesine katkı sağlamıştır. Hadise aynı zamanda, hüküm vermeden önce tahkik etme ilkesi ile tehlike sabit olduğunda kararlılık gösterme ilkesini birleştirmenin önemini ortaya koymakta; bu da Nebevî liderliğin, iç bozgunculuk girişimleri karşısında toplumun birliğini koruma ve kenetlenmesini sürdürmedeki başarısını yansıtmaktadır.

2.4. Ekonomik Krizlerin Yönetimi

Ekonomik krizler, bireyler ve toplumlar üzerindeki doğrudan etkileri, istikrarı zayıflatma ve yaşamsal baskılar oluşturma kapasiteleri nedeniyle İslâm davetinin farklı aşamalarında karşılaştığı en belirgin zorluklardan biridir. Nebevî dönem; kuşatma, boykot, kaynak yetersizliği ve İslâm devletinin kuruluşuyla birlikte gelen olağanüstü koşullardan kaynaklanan çeşitli ekonomik krizlere sahne olmuştur. Bu zorluklar karşısında, mevcut kaynakların kullanımı, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve zor şartlar altında toplumsal birlikteliğin korunması yoluyla ekonomik krizleri yönetmeye dair Nebevî metot öne çıkmıştır. Bu bağlamda bu bölüm, Nebevî dönemde yaşanmış en belirgin ekonomik krizleri ele almakta; krizlerin nedenlerini, etkilerini ve bunlarla başa çıkma yöntemlerini analiz ederek, elde edilen yönetsel çıkarımları ortaya koymaktadır.

2.4.1. Şi'b-i Ebû Tâlib Boykotu: Kuşatma Altında Dayanıklılık ve Sosyo-Ekonomik Kriz Yönetimi

Kureyş'in Şi'b-i Ebû Tâlib'de Benî Hâşim ve Benî Muttalib'e uyguladığı kuşatma ve baskı, Mekke döneminde İslâm davetinin karşılaştığı en belirgin ve en önemli krizlerden biri kabul edilmektedir. Bu durum, aniden ortaya çıkan ya da Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Müslümanların karşı karşıya kaldığı önceki olay ve krizlerden bağımsız bir gelişme değildir. Aksine bu kriz, Kureyş ile İslâm daveti arasındaki gerginliğin tırmanmasının bir sonucudur. Özellikle İslâm'ın Mekke'nin çeşitli kesimlerinde varlığını artırmaya başlaması ve Kureyş'in, onun yayılışını sınırlandırmak için başvurduğu yöntemlerin hedeflenen gayeyi gerçekleştirmede yetersiz kalması bu süreci tetiklemiştir. Bu durum Kureyş'in, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ona inananlara yönelik tutumunu sertleştirmesine ve bireysel baskı yöntemlerinden daha kapsamlı ve örgütlü araçlara kademeli olarak geçiş yapmasına yol açmıştır.²⁶⁰

²⁶⁰ el-Gazâlî, *Fıkhu's-sîre*, 126-127.

2.4.1.1. Kriz Öncesi Aşama

Kureyş başlangıçta İslâm davetiyle alay etme, çarpıtma, eziyet etme ve ilk Müslüman olanlara baskı uygulama gibi çeşitli yol ve yöntemlerle mücadele etmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) davasından vazgeçirmek ya da onun, müşriklerin o dönemki dinî ve içtimai konumları ile inançlarına yönelik muhalefetini yumuşatmak amacıyla doğrudan kendisini hedef alan pazarlık ve teşvik girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak bu teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlanmış ve amaçlarına ulaşamamıştır.²⁶¹ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) davasındaki kararlılığını sürdürmüş, Rabbinden getirdiği esaslara sınıksız bağlı kalmış ve yeni kişilerin İslâm'a girişi devam etmiştir. Bu durum Kureyş'i, davet ve onun toplumsal tabanı üzerinde daha etkili olabilecek araçlar aramaya sevk etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Ebû Tâlib'den gördüğü kabile koruması, Kureyş'in doğrudan ona ulaşma imkânını kısıtlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim Ebû Tâlib, yeğenini koruma konusunda kararlılığını sürdürmüş; onu teslim etmeyi, tekrarlanan taleplere boyun eğmeyi veya üzerindeki korumayı kaldırmayı reddetmiştir. Kureyş'in kendisine başvurarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) destek vermekten ve onu korumaktan vazgeçmesini talep ettiği, ancak onun tutumunu değiştirme çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı anlarda bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.²⁶² Mücadelenin dozu arttıkça, Ebû Leheb'in Kureyş'in yanında yer alarak ayrılması hariç, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları Hz. Peygamber'i (s.a.v.) korumak ve ona siper olmak üzere kenetlenmişlerdir. Kabile düzeyindeki bu dayanışma, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hedef alınmasını oldukça güç bir hale getirmiştir.

Bir taraftan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik başarısız baskı girişimleri, diğer taraftan Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'nın ona sağladığı koruma kalkınının sürmesi karşısında krizin boyutları giderek değişmeye başlamıştır. Kureyş, hedefine ulaşabilmek için baskıyı doğrudan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsından ziyade ona koruma sağlayan gruba yöneltmesi gerektiğini anlamıştır. Buradan hareketle mücadele, bireysel alandan daha geniş toplumsal bir alana kaymış; Hâşimoğulları ve

²⁶¹ el-Gazâlî, *Fıkhu's-sîre*, 115-117.

²⁶² Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/303.

Muttaliboğulları'na zarar vermek, onları Hz. Peygamber'i (s.a.v.) korumaktan vazgeçirmek ve Kureyş'e teslim etmeye zorlamak için bir araç haline getirilmiştir.²⁶³

Bir dizi gelişme bu tırmanışın şiddetlenmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle davetin güçlenip mensuplarının sayısının artması ve Kureyş toplumunda saygın konuma sahip bazı şahsiyetlerin İslâm'a girmesinin mücadelenin dengeleri üzerindeki etkisi bu duruma zemin hazırlamıştır. Buna ilaveten Kureyş'in önde gelenlerinin, sözü edilen yöntemlerle daveti durdurmada başarısız olması da etkili olmuştur. Durumun bu şekilde devam etmesi üzerine Kureyş liderleri; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında duran ve ona koruma sağlayan Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'na ekonomik ve sosyal tecrit uygulamaya dönük daha örgütlü ve kapsamlı bir karar almaya yönelmişlerdir. Bu kararın amacı, söz konusu koruma kalkanını parçalamak ve onları tutumlarından geri adım atmaya zorlamaktır.

Bu veriler ışığında Kureyş kabileleri, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'nı kapsayan bir boykot kararı alma konusunda uzlaşmışlardır. Bu amaçla onlarla her türlü ilişkinin kesilmesini öngören bir taahhütnâme (sahîfe) kaleme alınmıştır. Buna göre; Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teslim edinceye kadar onlarla alışveriş yapılmayacak, kız alınıp verilmeyecek, bir araya gelinmeyecek ve barış teklifleri kabul edilmeyecektir. Ardından alınan kararın kesinliğini vurgulamak amacıyla metin Kâbe'nin içine asılmıştır.²⁶⁴ Böylece mücadele artık münferit ve dağınık baskılardan ibaret olmaktan çıkmış; iktisadî ve sosyal ilişkilerin, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kabilesel tabanından izole etmeye dönük siyasi ve davet temelli bir hedefe ulaşmak için baskı aracı olarak kullanıldığı örgütlü bir kolektif baskı tedbirine dönüşmüştür.

Boykot kararı onaylandıktan hemen sonra Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları Ebû Tâlib'in yanında yer alarak Şi'b'de (vadi mahallesinde) toplanmışlardır. Kendi kavminden ayrılarak Kureyş'in yanında yer alan Ebû Leheb ise bu durumun dışındadır.²⁶⁵ Bu gelişme, krizin oluşum evresi ile fiilen meydana geldiği evre arasındaki dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zira bu noktada tehdit ve kademeli baskı evresi sona ermiş; iktisadî ve sosyal boykotun doğrudan ve sistemli bir şekilde

²⁶³ et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 2/235-236.

²⁶⁴ et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 2/235-236.

²⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/350-351.

uygulanması evresi başlamış, bu da beraberinde son derece ağır insani ve sosyal yaşam koşullarını getirmiştir.

Krizin nedenleri ve gelişimi incelenip analiz edildiğinde, Şi‘b-i Ebî Tâlib boykotunun yalın bir ekonomik tedbir olmadığı görülmektedir. Aksine bu durum, Kureyş’in önceki yöntemlerde başarısız olmasının ardından İslâm davetiyle mücadele araçlarında vardığı son nokta ve bir doruk aşamasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının bireysel olarak hedef alınmasından, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları’nın topluca cezalandırılmasına geçilmesi, krizin niteliğindeki değişimi ve kapsamının genişlediğini göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber’i (s.a.v.) kuşatan toplumsal tabanın kendisi baskının hedefi haline gelmiş, böylece o yalnızlaştırılmaya ve etrafındaki koruma zırhı zayıflatılmaya çalışılmıştır. Boykotun uygulanmaya başlamasıyla birlikte kriz, abluka ile fiilen yüzleşme şeklinde ifade edebileceğimiz yeni bir aşamaya girmiştir. Bu durum, boykotun yarattığı etkilerin ve onunla mücadele edip sonuçlarına dayanmak adına başvurulmuş yöntemlerin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

2.4.1.2. Kriz Esnası Aşama

Gerilimin tırmanması ve Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları’nın Şi‘b-i Ebî Tâlib’e çekilmesiyle birlikte kriz, tehdit ve baskı evresinden fiili mücadele evresine evrilmiş; kuşatma, ağır sonuçlarını ablukaya alınanlar üzerinde doğrudan hissettiren bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu durum yaklaşık üç yıl sürmüştür.²⁶⁶ Dolayısıyla, özellikle boykotun sadece bireyleri değil, kaynaklarını ve Mekke toplumuyla olan ilişkilerini kısıtlamak suretiyle Hz. Peygamber’i (s.a.v.) koruyan grubu hedef aldığı düşünüldüğünde, iktisadî ve sosyal yansımalarının derinleşmesi kaçınılmaz olmuştur.²⁶⁷

İktisadî boyut, krizin en belirgin tezahürlerinden biriydi. Nitekim Kureyş boykotu sıkılaştırmaya, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları’na gıda ve erzak ulaşmasını engellemeye çalışmış; bu da onların ihtiyaçlarını şiddetlendirmiş ve ulaşabildikleri malların fiyatlarını yükseltmiştir. Siyer kaynakları, Ebû Leheb’in Mekke’ye gelen tüccarları fiyatları artırmaları yönünde kışkırttığını, böylece Hz. Peygamber’in (s.a.v.)

²⁶⁶ Ebû'l-Feth İbn Seyyidünnâs er-Rib'î, *'Uyûnû'l-eser fî fînûnî'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrâhîm Muhammed Ramadân (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/147.

²⁶⁷ Ebû Abdillâh İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk (Kitâbu'l-Mabda' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 159.

yakınlarının ihtiyaçlarını satın alamamalarını sağladığını ve tüccarlara bu yüzden uğrayabilecekleri zararı tazmin etme garantisi verdiğini aktarmaktadır. Bu baskının devam etmesi Şi'b içerisindeki açlığın şiddetlenmesine yol açmış, hatta maruz kaldıkları darlık nedeniyle çocukların feryatlarının Şi'b'in dışından işitildiği rivayet edilmiştir.²⁶⁸ Böylece başta gıda olmak üzere temel kaynaklar, krizde kullanılan en önemli baskı araçlarından birine dönüşmüştür.

Kuşatmanın etkisi iktisadî boyutla sınırlı kalmamış, Kureyş'in üzerinde uzlaştığı maddelerin dayattığı sosyal tecrit de buna eşlik etmiştir. Nitekim bu maddeler evlenmeyi, alışverişi ve sosyal teması yasaklamayı kapsıyordu. Buradaki amaç, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'nı iktisadî darlığın yanı sıra sosyal bir çemberle de kuşatmak ve böylece Hz. Peygamber'i (s.a.v.) korumaya devam etme güçlerini zayıflatmaktı. Bu nedenle kriz; iktisadî, sosyal ve psikolojik boyutların iç içe geçmesiyle nitelik kazanmış, bu durum krizle mücadeleyi daha da zorlaştırırken biriken baskılar karşısında yüksek düzeyde bir kenetlenmeyi ve direnci zorunlu kılmıştır.²⁶⁹

Bu zorlu şartlara rağmen uygulanan kuşatma ve baskı, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) davasından vazgeçirme ya da Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'nı onu korumaktan caydırma amacına ulaşamamıştır. Burada kriz yönetimi açısından temel bir vasıf öne çıkmaktadır: Hedefe olan inanç ve kararlılık ile kriz baskısı altında Kureyş'e en ufak bir taviz bile vermemek. Zira boykotun temel şartı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) teslim edilmesi idi; fakat baskılar arttıkça Ebû Tâlib, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları onu koruma tutumlarını sürdürmüş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de hak davasında sebat göstermiştir.²⁷⁰ Kriz yönetimi perspektifinden bakıldığında bu durum, ne kadar ağır olursa olsun baskıların umutsuzluğa sürüklemesine veya hedeflenen gayeden vazgeçilmesine izin vermeyip temel hedefi korumanın önemini gözler önüne sermektedir.

Krizle mücadele yalnızca manevi sebatla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emniyetine yönelik güvenlik risklerine karşı koruyucu tedbirlerin alınmasıyla da desteklenmiştir. Siyer kaynaklarında aktarıldığı üzere Ebû

²⁶⁸ el-Gazâlî, *Fıkhu's-sîre*, 127.

²⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/350-351.

²⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/354.

Tâlib, Şi'b'de bulundukları sırada müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir kötülük yapmasından endişe ederdi. Bu yüzden gecenin ilk saatlerinde insanların görmesi için onun kendi yatağına yatmasını emreder, insanlar uyuduktan sonra ise onu kaldırıp yerine kendi oğullarından, kardeşlerinden veya amcazadelerinden birini yatırır ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) başka bir yerde uyumasını sağlardı.²⁷¹ Bu olay, krizle mücadelenin yalnızca iktisadî etkilerle sınırlı kalmadığını; Allah Teâlâ'ya olan güven ve tevekküle rağmen tedbirleri ihmal etmeyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emniyetini sağlamak adına tekrarlayan fiili güvenlik önlemlerinin alındığını göstermektedir.

Ayrıca Şi'b içerisindeki tecrit mutlak ve eksiksiz bir tecrit değildi; Müslümanlar sınırlı da olsa hac ve panayır mevsimlerinde dışarı çıkabiliyorlardı.²⁷² Bu esnada Müslümanların diğer kabilelerle karşılaşması kaçınılmazdı ve bu durum fırsat buldukça gizli ya da açıktan İslâm'a davet faaliyetlerinin yürütülmesine zemin hazırlıyordu. Bu durumdan hareketle, ablukaya alınanların kısıtlı imkân ve fırsatlardan yararlanarak bir uyum süreci geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak, kriz döneminde buna dair sarih bir nass bulunmadığı için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) özellikle bu mevsimlerde kendisini kabilelere arz ettiğini kesin bir dille söylemek doğru olmaz. Bu nedenle buradaki aktarımın delaleti, Şi'b'in dışında kısıtlı da olsa bir hareket alanının varlığı ile sınırlı tutulmalıdır.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) etrafındaki grubun kenetlenmesi, boykotun temel amacını boşa çıkarmada önemli rol oynamıştır. Zira Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları din farklılığına rağmen onu koruma konusunda bir arada kalmış ve Kureyş aralarında hedeflediği bölünmeyi gerçekleştirememiştir. Ayrıca ablukadakiler, Şi'b'in dışında kalan bazı sosyal bağlardan yararlanmışlardır. Örneğin Hakîm b. Hızâm (ö. 54/674), halası Hz. Hatice'ye (r.a.) gıda ulaştırmaya çalışmış; Hişâm b. Amr ise geceleri develere yüklediği erzakı Şi'b'in içine salarak Hâşimoğulları'na yardım etmiştir.²⁷³ Bu olaylar, mevcut kaynak ve ilişkilerden yararlanmanın kuşatmanın ağır etkilerini hafifletmeye katkı sağladığını göstermektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iktisadî boykot kriziyle mücadelesi şu temel unsurlarda özetlenebilir: Hedefte sebat edip baskılara boyun eğmemek, mevcut

²⁷¹ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eşer*, 1/148.

²⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Maktebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 1/163.

²⁷³ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eşer*, 1/149.

kabile korumasından yararlanmak, doğrudan hedef alınmayı önleyecek güvenlik tedbirlerini almak ve hareket ile kaynaklar üzerindeki kısıtlamalara uyum sağlamak. Bu unsurlar, grubun kenetlenmesi ve dışarıdaki bazı sempatizanların yardımlarıyla birleşmiş; böylece ablukadakilerin varlıklarını sürdürmelerini sağlamış ve Kureyş'in boykot süresince amacına ulaşmasını engellemiştir.

Bu aşamada kriz yönetiminin, krizin hemen sonlandırılması esasına dayanmadığı görülmektedir; nitekim mevcut güç dengeleri buna izin vermiyordu. Aksine yürütülen süreç; davetin ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) varlığını korumaya, kayıpları en aza indirmeye, iç dayanışmayı muhafaza etmeye ve kriz şartları değişene kadar direnmeye odaklanmıştır. Kuşatma uzadıkça Kureyş'in kendi tutumu da bütünlüğünü kaybetmeye başlamış ve boykota karşı iç muhalefet baş göstermiştir. Bu durum, bir sonraki babda açıklanacağı üzere krizin sona erdirilmesi ve boykot metninin hükümsüz kılınması aşamasına geçilmesine zemin hazırlamıştır.

2.4.1.3. Kriz Sonrası Aşama

Boykot yaklaşık üç yıl sürdükten²⁷⁴ ve Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları bunun doğurduğu iktisadî, sosyal ve psikolojik baskılarla yüzleştikten sonra kriz; Mekke Kureyş toplumunda kuşatmanın devamına yönelik tepki ve muhalefetin artmasıyla sona doğru yönelmeye başlamıştır. Nitekim Kureyş'in önde gelen bazı mensupları nezdinde akrabalık ve soy bağları varlığını koruyordu. Bunlardan bazıları, sahîfenin (taahhütname) içerdiği boykot ve Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'na verilen zararın kabul edilebilir sınırları aştığını, o günkü toplumun ilke ve değerleriyle bağdaşmadığını görmüşlerdir. Bu durum, boykotu sona erdirmeyi ve sahîfeyi hükümsüz kılmayı hedefleyen dâhili bir tutumun şekillenmesine yol açmıştır.²⁷⁵

Hişâm b. Amr bu yönde çaba gösterenlerin en başında gelmekteydi. Zira o, kuşatma esnasında Hâşimoğulları'na yaptığı yardımlarla yetinmemiş, Kureyş'in kararına karşı koyabilecek ortak bir tutum oluşturmaya çalışmıştır. Annesi Âtike bint Abdilmuttalib olan Zuhayr b. Ebî Ümeyye'ye giderek, dayıları açlık ve zulüm çekerken kendisinin yeme içme içinde zevküsafa sürmesini kınayan bir konuşma yapmıştır. Zuhayr, harekete geçilmesi gerektiği konusunda ona katılmakla birlikte, sadece ikisinin tutumunun Kureyş'e karşı koymaya yetmeyeceğini ifade etmiştir.

²⁷⁴ en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 206.

²⁷⁵ el-Gazâlî, *Fıkhu's-sîre*, 129-130.

Hişâm, Mekke'nin saygın adamlarıyla temaslarını sürdürmüş; nihayetinde beş kişi sahîfeyi reddetme konusunda bir araya gelmiştir. Bu kişiler: Hişâm b. Amr, Zuhayr b. Ebî Ümeyye, Mut'im b. Adî, Ebû'l-Bahterî b. Hişâm ve Züm'a b. el-Esvad'dır.²⁷⁶

Bu adım krizin seyrinde önemli bir dönüşümü ortaya koymaktadır. Zira boykota yönelik itiraz, ablukadakilere yardım etme şeklindeki bireysel tutumlardan, krizin devam etmesinin doğrudan sebebini ortadan kaldırmayı hedefleyen örgütlü ve kolektif bir tutuma evrilmiştir. Ayrıca bu kişilerin tutumlarını ilan etmeden önce ortak hareket etme hususunda anlaşmaları, Kureyş bünyesindeki boykot taraftarı akıma karşı durma güçlerini artırmıştır. Bu durum, çok taraflı bir krizi sona erdirmeye çalışırken koordinasyon sağlamanın ve iç destek oluşturma etkisini göstermektedir.

Ertesi gün Zuhayr b. Ebî Ümeyye, Mekkeliler yiyip giyinirken Hâşimoğulları'nın alışverişten mahrum bırakılmasını kınayarak Kureyş'in önünde sahîfeye itirazını açıkça ilan etmiş ve sahîfe yırtılıncaya kadar oturmayacağına yemin etmiştir. Ebû Cehil kendisine karşı çıkmışsa da, Zuhayr ile anlaşılan diğer kişiler sırayla sahîfeyi reddettiklerini açıklamışlardır. Böylece Zuhayr'ın tutumunun münferit olmadığı, boykot karşıtlığının artık onun devamını tartışmaya açabilecek dâhili bir tabana sahip olduğu görülmüştür.²⁷⁷ Bu girişim, boykotun dayandığı oy birliğini sarsmada ve dolayısıyla onun sona erdirilmesi için gerekli şartları hazırlamada doğrudan etkili olmuştur.

Siyer kaynakları bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Ebû Tâlib'e; Allah Teâlâ'nın boykot sahîfesine güveyi (ağaç kurdu) musallat ettiğini, ağaç kurdunun sahîfedeki zulüm ve akrabalık bağlarını kesmeye dair bütün maddeleri yediğini, geriye sadece Allah Teâlâ'nın adının geçtiği kısımları bıraktığını haber verdiğini aktarmaktadır. Bunun üzerine Ebû Tâlib Kureyş'in yanına giderek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediklerini haber vermiş ve sahîfeyi kontrol etmelerini istemiştir; sahîfeye baktıklarında durumun tam da haber verildiği gibi olduğunu görmüşlerdir.²⁷⁸ Sahîfenin hükümsüz kılınmasına ilişkin olayların sırasına dair detaylardaki rivayet farklılıklarıyla birlikte kesin olan şudur ki: Boykot sona ermiş,

²⁷⁶ el-Gazâlî, *Fıkhu's-sîre*, 129-130.

²⁷⁷ en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 206.

²⁷⁸ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 2/315.

Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları Şi‘b’den çıkmış ve böylece Mekke’de davetin maruz kaldığı en ağır baskı dönemlerinden biri kapanmıştır.

Kuşatmanın sona ermesini yalnızca krizin zamansal bir dönemi kapatması şeklinde görmemek gerekir; aksine krizle mücadele yönteminin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde durulmalıdır ki bu da kriz yönetiminin değerlendirilmesinde önemli bir boyutu temsil eder. Öncelikle boykot, temel hedefini gerçekleştirilmede başarısız olmuştur; Kureyş, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları’nı Hz. Peygamber’i (s.a.v.) teslim etmeye zorlayamadığı gibi, uzun süren iktisadî ve sosyal baskılar da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) davasından geri adım atmasını sağlayamamıştır. Dolayısıyla kriz, kaldırılması amacıyla ablukanın uygulandığı ana hedef varlığını korurken sona ermiştir; bu da kriz karşısındaki direncin etkinliği değerlendirilirken temel bir sonuç teşkil eder.

Kriz ayrıca, dış baskılar karşısında iç kenetlenmenin önemini göstermiştir. Nitekim Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları kuşatma süresince Hz. Peygamber’i (s.a.v.) korumaya kararlılıkla devam etmiş; Kureyş —kuşatmanın uzunluğuna ve şiddetine rağmen— onun etrafındaki toplumsal tabanda hedeflediği bölünmeyi gerçekleştirememiştir. Bu kenetlenme, Kureyş’in dayandığı en önemli baskı araçlarından birini hükümsüz kılmaya katkı sağlamıştır. Zira boykotun başarısı, ablukadakilerin çektiği sıkıntıların onları Hz. Peygamber’i (s.a.v.) yalnız bırakmaya sevk etmesine bağlıydı ki bu gerçekleşmemiştir.

Önemli sonuçlardan biri de, boykotun devam etmesinin zamanla boykot taraftarı iç cephede çatlamalara yol açmasıdır. Hişâm, Zuhayr, Mut‘im ve beraberindekilerin tutumu, Kureyş’in boykotun sürdürülmesi konusunda artık tek bir kütle olmadığını göstermiştir. Bu durum kriz yönetiminde anlamlı bir sonucu ortaya koymaktadır: Baskı yapan tarafın bunu sürdürme kapasitesi, hedeflerine ulaşamadığı ve uyguladığı ahlâkî ve sosyal yaptırımların maliyeti kendi bünyesinde muhalefet uyandırmaya başladığı takdirde zamanla zayıflayabilir. Böylece gösterilen sebat, yalnızca boykotun gayesine ulaşmasını engellemekle kalmamış; zamanın geçmesi, boykotun kendi içindeki zayıf noktaların ortaya çıkmasına ve nihayetinde ortadan kaldırılabilir hale gelmesine imkân tanımıştır.

Bununla birlikte Şi‘b’den çıkış, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve davetin karşı karşıya kaldığı zorlukların bittiği anlamına gelmiyordu. Boykotun sona ermesinin ardından

Hız. Peygamber (s.a.v.) oldukça güç yeni bir sürece girmiştir. Çok geçmeden, önceki dönem boyunca Kureyş'e karşı Hız. Peygamber (s.a.v.) için kabilesel bir dayanak ve sosyal koruma sağlayan amcası Ebû Tâlib vefât etmiş; ardından davetin başlangıcından itibaren Hız. Peygamber (s.a.v.) için büyük bir psikolojik ve ailevi destek olan Müminlerin Annesi Hız. Hatice (r.a.) vefât etmiştir. Bu iki büyük kaybın üst üste gelmesi ve bunun sonucunda Kureyş'in Hız. Peygamber'e (s.a.v.) karşı cüretinin artması nedeniyle bu yıl siyer kaynaklarında "Hüzün Yılı" olarak anılmıştır.²⁷⁹

Bizim bu araştırmamız bağlamında önemli olan husus; Ebû Tâlib ve Hız. Hatice'nin (r.a.) vefâtlarını kuşatmanın doğrudan bir illiyet sonucu olarak görmemek, aksine krizin bitimini takip eden ve Hız. Peygamber'in (s.a.v.) çevresindeki şartları değiştiren iki yeni sınama olarak değerlendirmektir. Ebû Tâlib'in vefâtıyla Hız. Peygamber (s.a.v.), daha önce Kureyş'in kendisine doğrudan zarar vermesini engelleyen kabile korumasının önemli bir yönünü kaybetmiş; Hız. Hatice'nin (r.a.) vefâtıyla da Mekke döneminin en zorlu safhalarında yanında olan ailevi ve ruhî desteği yitirmiştir. Böylece boykot krizi esnasında mevcut olan veriler değişmiş, davet ve himaye için yeni bir alan arayışı giderek daha büyük bir önem kazanmıştır.

Bu çerçevede Hız. Peygamber (s.a.v.), Mekke'de davet imkânlarının iyice zorlaşması üzerine himaye ve davetine icabet aramak amacıyla Sakîf kabilesine yönelerek Tâif'e gitmiştir. Ancak Tâif'in ileri gelenleri ona icabet etmediği gibi son derece sert bir karşılık vermiş ve ayak takımını onun üzerine kışkırtmışlardır; öyle ki Hız. Peygamber (s.a.v.) büyük eziyetlere maruz kalarak Tâif'ten ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁸⁰ Durumun bu denli ağır olmasına rağmen Hız. Peygamber (s.a.v.) bu teşebbüsün başarısızlığını davasından vazgeçme sebebi kılmamış; aksine daveti tebliğ etmek ve onu korumaya daha yatkın bir çevre bulmak adına diğer fırsatları araştırmayı sürdürmüştür.²⁸¹ Nitekim bu durum daha sonra hac mevsimlerinde kabilelerle kurduğu temaslarda, ardından Medinelilerle görüşmesinde, bunun sonucunda gerçekleşen Akabe Biatlarında ve nihayetinde Hicret sürecinde kendisini göstermiştir.

²⁷⁹ en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 207.

²⁸⁰ en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 209.

²⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/422.

Tâif yolculuğu, boykot krizi sonrası süreç bağlamında önemli bir anlam taşımaktadır. Zira bu yolculuk, çevre şartları değiştiğinde mevcut durumu yeniden değerlendirme ve yeni alternatiflere yönelme kapasitesini ortaya koymaktadır. Mekke’de mevcut olan koruma imkânı daraldıktan sonra durum karşısında pasif kalıp şartların değişmesini beklemek yerine, hareket etmek için başka alanların arayışına devam edilmiştir. Dolayısıyla önceki krizin atlatılması onun sonuçlarıyla yetinmeye yol açmamış; aksine bunu yeni sınamalara uyum sağlama ve ortaya çıkan değişen gerçekliğe uygun seçenekleri arama süreci takip etmiştir.

Buna binaen, boykot sonrası dönemin bir dizi önemli sonucu ortaya koyduğu söylenebilir: Boykot temel hedefine ulaşmada başarısız olmuş, topluluk bütünlüğünü korumuş, kaynakların tükenmesine ve sosyal baskılara rağmen davet devam etmiş; bu esnada boykotu destekleyen Kureyş tutumu ise kendi içinden çatlayarak sahîfenin yırtılmasıyla son bulmuştur. Aynı zamanda Hüzün Yılı ve Tâif sürecine geçiş; Siyer-i Nebî’deki kriz yönetiminin yalnızca mevcut krizi bitirmekle sınırlı olmadığını, aksine kriz sonrasındaki dönüşümlerle yüzleşmeyi, yeni değişkenlere cevap vermeyi ve risaletin devamı için uygun alternatifleri aramayı kapsadığını göstermiştir.

Kriz yönetimi perspektifinden bakıldığında bu tecrübeye öne çıkan husus şudur: Bir krizle mücadeledeki başarı, sadece anlık baskıların ortadan kalkmasıyla değil; temel hedeflerin ne ölçüde korunduğu, krizin topluluğun kenetlenmesine olan etkisinin ne kadar azaltıldığı, çevre aktörlerde meydana gelen dönüşümlerden nasıl yararlanıldığı ve ardından kriz sonrası evreye uyum sağlama yeteneği ile ölçülür. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu süreçte davetin temel gayesini muhafaza etmiş, boykotun bitişi ve ardından koruma kalkanının yitirilmesi sonrasında yeni ufuklar aramaya yönelmiş, bu da daha sonra İslâm davetinin seyrindeki büyük dönüşümlere zemin hazırlamıştır.

2.4.2. Hicret Sonrası Medine’de Muhacirlerin Ekonomik Kaynak Kaybı Krizinin Yönetimi

2.4.2.1. Kriz Öncesi Aşama

Mekke’den Medine’ye hicret, İslâm davetinin seyrinde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bu durum, Medine’ye yerleşmelerinin ilk aşamasında muhacirlerin karşılaştığı karmaşık ekonomik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Muhacirlerin birçoğu ya dinlerini korumak amacıyla ya da Kureyş’in dayattığı, mal varlıklarını kullanmalarını veya yanlarında götürmelerini engelleyen kısıtlamalar nedeniyle

mallarını, mülklerini ve geçim kaynaklarını Mekke’de bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece muhacirler, hicret öncesinde geçimlerini sağladıkları kaynaklardan yoksun, yeni bir ekonomik gerçeklikle karşı karşıya kalmışlardır.²⁸²

Krizin kökenleri, hicretin gerçekleştiği koşulların doğasına dayanmaktadır; zira bu süreç doğal bir yer değiştirme değil, Kureyş’in Müslümanlara karşı uyguladığı baskı ve zulüm ortamında gerçekleşmiştir. Bunun bir sonucu olarak pek çok muhacir, evlerini, ticarethanelerini ve mallarını geride bırakarak Mekke’den ayrılmıştır. Buna en çarpıcı örneklerden biri, Suheyb er-Rûmî’nin (r.a.) yaşadığı durumdur; Kureyş, Medine’ye çıkmasına izin vermesi karşılığında tüm mal varlığını bırakmasını şart koşturmuş, o da servetini korumak yerine diniyle hicret etmeyi tercih etmiştir.²⁸³ Ayrıca birçok muhacirin mal varlığına el konulmuş veya Mekke’den ayrıldıktan sonra bunlardan yararlanmaları imkânsız hale gelmiştir, bu durum da olağan gelir kaynaklarını kaybetmelerine yol açmıştır.²⁸⁴

Kriz sadece mal kaybıyla sınırlı kalmamış, Mekke çevresinden farklı bir doğaya sahip olan yeni bir ekonomik ortama uyum sağlama zorluklarını da içermiştir. Muhacirlerin birçoğu Mekke’de ticarete dayanırken, Medine büyük ölçüde tarımsal faaliyetler üzerine kurulu bir yapıya sahipti.²⁸⁵ Bu durum, yeni ekonomik şartlara uyum sağlamak ve geçim gereksinimlerini karşılayacak uygun yollar bulmak için zaman ve çaba gerektirmiştir.

Bu krizin önemi, yalnızca bazı şahıslarla sınırlı bireysel bir durumdan kaynaklanmaması; aksine kısa bir zaman dilimi içerisinde Medine’ye hicret eden geniş bir muhacir kitlesini doğrudan etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu durum, yeni kurulan toplumun ekonomik ve sosyal istikrarını güvence altına alacak, aynı zamanda yaşanan ekonomik sıkıntıların İslâm devletinin inşa ve kurumsallaşma sürecinin önünde bir engel teşkil etmesini önleyecek somut ve uygulanabilir tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede söz konusu vaka, muhacirlerin hicretle birlikte önemli ölçüde kaynak ve gelir kaybına uğramaları sonucunda ortaya çıkan ve onların Medine’de yeni bir hayata uyum sağlamalarını ve ekonomik açıdan

²⁸² el-Bûtî, *Fıkhu’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, 130.

²⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1/421.

²⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 8/98.

²⁸⁵ el-Ömerî, *es-Sîretü’n-nebeviyyetü’s-sahîha*, 241-242.

yeniden güç kazanmalarını temin edecek çözümler geliştirilmesini zorunlu kılan kolektif nitelikte bir ekonomik kriz olarak değerlendirilebilir.

2.4.2.2. Kriz Esnası Aşama

Hiz. Peygamber (s.a.v.), muhacirlerin Medine'ye varışından itibaren kaynak ve gelir kaybının, yeni kurulan İslâm toplumunun istikrarı için gerçek bir meydan okuma oluşturabileceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle krizle mücadele ederken sadece anlık destek sunmakla yetinmemiş, krizin nedenlerini çözmeyi hedefleyen ve muhacirlerin kendi kendilerine yetebilme becerilerini yeniden kazanmalarına yardımcı olacak bir ekonomik ve sosyal ortam oluşturmayı amaçlayan bir dizi tedbire başvurmuştur.²⁸⁶ Bu önlemler; sosyal iyileştirme, ekonomik düzenleme ve iş ile üretim fırsatları oluşturma yöntemlerini birleştiren kapsayıcı bir nitelik taşımıştır.

Bu tedbirlerin en belirgin olanı, ekonomik krizin doğrudan etkilerini hafifletmeye katkı sağlayan muhacirler ile ensar arasındaki kardeşlik (muâhât) uygulamasıdır. Hiz. Peygamber (s.a.v.), iş birliği ve dayanışma esasına göre muhacirler ile ensar arasında kardeşlik kurmuş; bu durum muhacirlere Medine'deki yerleşimlerinin ilk döneminde sosyal ve ekonomik bir destek sağlamıştır. Bunun meşhur örneklerinden biri Abdurrahman b. Avf (r.a.) (ö. 32/652) ile Sa'd b. Rebî' (r.a.) (ö. 3/625) arasındaki kardeşliktir. Sa'd, muhacir kardeşine malını paylaşmayı teklif etmiş; ancak Abdurrahman çalışmaya ve ticarete güvenmeyi seçmiş, kendi geçim kaynağını bizzat inşa etmeye başlamak üzere çarşının yolunu göstermesini istemiştir.²⁸⁷ Bu örnek, kardeşliğin sadece geçici bir yardım değil, ekonomik bağımsızlığa ulaşmaya yardımcı olacak koşulları hazırlama aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca Hiz. Peygamber (s.a.v.), muhacirleri sadece yardımlarla yetinmemeleri veya başkalarına yük olmamaları konusunda teşvik ederek, mevcut ekonomik faaliyetlere katılmaya yönlendirmiştir. Birçok muhacir, uzmanlık alanlarına uygun ticari veya diğer alanlarda çalışmaya yönelmiş, bu da hicretin geride bıraktığı kaynak kaybı etkilerinin kademeli olarak aşılmasına katkıda bulunmuştur.²⁸⁸ Bu durum, Abdurrahman b. Avf'ın (r.a.) kısa süre içinde ticari faaliyetlerine yeniden başlaması

²⁸⁶ el-Ömerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü's-Sahîha*, 1/242-245.

²⁸⁷ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 1.

²⁸⁸ Buhârî, "Büyü'", 15.

ve Medine'nin büyük tüccarlarından biri haline gelmesindeki başarısında açıkça görülmektedir.

Önemli tedbirlerden bir diğeri de Müslümanlar için bağımsız bir ekonomik ortamın inşasının desteklenmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine'deki ekonomik faaliyetleri düzenlemek ve Müslümanların bu alandaki varlığını güçlendirmek için çalışmıştır.²⁸⁹ Bunun en belirgin örneklerinden biri, Müslümanlara ticaretlerini o dönemde mevcut olan tekel veya ekonomik tahakkümden uzak bir şekilde yapmalarına olanak tanıyan bir pazar kurulmasıdır. Bu, muhacirlere ekonomik faaliyete katılmaları ve yaşam koşullarını iyileştirmeleri için daha fazla fırsat sunmuştur.

Bu tedbirler, Nebvî yaklaşımın krizin sadece görünür etkileriyle mücadele etmekle kalmadığını uzun vadeli ekonomik istikrarın temellerini inşa etmeyi hedeflediğini göstermektedir. Sosyal dayanışma, iş ve üretimi teşvik etme ile ekonomik faaliyet için uygun ortamı sağlama unsurlarını birleştiren bu yaklaşım, muhacirlerin kaynaklarının çoğunu kaybetmiş bir kesimden, ekonomi ve toplumda etkin bir unsura dönüşmelerine katkı sağlamıştır. Bu tecrübe ayrıca, ekonomik kriz yönetiminin sadece doğrudan yardımlarla sınırlı olmadığını; zarar görenlerin üretim becerilerini yeniden kazanmalarını ve sürdürülebilir bir şekilde refah ve istikrar sağlamalarını kapsadığını göstermektedir.

2.4.2.3. Kriz Sonrası Aşama

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) muhacirlerin karşılaştığı ekonomik zorlukları çözmek için aldığı tedbirler, hem birey hem de toplum düzeyinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu etkiler, krizin ilk aşamalarındaki şiddetini hafifletmekle sınırlı kalmamış, Medine'deki İslâm toplumunun temellerini sağlamlaştırmaya yardımcı olan bir ekonomik istikrar durumu inşa etmeye kadar uzanmıştır. Bu, sosyal dayanışma ile muhacirlerin üretim ve çalışma kapasitelerini yeniden kazanmalarını sağlayan ekonomik fırsatların birleştirilmesiyle elde edilmiştir.

Bu çözümün en önemli sonuçlarından biri, birçok muhacirin zor ekonomik koşullarını aşmayı ve yeni ekonomik hayata entegre olmayı başarmasıdır. Birçoğu, önceki ticari veya diğer mesleki tecrübelerini yatırıma dönüştürerek Medine'ye

²⁸⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Ticâret", 40 (2/751).

yerleştikten sonra belli bir süre içinde maddi bağımsızlıklarını kazanabilmiştir. Abdurrahman b. Avf (r.a.), bunun önde gelen bir örneğidir; hicretle birlikte gelen kaynak kaybı durumundan,²⁹⁰ kendi kendine yetebilmesini ve İslâm toplumunu desteklemeye katkıda bulunmasını sağlayan başarılı bir ticari faaliyet oluşturma aşamasına geçmiştir.

Ayrıca bu tedbirler, sosyal bütünlüğü güçlendirerek muhacirler ile ensar arasındaki ilişkileri pekiştirmiş ve bu durum genel ekonomik koşullara olumlu yansımıştır. İş birliği ve dayanışma, krizin olumsuz etkilerinin sınırlanmasına ve yeni kurulan toplum içinde keskin sosyal veya ekonomik uçurumların oluşmasının engellenmesine yol açmıştır. Bu da farklı ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi için daha istikrarlı bir ortam sağlamıştır.

Önemli sonuçlardan bir diğeri de Nebevî çözümün, geçici desteğe bağımlılık aşamasından sürdürülebilir ve büyüyebilir bir ekonomi inşası aşamasına geçişe yardımcı olmasıdır. Pazarın düzenlenmesi, iş ve üretimin teşvik edilmesi, muhacirlere ekonomik faaliyete katılım için gerçek fırsatlar tanımış; bu da İslâm toplumu içindeki kaynak tabanının genişlemesine ve gelecekteki zorluklarla yüzleşme kapasitesinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Bu tecrübe, ekonomik kriz yönetimindeki başarının krizin anlık etkilerini çözmekle elde edilmediğini, sürdürülebilir istikrar unsurlarını inşa etmek için çalışmayı gerektirdiğini göstermektedir. Nebevî metot, zarar görenlerin acil ihtiyaçlarını gidermek ile ekonomik rollerini etkin bir şekilde yeniden kazanmalarını sağlamak arasında denge kurmuştur. Bu durum, hicretin beraberinde getirdiği kaynak kaybı krizini, sosyal dayanışmayı güçlendirmek ve daha güçlü, daha istikrarlı bir ekonomik temel oluşturmak için bir fırsata dönüştürmüştür. Bu sonuç, kriz yönetiminde geçici yardımdan güçlendirme ve üretime geçerek, istikrarın sağlanması ve toplumun çeşitli zorluklar karşısında bütünlüğünün korunması için uzun vadeli planlamanın önemini ortaya koymaktadır.

²⁹⁰ Buhârî, "Büyû", 1.

2.4.3. Ceyşü'l-Usre'nin Donatılmasında Kaynak Krizinin Yönetimi

2.4.3.1. Kriz Öncesi Aşama

Müslümanlar, Tebük Seferi'ne hazırlandıkları sırada kaynaklarda "Ceyşü'l-Usre" (Güçlük Ordusu) olarak bilinen istisnai bir ekonomik zorlukla karşılaşmışlardır. Donatım sürecini kuşatan zor koşullar, gerekli kaynakların sağlanmasını İslâm devleti ve Müslüman toplum için gerçek bir krize dönüştürmüştür.²⁹¹ Bu kriz, Medine'nin ekonomik darlık ve kaynak yetersizliği yaşadığı bir dönemde, sert iklim koşullarında uzun mesafeler kat edebilecek büyük bir ordunun donatılması için gereken yüksek ihtiyaçlarla eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır.

Krizin temel nedenlerinden biri, sefer için gerekli lojistik gereksinimlerin hacminin büyük olmasıdır. Müslümanların, savaşçıların ihtiyaç duyduğu binekleri, ulaşım araçlarını ve Arap Yarımadası'nın kuzeyine doğru yapılacak uzun bir yolculuğa yetecek azığı sağlamaları gerekiyordu.²⁹² Bu durum, mevcut imkânların tüm ihtiyaçları kolayca karşılamaya yetmediği bir zamanda kaynaklara olan talebi artırmıştır.

Ayrıca seferin zamanlaması krizin etkisini artırmıştır; Tebük'e çıkış, sıcakların şiddetlendiği ve meyve toplama mevsiminin yaklaştığı bir döneme denk gelmiştir. Bu durum pek çok insanı, ekonomik kaynaklarını koruma ihtiyacı ile genel seferberlik gereksinimlerine icabet etme arasında bırakmıştır. Kaynaklar, bazı Müslümanların sefere katılmak için binecek hiçbir şey bulamadığını belirtmektedir. Bunun en meşhur örneklerinden biri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip kendilerini bindirecek bir şey vermesini isteyen bir grup sahabinin yaşadığı olaydır. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendilerini donatacak bir şey bulamadığını söyleyince, infak edecek bir şey bulamamanın üzüntüsüyle gözlerinden yaşlar boşanarak geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine haklarında şu âyet nâzil olmuştur: *"Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden göz yaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*²⁹³

²⁹¹ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 295.

²⁹² el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 296-297.

²⁹³ et-Tevbe 9/92.

Krizin doğası, o dönemde toplumun karşılaştığı aciliyetin farklı boyutlarını da gözler önüne sermektedir; nitekim eksiklik sadece parayla sınırlı kalmamış, ulaşım araçlarını, azığı ve donatımın diğer tüm gereksinimlerini de kapsamıştır.²⁹⁴ Bu durum, çıkabilecek durumda olan mümkün olduğunca çok kişinin katılımını garanti edecek bir biçimde kaynakları seferber etmek ve dağıtmak için gereken çabanın hacmine yansımıştır.

Bu veriler, Ceyşü'l-Usre krizinin geçici bir finansman meselesi olmadığını, bilakis artan ihtiyaçlar ile mevcut imkânların sınırlılığıyla bağlantılı kapsamlı bir kaynak krizi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Müslüman toplumun bu krizi aşmadaki başarısı, kaynaklarını seferber etme, organize etme ve ortak bir amaca yönlendirme becerisiyle ilişkilendirilmiştir; bu durum, krizi yönetmek ve etkileriyle başa çıkmak için alınan önlemler aracılığıyla görülecektir.

2.4.3.2. Kriz Esnası Aşama

Sınırlı kaynaklar ve Ceyşü'l-Usre'yi donatmak için gereken geniş ihtiyaçlar karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.), mevcut imkânları seferber etmeyi ve toplumu krizin yüklerini paylaşmaya teşvik etmeyi amaçlayan bir dizi pratik yöntemle başvurmuştur. Bu yöntemler kapsayıcı bir nitelik taşımıştır; kaynak sağlamada tek bir tarafa dayanmamış, toplumun tüm kapasitelerini harekete geçirmeyi ve krizle yüzleşmeyi herkesin imkânları ölçüsünde katıldığı ortak bir sorumluluğa dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Bu yöntemlerin en belirgin olanı, orduyu donatmak için genel bir bağış ve infak çağrısında bulunulmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara mevcut ihtiyacın büyüklüğünü ve seferin gereksinimlerini sağlamaya katılımın önemini açıklamıştır. Bu durum, sahabelerden gelen geniş bir katılımı karşılık bulmuş; bunun en meşhur örneklerinden biri Osman b. Affân'ın (r.a.) sunduğu katkı olmuştur. Osman (r.a.), yükleri ve palanlarıyla birlikte üç yüz deve donatmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önüne koyduğu bin dinar bağışlamıştır. Bu katkı, donatım sürecini desteklemede ve ordunun ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşılamada belirgin bir etki yaratmıştır.²⁹⁵

²⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/174.

²⁹⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Menâkıb", 18 (6/69).

Bu örnek, büyük kaynakların, ortak çıkara hizmet etmek üzere yönlendirildiklerinde genel krizleri çözmeye oynayabileceği rolü gözler önüne sermektedir.

Ayrıca Nebevî liderlik, destek ve yardımlaşma faaliyetlerinde girişim ruhunu ve rekabeti teşvik etmeye katkıda bulunmuş; bu durum önde gelen bazı sahabelerin tutumlarında açıkça görülmüştür. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) ordunun donatımını desteklemek için malının tamamıyla gelmiş, Ömer b. el-Hattâb (r.a.) (ö. 23/644) ise krizin yüklerini paylaşma çabasıyla malının yarısıyla gelmiştir.²⁹⁶ Bu tutumlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bireysel çıkarlarla sınırlı kalmaksızın, bireyleri imkânlarını genel amacın hizmetine sunmaya iten bir toplumsal ortam yaratmadaki başarısını ortaya koymaktadır.

Katılım sadece büyük servet sahipleriyle sınırlı kalmamış, imkânları ölçüsünde toplumun çeşitli kesimlerine uzanmıştır. Birçok Müslüman mal veya eşyadan güçleri yettiğince katılımda bulunmuş; Müslüman kadınlar da krizin aşılmasına katkı sağlama ve gerekli olabilecek kaynakları temin etme arzusuyla sahip oldukları takı ve ziynet eşyalarını bağışlayarak donatım sürecine destek vermişlerdir.²⁹⁷ Bu etkileşim, krizle mücadele etmenin erkeklerin ve kadınların ortaklaşa katıldığı bir sorumluluk haline geldiği toplumsal katılım çemberinin genişliğini yansıtmaktadır.

Nebevî yaklaşım aynı zamanda mevcut kaynakların en acil önceliklere doğru iyi bir şekilde yönlendirilmesiyle karakterize edilmiş, bu da mevcut imkânlardan sınırlılıklarına rağmen mümkün olan en büyük faydanın sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu durum, donatım sürecine eşlik eden mali ve lojistik eksikliklerin etkilerini azaltmış ve mevcut zorluklarla yüzleşmek için gereken hazırlık seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunmuştur.²⁹⁸

Bu tedbirler, manevi motivasyonu teşvik etme, mevcut imkânları değerlendirme ve toplumsal katılım kapsamını genişletme unsurlarını aynı anda birleştirerek, Nebevî liderliğin beşeri ve maddi kaynakları seferber etme becerisini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, krizin başlangıcına eşlik eden aciliyet durumunu aşmaya katkıda bulunmuş ve ekonomik zorluklar ile istisnai koşullarla çevrelenmesine rağmen donatım sürecini tamamlamak için gerekli temeli sağlamıştır.

²⁹⁶ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 296.

²⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/164.

²⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/551.

2.4.3.3. Kriz Sonrası Aşama

Ceyşü'l-Usre'nin donatılması sürecinde yaşanan kaynak krizinin aşılması için ortaya konulan çabalar, önemli ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların başında, Müslüman toplumun donatım sürecinde karşı karşıya kaldığı acil ihtiyaçları büyük ölçüde karşılamayı başarması ve mevcut imkânların sınırlılığına rağmen sefer için gerekli ihtiyaçların önemli bir bölümünü temin etmesi gelmektedir. Söz konusu süreç, toplumun istisnai şartlar altında sahip olduğu maddî ve beşerî kaynakları etkin biçimde seferber etme ve kıtlık ile yüksek kaynak talebinin hâkim olduğu bir ortamda bu kaynakları ortak bir hedef doğrultusunda yönlendirme kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Ceyşü'l-Usre tecrübesi, kaynakların sınırlı olduğu kriz ortamlarında toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi, mevcut imkânların etkin kullanılması ve kaynak seferberliğinin sağlanması bakımından Nebvî kriz yönetiminin dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik seferberlik süreci ayrıca genel yüklerin paylaşımına katılım kapsamını genişletmiş; krizle yüzleşme artık devletle veya mal sahiplerinden belirli bir kesimle sınırlı kalmamış, çeşitli kesimlerin imkânları ölçüsünde katıldığı toplumsal bir sorumluluğa dönüşmüştür.²⁹⁹ Bu durum, dayanışma ruhunu ve ekonomik iş birliğini güçlendirmeye katkı sağlamış, ortak çıkarı korumanın kriz zamanlarında herkesin katkısını gerektirdiği bilincini pekiştirmiştir.

Önemli etkilerden bir diğeri de infak hareketinin canlandırılması ve kaynakların toplumun stratejik önceliklerine yönlendirilmesi olup, bu durum mevcut imkânların yatırımında daha büyük bir verimliliğe ulaşılmasına yardımcı olmuştur. Kriz, kaynak yönetiminin iyi olmasının sınırlılıklarının bir kısmını telafi edebileceğini ve çözümün başarısının tek başına kaynakların hacmine bağlı olmayıp liderliğin bunları seferber etme ve mümkün olan en büyük faydayı sağlayacak biçimde değerlendirme becerisiyle bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Bu tecrübe ayrıca, ekonomik kriz yönetiminde liderlik ile toplum arasındaki karşılıklı güvenin önemini ortaya koymuştur; Müslümanların liderliklerine duydukları güven, donatımı destekleyen girişimlere katılım düzeyinin yükselmesine katkı sağlamış, bu da kaynak seferberliği sürecinin başarısına ve buna eşlik eden zorlukların

²⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/551.

aşılmasına doğrudan yansımıştır. Bu durum, zor koşullarla yüzleşmede iş birliği ve ortak sorumluluk değerlerini pekiştirerek İslâm toplumunda ekonomik ve sosyal istikrarın güçlendirilmesine yol açmıştır.³⁰⁰

Ceyşü'l-Usre krizi, ekonomik krizlerin başarılı bir şekilde yönetilmesinin sadece eksiklik belirtilerini ele almakla kalmadığını, toplum içindeki saklı enerjileri harekete geçirme ve bunları ortak hedeflere ulaşmaya yönlendirme becerisine dayandığını göstermektedir. Nebevî yaklaşım, kaynak krizini görevin başarısını tehdit eden bir faktörden, toplumsal dayanışmanın gücünü ve mevcut imkânların verimli kullanımını gözler önüne seren bir fırsata dönüştürmeye katkı sağlamıştır; bu da Nebevî dönemdeki ekonomik kriz yönetiminde öne çıkan bir model teşkil etmektedir.

2.5. Genel Değerlendirme

Araştırma, Nebevî kriz yönetimi metodunun, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde İslâm toplumunun karşı karşıya kaldığı siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik krizlerin farklı türlerinde tekrarlanan ve belirgin bir nitelik taşıyan bir dizi ilke ve uygulamaya dayandığını ortaya koymuştur. Bu ilkelerin başında, karar vermeden önce bilgilerin doğruluğunu teyit etme (tesebbüt) ve krizin gerçek sebepleri ile farklı boyutlarını ortaya koyacak doğru ve kapsamlı bir teşhis yapma anlayışı gelmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), özellikle İfk hadisesinde ve Mescid-i Dırâr ile ilgili yaklaşımında, kesin bir hükme varmadan veya doğrudan bir müdahalede bulunmadan önce olayın mahiyetini araştırması ve elde edilen bilgileri değerlendirmesi, kriz yönetiminde doğru bilgi ve sağlıklı teşhisin belirleyici rolünü açıkça göstermektedir.³⁰¹

Nebevî yaklaşımın dikkat çeken özelliklerinden biri de kararlılık ile merhameti birlikte ve dengeli biçimde işletmesidir. Toplumun güvenliği, iç bütünlüğü veya kamu düzeni tehdit edildiğinde kararlı bir tutum benimsenmiş; Mescid-i Dırâr hadisesinde ve Müslümanlar arasında fitne ve ayrılık meydana getirme girişimlerine karşı sergilenen yaklaşım bu durumun belirgin örneklerini oluşturmuştur. Buna karşılık, daha önce yaşanan düşmanlık ve çatışmalara rağmen Mekke halkının maruz kaldığı kıtlık sırasında olduğu gibi, insanların sıkıntılarının giderilmesi ve zararlarının hafifletilmesinin söz konusu olduğu durumlarda merhamet, insani duyarlılık ve yardım

³⁰⁰ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 297.

³⁰¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/299.

ön plana çıkarılmıştır.³⁰² Böylece Nebevî kriz yönetiminde kararlılık, toplumsal güvenlik ve bütünlüğün korunmasına; merhamet ise insanî ihtiyaçların gözetilmesine ve toplumsal ilişkilerin onarılmasına hizmet eden tamamlayıcı unsurlar olarak işlev görmüştür.

İncelenen örnekler, istişarenin ve karar alma sürecine ilgili kişilerin dâhil edilerek sorumluluğun paylaşılmasının, Nebevî kriz yönetiminin önemli unsurlarından biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliğinin yalnızca bireysel değerlendirmelere dayanmadığını; aksine karşılaşılan farklı askerî ve siyasi durumlarda sahâbenin tecrübe, bilgi ve yeteneklerinden yararlanarak karşılaşılan sorunlara yönelik en uygun çözüm yollarını geliştirmeye önem verdiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, bir taraftan kararların isabetini artırırken diğer taraftan toplumsal katılımı ve ortak sorumluluk bilincini güçlendirmiştir.³⁰³

Öne çıkan diğer özelliklerden biri de mevcut kaynakların iyi bir şekilde değerlendirilmesi, krizlerle yüzleşmek için beşeri ve maddi enerjilerin seferber edilmesidir. Hicret sonrasında muhacirlerin ekonomik kaynak kaybı krizi ve Ceyşü'l-Usre'nin donatılması krizi, Nebevî liderliğin toplumsal dayanışma, toplumsal katılımı teşvik etme ve kaynakları en önemli önceliklere yönlendirme yoluyla sınırlı imkânları birer güç unsuruna dönüştürme becerisini ortaya koymuştur.³⁰⁴

Nebevî metot ayrıca değişkenlere uyum sağlama ve koşullar değiştiğinde uygun alternatifleri arama yeteneğiyle de ayırt edilmiştir. Bu özellik birçok durumda kendini göstermiştir; bunların en belirginlerinden biri, Hz. Hatice (r.a.) ve Ebû Tâlib'in vefatından sonra Hüzn Yılı'nda yaşananlardır.³⁰⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatındaki en önemli ailevi ve sosyal destek kaynaklarını kaybetmeyle karşılaşmış, ancak bu durum davetten geri adım atılmasına veya tebliğ vazifesinden vazgeçilmesine yol açmamıştır. Aksine, İslâm'ı yaymak ve çeşitli kabilelerle iletişim kurmak için yeni yollar aramaya devam etmiş; bu da değişkenlerle başa çıkmada yüksek bir esnekliği ve acil koşullar karşısında pes etmemeyi yansıtmıştır.

Bu özellik, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) maruz kaldığı en şiddetli kişisel imtihanlardan biri olan Tâif yolculuğunda da açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber

³⁰² Buhârî, "İstiskâ'", 5.

³⁰³ el-Bûtî, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, 173.

³⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/517.

³⁰⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/399-401.

(s.a.v.), daveti kucaklayacak yeni bir ortam bulma amacıyla gittiği Tâif'te reddedilme, eziyet ve kötü muameleyle karşılaşmıştır. Buna rağmen olayın şiddeti onu ümitsizliğe veya fevri tutumlar sergilemeye itmemiş, aksine hedefini net bir şekilde korumuş ve mesajını iletmeye devam etmiştir. Hatta kendisine teklif edildiğinde Tâif halkından intikam almayı reddetmiş, onların soyundan yalnız Allah'a ibadet eden kimselerin çıkmasını umduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶ Bu tutum, kişisel krizlerin psikolojik etkilerini yönetmede ve en zor koşullarda dahi dengeyi korumada istisnai bir beceriyi gözler önüne sermektedir.

Bu örnekler, Nebvî metodun krizlerin etkilerini yalnızca gerçekleştikten sonra ele almakla sınırlı kalmadığını, aksine nedenlerini çözmeye ve gelecekte tekrarlanmalarını önleyecek istikrar unsurlarını inşa etmeye yöneldiğini teyit etmektedir. Aynı zamanda bu metot, değerler boyutu ile pratik boyutu; bir yandan ilke ve sabitleri korumayı, diğer yandan araç ve prosedürlerde esnekliği birleştirmiştir. Böylece genel ve özel krizlerin yönetiminde; net hedefe, doğru teşhise, kaynakların iyi kullanımına ve toplumun bütünlüğünü pekiştirmeye ve mesajının sürdürülmesine katkı sağlayan zorlukları fırsatlara dönüştürme becerisine dayanan entegre bir model sunmuştur.

³⁰⁶ Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 7.

SONUÇ

Bu araştırmada, Nebevî dönemde kriz yönetimi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm davetinin farklı aşamalarında ve Medine toplumunun teşekkülü sürecinde karşı karşıya kaldığı siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik krizler bağlamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Nebevî kriz yönetiminin dönemsel şartların zorunlu kıldığı anlık reflekslerden, yüzeysel tedbirlerden veya geçici çözümlerden ibaret olmadığı; aksine krizlerin ortaya çıkışından önce hazırlık ve öngörüyü, kriz sırasında doğru teşhis ve etkin müdahaleyi, kriz sonrasında ise toplumsal denge ve istikrarın yeniden tesisini kapsayan bütüncül ve aşamalı bir yönetim anlayışına dayandığı sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen örnekler, Nebevî metodun temelinde doğru bilgiye ulaşma ve bilgiyi teyit etme, krizin sebeplerini doğru teşhis etme, istişare, planlama, mevcut kaynakları etkin kullanma, şartlara göre yöntem geliştirme, kararlılık ve merhamet gibi birbirini tamamlayan ilke ve uygulamaların bulunduğu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), krizler karşısında yalnızca ortaya çıkan sorunun görünür sonuçlarına müdahale etmekle yetinmemiş; olayların arka planını, muhtemel sebeplerini ve doğurabileceği sonuçları da dikkate almıştır. İfk hadisesi, Mescid-i Dırâr ve Hudeybiye Antlaşması gibi örnekler, doğru bilgiye ulaşma, aceleci hüküm vermekten kaçınma, krizin mahiyetini doğru değerlendirme ve uzun vadeli sonuçları gözetme bakımından dikkat çekici uygulamalar sunmaktadır. Bu yönüyle Nebevî yaklaşım, krizlerin yalnızca görünür belirtilerini ve ortaya çıkan sonuçlarını gidermeye yönelik yüzeysel müdahalelerle yetinmeyerek, krizin kaynağını ve altında yatan yapısal nedenleri tespit etmeyi ve bunlara yönelik kalıcı çözümler geliştirmeyi esas alan bütüncül bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır.

Nebevî kriz yönetiminin önemli unsurlarından biri de istişare ve ortak akıldan yararlanılmasıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) farklı kriz ve karar süreçlerinde sahâbenin görüşlerine başvurması, ilgili kişilerin tecrübelerinden yararlanması ve onları karar alma süreçlerine dâhil etmesi, kriz yönetiminde katılımcılığın önemini göstermektedir. Bununla birlikte istişare, liderlik sorumluluğunu ortadan kaldıran bir mekanizma olarak değil, doğru kararın oluşturulmasını destekleyen bir araç olarak işlev görmüştür. Böylece Nebevî yöntemde istişare ile liderlik, katılım ile sorumluluk ve ortak akıl ile kararlılık arasında dengeli bir ilişki kurulmuştur.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer husus, Nebevî kriz yönetiminin sabit ilkeler ile değişken şartları birlikte değerlendiren esnek bir yapıya sahip olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'ın temel ilke ve değerlerinden taviz vermeksizin, krizlerin niteliğine, zamanına, taraflarına ve ortaya çıkardığı şartlara göre farklı yöntem ve araçlara başvurmuştur. Hudeybiye Antlaşması'nda diplomasi ve uzlaşmanın, askerî tehditler karşısında planlama ve savunmanın, sosyal krizlerde ise toplumsal bütünlüğün korunması ve ayrışmanın önlenmesinin öne çıkması, bu esnekliğin somut göstergeleridir. Dolayısıyla Nebevî kriz yönetimi, her krize aynı yöntemle yaklaşan katı bir model değil; ilkesel istikrar ile yöntemsel esnekliği bir arada taşıyan bağlamsal bir yaklaşım niteliğindedir.

Askerî ve ekonomik krizlere ilişkin örnekler, kriz yönetimindeki başarının yalnızca maddî imkânların genişliğiyle açıklanamayacağını da göstermektedir. Hicret sonrasında karşılaşılan ekonomik ve sosyal şartlar, Tebük Seferi sırasındaki imkân darlığı ve ekonomik kuşatma gibi durumlar, sınırlı kaynakların etkin biçimde kullanılması, beşerî ve maddî kaynakların seferber edilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesinin krizlerin aşılmasındaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Nebevî yönetimde kaynak kıtlığı, edilgenliğin değil; mevcut imkânların yeniden organize edilmesinin, toplumsal dayanışmanın harekete geçirilmesinin ve stratejik önceliklerin belirlenmesinin bir unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Nebevî kriz yönetiminin dikkat çeken diğer bir yönü, kararlılık ile merhameti birbirini tamamlayan iki temel unsur olarak bir araya getirmesidir. Toplumun güvenliği, kamu düzeni ve genel yararın tehdit edildiği durumlarda kararlı bir tutum benimsenirken, bireylerin ve toplumun insani ihtiyaçlarının öne çıktığı durumlarda merhamet, kolaylaştırma ve zararın giderilmesi ilkeleri esas alınmıştır. Böylece kriz yönetimi yalnızca güvenlik ve düzenin sağlanmasına indirgenmemiş; insan unsuru, toplumsal huzur, güven ve uzun vadeli birliktelik de yönetim sürecinin temel bileşenleri arasında değerlendirilmiştir. Bu durum, Nebevî liderliğin krizleri yalnızca mevcut tehlikeyi ortadan kaldırma perspektifiyle değil, kriz sonrasında ortaya çıkabilecek sosyal ve psikolojik sonuçları da dikkate alan bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir.

Bütün bu değerlendirmeler, Nebvî kriz yönetiminin kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası süreçleri birbirinden bağımsız aşamalar olarak değil, birbirini tamamlayan bir bütün olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Kriz öncesinde risklerin fark edilmesi, bilgi toplanması ve hazırlık yapılması; kriz esnasında doğru teşhis, istişare, planlama, karar alma, kaynakların etkin kullanımı ve uygun müdahalenin gerçekleştirilmesi; kriz sonrasında ise ortaya çıkan zararların giderilmesi, toplumsal düzenin yeniden kurulması ve yaşanan tecrübeden ders çıkarılması bu bütüncül yapının temel aşamalarını oluşturmaktadır. Bu nedenle Nebvî kriz yönetimi, yalnızca belirli tarihsel olaylara yönelik münferit müdahaleler bütünü olarak değil, farklı kriz türlerine ve değişen şartlara uyaranabilen sistematik bir yönetim perspektifi olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç itibarıyla Siyer-i Nebî, kriz yönetimi açısından yalnızca geçmişte meydana gelmiş olayların tarihsel kaydı değil; krizleri öngörme, doğru anlama, etkin biçimde yönetme ve kriz sonrasında toplumsal istikrarı yeniden tesis etme bakımından önemli bir uygulama ve tecrübe kaynağıdır. Bununla birlikte Nebvî tecrübenin çağdaş kriz yönetimine doğrudan ve mekanik biçimde aktarılması yerine, bu tecrübenin arkasında bulunan temel ilke ve yöntemlerin günümüz şartları içerisinde yeniden yorumlanması daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bilgi doğrulama, doğru teşhis, istişare, planlama, kaynakların etkin kullanımı, toplumsal dayanışma, şartlara uyum, kararlılık ve merhamet gibi ilkeler bu bağlamda çağdaş kriz yönetimi açısından değerlendirilebilecek başlıca unsurlardır.

Bu çerçevede Nebvî kriz yönetimi; ilkelere bağlılık ile şartlara uyum, liderlik ile istişare, kararlılık ile merhamet, sınırlı kaynaklar ile etkin kaynak yönetimi ve kriz müdahalesi ile uzun vadeli toplumsal istikrar arasında denge kuran bütüncül bir model olarak nitelendirilebilir. Bu modelin çağdaş kriz, afet, liderlik ve yönetim çalışmalarıyla disiplinler arası bir perspektifle ele alınması hem Siyer araştırmalarının kapsamının genişletilmesine hem de İslâmî mirastan hareketle günümüz krizlerine yönelik özgün ve uygulanabilir yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Dolayısıyla Nebvî kriz yönetimi tecrübesi, tarihsel bağlamı ve özgünlüğü korunmak kaydıyla, günümüz toplumlarının karşı karşıya bulunduğu çok boyutlu krizleri anlamlandırma ve yönetme süreçlerine katkı sunabilecek önemli bir referans çerçevesi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1389-1392/1969-1972.

Ahmed b. Fâris. *Mücmelü'l-luğat*. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Al-Faqih, Abdullah Muhammad. *Kriz Yönetimi*. San'a: University of Science and Technology, 2011.

Alîve, es-Seyyid. *İdâretü'l-ezemât ve'l-kevâris*. Kahire: Sicillü'l-Arab, 1997.

Allâl, Hâlid Kebîr. *el-Ezmetü'l-'akadiyye beyne'l-Eş'âire ve ehli'l-hadîs*. Cezayir: Dâru'l-İmâm Mâlik, 2005.

el-Aynî, Bedreddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, ts.

Bayazıt, Zeynep Özgür. "İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Bir Vaka Çalışması". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2006), 365-385.

Bayraktutar, Muammer. *H. Peygamber'in Kriz Yönetimi*. Ankara: Otto Yayınları, 2023.

Bayraktutar, Muammer. "Kriz Yönetimi Açısından H. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri". *İlahiyat Akademi* 4 (2016), 99-128.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. Abdülmu'tî Kal'acı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.

Boyacıoğlu, Ramazan. *H. Peygamber'in Yönetim Anlayışı*. Konya: Palet Yayınları, 2018.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1432/2011.

- el-Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye ma'a mûcezin li-târîhi'l-hılâfeti'r-Râşide*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2005.
- el-Cemel, Sıddıka Muhammed Süleymân. *el-Hedyü'n-nebevî fî idâreti'l-ezemâti'l-ictimâ'ıyyeti'l-âmmeh*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- el-Cessâs, Ebû Bekr. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- el-Cezerî, İbnü'l-Esîr Mecdüddin. *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl*. thk. Abdülkadir el-Arnâût. Mısır: Mektebetü'l-Hulvânî vd., 1420/2000.
- el-Cüdey', Abdullah b. Yûsuf. *es-Siyâsetü's-şer'ıyye fî dav'i nusûsi's-şerî'ati ve makâsıdihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. *Müsnedü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.
- Edhem, Fevzî Kemâl. *el-İdâretü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1428/2007.
- Fayol, Henri. *General and Industrial Management*. Çev. Constance Storrs. Londra: Pitman Publishing, 1949.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Ğadbân, Münir Muhammed. *el-Menhecü'l-harkî li's-sîreti'n-nebeviyye*. Zerkâ: Mektebetü'l-Menar, 1411/1990.
- el-Gâmdî, Misfîr b. Atîk. *el-Menhecü'n-nebevî fî idâreti'l-azmâti'l-askeriyye ve's-siyâsiyye*. Mekke: Dâru Taybeti'l-Hadrâ, 2018.

- el-Gazzâlî, Muhammed. *Fıkhu's-sîre*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982.
- el-Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1993.
- Hammûd, Hudayr Kâzım. *İdâretü'l-ezemât*. Amman: Dâru'l-Mesîre li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006.
- el-Hevvârî, Seyyid. *İdâretü'l-azmât: el-Mefhûm, el-esbâb, el-vesâil ve'l-hulûl*. Kahire: Mektebetü Ayn Şems, 2002.
- Hilâl, Muhammed Abdülganî. *Mahâretü idâreti'l-ezemât*. Heliopolis: Merkezü Tatvîri'l-Edâ' ve't-Tenmiye, ts.
- el-Hudayrî, Muhsin Ahmad. *İdâretü'l-azmât: Menhec iktisâdî idârî li-halli'l-azmât*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ekgâdemiyye, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsidü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb İbn Hoca. Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 2004.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velıyyüddîn Abdürrahmân b. Muhammed. *el-Mukaddime*. thk. Halîl Şehâde - Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.

- İbn İshâk, Ebû Abdillâh. *Sîretu İbn İshâk (Kitâbu'l-Mebda' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâût - Abdülkadir el-Arnâût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1348-1358/1929-1939.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Riyad: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs er-Rib'î, Ebû'l-Feth. *Uyûnü'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrâhîm Muhammed Ramadân. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî islâhi'r-râ'î ve'r-ra'iyye*. Riyad: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1418.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Kaman, Ömer - Şehre, Saîdî b. "Pozitivist Düşünce ile İslâmî Düşünce Arasında Ekonomik Krizlerin Yönetimi: 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi Örneği". *Şuâ' Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2019), 38.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Ma'cûn, Ali. *el-İdâretü'l-istrâtîciyye fî'l-fikri'l-İslâmî*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 2018.
- Mâhir, Ahmed. *İdâretü'l-ezemât*. İskenderiye: ed-Dâru'l-Câmiyye, 2006.

- Mansûr, Abdülhakîm. *el-Âsâru's-siyâsiyye ve'd-da'aviyye li'l-hicreti'n-nebeviyye: Dirâse tahlîliyye*. Kahire: Dâru'n-Neşr lil-Câmi'ât, 2001.
- el-Mübârekfûrî, Safiyyürrahmân. *er-Rahîku'l-mahtûm*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002.
- Mühennâ, Muhammed Nasr. *Îdâretü'l-ezemât fî muvâceheti ezemâti'l-idâre*. İskenderiye: el-Mektebü'l-Câmiyyi'l-Hadîs, 2007.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- en-Nedvî, Ebü'l-Hasan Ali el-Hasenî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1409/1989.
- el-Ömerî, Ekrem Ziyâ. *es-Sîretü'n-nebeviyyetü's-sahîha*. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1415/1994.
- er-Rakkâd, Muhammed Halef. *Îdâretü'l-ezemâti'l-askeriyye: el-Mefhûm ve'n-nazariyye*. Amman: Dâru Yâfâ el-İlmiyye, 2011.
- Rızkullah, Cebraîl. *Îdâretü'l-ezemât: el-Fennü's-sa'b 'inde vukû'i'l-kârisa*. Beyrut: Dârü'r-Râtibi'l-Câmiyye, 1998.
- es-Sallâbî, Ali Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye: Arz vekâi' ve tahlîl ahdâs*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2008.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Soycan, Mustafa. “Uhud Savaşı Özelinde Hiz. Peygamber’in Kriz Yönetimi”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2025), 349-372.
- es-Süheylî, Ebü'l-Kâsım. *er-Ravzü'l-ünf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bn Hişâm*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412.
- et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.

- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *el-Câmi 'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Türk Dil Kurumu. "Kriz". *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 19 Eylül 2026. <https://sozluk.gov.tr>.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1966.
- el-Verdî, Abbas Rüşdî. *İdâretü'l-ezemât: el-Vâki' ve't-tamûh*. Amman: Dârü's-Sekâfe, 2002.
- Yahyâ, Ahmet Nebîl. *İdâretü'l-ezemâti's-siyâsiyye: Manzûr stâtîcî*. Kahire: Dârü'l-Fecr, 2008.
- Yeşilmen, Abdurrahim. "Hadislerde Kriz ve Afet Yönetimi Anlayışı: Hz. Peygamber'in Uygulamalarının Günümüz Kriz Yönetimine Katkısı". *Dil, Din, Düşünce Ve Yorum Sempozyumu II Bildiriler Özet Kitabı*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2025.
- ez-Zühaylî, Vehbe. *Âsârü'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî: Dirâse mukârane*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1992.

